

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΠΜΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ :
«ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ. ΑΝΑΛΥΣΗ
ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΙΣ ΚΕΙΜΕΝΕΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ»**

**ΕΚΠΟΝΗΣΗ : ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΧΑΛΙΚΙΑΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ : ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ**

**ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ : ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ,
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ
ΠΑΠΑΒΛΑΣΟΠΟΥΛΟΣ**

ΑΘΗΝΑ 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΜΕΡΟΣ Α΄	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	7
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	7
1.1. Βασικά χαρακτηριστικά των πολιτικών κομμάτων στην νεωτερικότητα	7
1.2. Η συμβολή του εκλογικού συστήματος	9
1.3. Η εξέλιξη των κομματικών τύπων	12
1.4. Ο «μετασχηματισμός των κομμάτων». Από την διαμεσολάβηση στην νομιμοποίηση.....	14
1.5. Το τελικό στάδιο. «Καρτελοποίηση» και ενσωμάτωση στο κράτος... 17	
1.6. Η προσαρμογή των κομμάτων στο κυρίαρχο οικονομικό σύστημα... 20	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	22
ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	22
2.1. Οι κείμενες διατάξεις από το σύνταγμα του 1974 και τις μετέπειτα ανθεωρήσεις του.....	22
2.2. Εκλογικός νόμος. Επισκόπηση των κρίσιμων ρυθμίσεων με άξονα τον ν.1990.	42
ΤΟ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	47
3.1. «Πρώιμη περίοδος» (1974 - 1981).....	47
3.2. «Ενδιάμεση περίοδος» (1981-1996).....	55
3.3. «Ύστερη περίοδος» (1996-2010). Καρτέλ δικομματισμός και «αδιαφοροποίητο» σύστημα.....	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	69
ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	69
4.1. Αρχές δημοκρατικού συστήματος.....	69
4.2. Αρχές αντιπροσωπευτικού συστήματος	70

4.3. Συγκρότηση του «προ – αντιπροσωπευτικού» συστήματος	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	80
ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ» ΣΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ	80
5.1. Συνθήκες ανάδειξης	80
5.2. Κοινωνική ένταξη στο εθνικό κράτος.....	84
5.3. Η «κοινωνία πολιτών» στην ελληνική μεταπολίτευση	85
ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	88
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	93
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	97

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κεντρικό ζητούμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η σχέση που ανέπτυξαν οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί της μεταπολιτευτικής Ελλάδας οι οποίοι για την συνταγματική θεωρία και την ελληνική πολιτική επιστήμη υλοποιούν την «αντιπροσωπευτική αρχή», με την κοινωνία. Η εστίαση γίνεται στα κόμματα ως ενσάρκωτές των κοινοβουλευτικών θεσμών και δίνεται μια μεγαλύτερη έμφαση στα κόμματα που μονοπώλησαν την κυβερνητική εξουσία σε όλη την διάρκεια της περιόδου που επικράτησε να αποκαλείται «μεταπολίτευση», λόγω της θέσης τους στο προσκήνιο των εξελίξεων.

Η σημασία που δίνεται στην εξέταση του ρόλου των κομμάτων προκύπτει από το κοινωνικό πρόσημο που φέρουν και την δυνατότητα πολιτικής συμμετοχής των πολιτών σε αυτά. Ωστόσο δεν είναι σκοπός της μελέτης να βασιστεί μόνο στην κοινωνιολογική θεωρία που αναπτύχθηκε σχετικά με τα κόμματα της μεταπολίτευσης, αλλά περαιτέρω να συσχετίσει ένα μέρος αυτής της θεωρίας με τις διατάξεις του συντάγματος που αφορούν την επικαλούμενη «αντιπροσωπευτική» λειτουργία του πολιτεύματος.

Επιδίωξη είναι να εξεταστεί με κριτικό τρόπο αυτό το πλέγμα παραγόντων που συνθέτει το αντιπροσωπευτικό ζήτημα, κάνοντας αναπόφευκτα εννοιολογικές και πολιτικές προεκτάσεις στο δημοκρατικό ζήτημα, με άξονα τους θεσμούς και τις καταστατικές αρχές του πολιτεύματος. Ορισμένα στοιχεία της συνταγματικής θεωρίας σχετικά με την σχέση κομμάτων και συντάγματος αξιοποιούνται προς την κατεύθυνση αυτή.

Το βασικό κίνητρο για να γίνει η μελέτη με βάση αυτούς τους άξονες αποτέλεσε η παρατήρηση της διαμόρφωσης του πολιτικού πεδίου στην διάρκεια της μεταπολίτευσης μέχρι σήμερα και κάποιες σταθερές που το χαρακτηρίζουν, οδηγώντας σταδιακά σε αυτό που ονομάστηκε «κρίση της πολιτικής» και πολιτική αποξένωση από πλευράς κοινωνίας. Η συγκυρία της κρίσης των τελευταίων ετών και η επιδείνωση της απόστασης των πολιτών από τα κόμματα και το πολιτικό σύστημα που επέφερε την αμφισβήτηση έως την

απαξίωση του πολιτικού προσωπικού, ανακίνησε τον προβληματισμό γύρω από το τρόπο οργάνωσης της πολιτικής στην σημερινή Ελλάδα.

Για τον λόγο αυτό θεωρείται σκόπιμο στην εργασία αυτή να αναζητηθούν τα θεμέλια που ορίζουν την σχέση της κοινωνίας με τους πολιτικούς θεσμούς προκειμένου να επανεξεταστούν οι σχετικές έννοιες και η πολιτική πραγματικότητα όπως παγιώθηκε. Άλλωστε έχουν βαρύνουσα σημασία στην διαμόρφωση της σημερινής πραγματικότητας, ενώ ο αντίκτυπος τους επηρεάζει, επίσης, την μελλοντική εξέλιξη του πολιτικού και κοινωνικού γίνεσθαι με συνέπεια να κρίνεται απαραίτητη η ενασχόληση εκ νέου της επιστήμης με αυτά τα ζητήματα ώστε να διευρύνει τους τρόπους κατανόησης του σημερινού κόσμου.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1. Βασικά χαρακτηριστικά των πολιτικών κομμάτων στην νεωτερικότητα

Με βάση την θεωρία των πολιτικών κομμάτων, τα κόμματα επιτελούν την διαμεσολαβητική λειτουργία ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία προκειμένου η τελευταία να «εκπροσωπείται» στο κοινοβούλιο σύμφωνα με τις εσωτερικές διαιρετικές τομές που την χαρακτηρίζουν. Οι τομές αυτές εκφράζονται παραστατικά από δύο άξονες, αυτόν της «εθνικής επανάστασης» στον οποίο υπάγονται οι διαιρέσεις μεταξύ «κράτους – εκκλησίας» και «εθνικού κέντρου – περιφέρειας» και αυτόν της «βιομηχανικής επανάστασης» στον οποίο υπάγονται οι διαιρέσεις μεταξύ «πόλης – υπαίθρου» και «ιδιοκτησίας – ανέχειας». Οι εν λόγω διαιρέσεις άπτονται των νεωτερικών καταβολών της συγκρότησης του εθνικού κράτους και επικράτησης του καπιταλιστικού συστήματος. Όταν δεν πολιτικοποιείται ο θρησκευτικός, γλωσσικός ή εθνικομειονοτικός άξονας, παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις κρατών πως ο γενικός άξονας προσανατολισμού της ψήφου είναι εκείνος της ταξικής – οικονομικής διαίρεσης.

Πέραν της διαμεσολαβητικής λειτουργίας, η κοινωνία μέσω των κομμάτων είναι σε θέση να νομιμοποιεί το κυβερνών κόμμα¹ που πλειοψήφισε στις εκλογές καθώς και την δράση των αντιπολιτευτικών κομμάτων. Η

¹ Ο λόγος για την νομιμοποιητική και διαμεσολαβητική λειτουργία στο Κοντογιώργης Γ., (2003), *Πολίτης και πόλις : έννοια και τυπολογία της «πολιτειότητας»*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ.202 και ό.π., (2007), *Η δημοκρατία ως ελευθερία. Δημοκρατία και αντιπροσώπευση*, Πατάκης, Αθήνα, σελ.77,127,129,157,158,160,692,693. Ο ρόλος των διαιρετικών τομών στην εκπροσώπηση συμφερόντων στο Newton K. I. – Budge I., (1997), *The politics of the new Europe : Atlantic to Urals*, Longman Publishing, New York, σελ.193,195,217,218 και ειδικότερη ανάλυση σύμφωνα με τους άξονες που προτείνουν οι M. Duverger (1951/1978) και S. Rokkan (1970) στα Διαμαντόπουλος Θ., (1993), *Το κομματικό φαινόμενο: μορφές, συστήματα, οικογένειες κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ.216-219,243, Νικολακόπουλος Η., (1985), *Κόμματα και κοινοβουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946 - 1964 : η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σελ.38,40,43.

νομιμοποίηση αυτή επιτυγχάνεται με την εκλογική διαδικασία και την παρεπόμενη πολιτική «εκπροσώπηση» της κοινωνίας στο κοινοβούλιο. Η δημιουργία μιας αντιπροσωπευτικής αίσθησης στην κοινωνία όσον αφορά την λειτουργία του πολιτεύματος ενισχύει την συναινετική και νομιμοποιητική της στάση έναντι της πολιτικής εξουσίας².

Η ιδιότητα των κομμάτων ως συνενώσεις προσώπων με κοινή ιδεολογία και πολιτικούς στόχους που εκφράζουν συγκεκριμένα αιτήματα σε κοινοβουλευτικό και κυβερνητικό επίπεδο, έχει παγιώσει την θέση τους στο πολιτικό σύστημα ως τους επικρατέστερους φορείς τους οποίους η κοινωνία χρησιμοποιεί για να προσεγγίσει την κρατική εξουσία. Εμφορούμενα την ιδιότητα του συλλογικού φορέα πολιτικής έκφρασης της κοινωνίας προς το κεντρικό πολιτικό σύστημα, τα κόμματα διαθέτουν την οργανωτική επάρκεια, αλλά πολύ περισσότερο την ικανότητα πρόσβασης στο κράτος ιδιαίτερα όσον αφορά τα κόμματα εξουσίας.

Γίνεται φανερός ένας διττός χαρακτήρας ανάμεσα στην εκπροσώπηση ανταγωνιστικών κοινωνικών συμφερόντων και στον έλεγχο της κρατικής εξουσίας, ένας εν δυνάμει ανατρεπτικός - συγκρουσιακός και συνάμα αναπαραγωγικός - νομιμοποιητικός ρόλος απέναντι στον φιλελεύθερο κοινοβουλευτισμό³. Η οργάνωση των κομμάτων μπορεί χαρακτηριστικά να αποδοθεί σε «τρία πρόσωπα» : της εθελοντικής οργάνωσης των μελών, της στελέχωσης της πολιτικής εξουσίας και της γραφειοκρατικής δομής τους⁴.

Ακριβώς επειδή, πρόκειται για πολιτικούς οργανισμούς που αναπτύσσονται με βάση τις επικρατούσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, τα κόμματα του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού έχουν την ελευθερία να διαμορφώσουν την ιδεολογία και το πολιτικό τους πρόγραμμα, αλλά πάντα η

² Tormey S., (2006), "The contemporary crisis of representative democracy", School of Social and Political Sciences, University of Sidney, σελ.4.

³ Σπουρδαλάκης Μ., «Το κομματικό φαινόμενο : εξέλιξη και συγκυρία», στο Τσάτσος Δ. - Κοντιάδης Ξ. Ι., (επιμ.), (2003), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ.44, Νικολακόπουλος Η., ό.π., σελ.41, Vernardakis C., (2012), "From mass parties to cartel parties : The evolution of the structure of political parties in Greece through changes in their statutes and systems of financing", Working Paper Series on the Legal Regulation of Political Parties, No.27, σελ.1, Βερναρδάκης Χ., (2011), *Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990 - 2010*, Σάκκουλα, Αθήνα, σελ.185,199,200 όπου ο διττός χαρακτήρας αποδίδεται ως «δομικός δυϊσμός», αναφορικά με τα κοινοβουλευτικά κόμματα της μεταπολίτευσης.

⁴ Πρόκειται για παρατήρηση των R. Katz – P. Mair (1995) που περιλαμβάνεται στα Vernardakis C., ό.π., Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.184.

δράση τους να κινείται στα όρια που θέτουν οι νόμοι. Επομένως, τίθενται αυτομάτως υπό τους περιορισμούς και τις αναγκαιότητες που συνεπάγεται η προσαρμογή τους στους συνταγματικούς κανόνες, στην μορφή του κομματικού συστήματος (δικομματική, πολυκομματική), και τους κανόνες που θέτει ο εκλογικός νόμος⁵.

1.2. Η συμβολή του εκλογικού συστήματος

Το εκλογικό σύστημα είτε πλειοψηφικής είτε αναλογικής κατεύθυνσης έχει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση του εκάστοτε κομματικού συστήματος άρα και των μορφών διακυβέρνησης που χαρακτηρίζουν το πολιτικό σύστημα. Η συμβολή του ξεκινά από την απόφαση της κυβέρνησης που έχει την πλειοψηφική δυνατότητα να διατηρήσει ή να αλλάξει τον εκλογικό νόμο και εκτείνεται στους όρους με τους οποίους τα κόμματα θα συμμετάσχουν στις εκλογές και με τους οποίους θα ψηφίσουν οι εκλογείς.

Οι βασικές συνισταμένες κάθε εκλογικού νόμου αφορούν την διαίρεση των εκλογικών περιφερειών και τον προσδιορισμό του μεγέθους τους, την μαθηματική μέθοδο κατανομής των εδρών και τον αριθμό των κατανομών, το ύψος του εκλόγιμου ορίου εκπροσώπησης, το μέγεθος του εκλεγόμενου κοινοβουλίου, την χρονική σταθερότητα της περιόδου διεξαγωγής των εκλογών και φυσικά την τηρούμενη μέθοδο ψηφοφορίας⁶.

Αυτοί οι όροι ακριβώς, επειδή διαμορφώνουν το πολιτικό τοπίο, αποτελούν «ενεργητικό παράγοντα πρωτογενούς προσανατολισμού της λαϊκής βούλησης». Επιδρούν ψυχολογικά στους ψηφοφόρους⁷ και τους κατευθύνουν να αξιολογήσουν, πέραν της όποιας ιδεολογικής και προγραμματικής ταύτισης έχουν μαζί τους, την λειτουργική «χρησιμότητα» και αποδοτικότητα των

⁵ Newton K. I. – Budge I., ό.π., σελ.209,212,220,228, Παπαβλασόπουλος Ε. – Ελευθερίου Κ., (2010), «Λανθάνουσες προσεγγίσεις και σύγχρονες τάσεις στη θεωρία των πολιτικών κομμάτων», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 25, σελ.239.

⁶ Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.335, ό.π., (2001), *Εκλογικά συστήματα : θεωρία και πρακτικές εφαρμογές. Ανάδειξη κοινοβουλίων και προέδρων δημοκρατίας : συγκριτική προσέγγιση*, Πατάκη, Αθήνα, σελ.130,197,199, Newton K. I. – Budge I., ό.π., σελ.231

⁷ Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.30-31. Αντίστοιχη παρατήρηση έκανε ο M. Duverger υποστηρίζοντας πως «το εκλογικό σύστημα επηρεάζει πρώτα την κατανομή των ψήφων και μετά την κατανομή των εδρών». Βλ. ό.π., *Το κομματικό φαινόμενο.....*, σελ.323.

κομμάτων που θα χαρακτηρίσει την κυβερνητική ή αντιπολιτευόμενη θέση τους μέσα στο κοινοβούλιο.

Για παράδειγμα, η πιθανή δικομματική μορφή του κομματικού συστήματος ως απόρροια ενός πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος ή μιας «σχετικοποιημένης αναλογικής» σε συνδυασμό με την ύπαρξη ενός υψηλού εκλογικού ορίου μπορεί να οδηγήσει τους εκλογείς να προτιμήσουν ένα κόμμα με σταθερή κοινοβουλευτική παρουσία και εμπειρία αντί ενός μικρότερου χωρίς αυτά τα στοιχεία και εξαιτίας αυτού με περιορισμένες πιθανότητες να εκλεγεί (λογική της «χαμένης ψήφου»)⁸. Όσο δε για τα κυβερνητικά κόμματα η συσπείρωση των ψηφοφόρων σημειώνει το μεγαλύτερο ποσοστό, ιδίως, όταν επικρατούν συνθήκες πόλωσης ανάμεσα στους διεκδικητές της εξουσίας. Αντίστοιχα, η εκλογή με «λίστα» ή σταυρό προτίμησης καθορίζει τόσο τις επιλογές των κομμάτων σχετικά με τους υποψήφιους όσο και την επιλογή που θα κάνει ο ψηφοφόρος.

Το εκλογικό σύστημα συναρτάται με την πολιτική παράδοση κάθε κράτους και η κυβέρνηση εξουσιοδοτείται να το προσαρμόσει στις ανάγκες της πολιτικής συγκυρίας. Πέραν των συνθηκών όμως που μπορεί να επιτάσσουν την αλλαγή του εκλογικού νόμου προκειμένου να διασφαλίζεται η συνέχεια και ομαλή λειτουργία του κοινοβουλευτισμού, η κυβέρνηση στο βαθμό που η εξουσία της υπερτερεί έναντι των άλλων θεσμών, μπορεί να προσαρμόσει τον εκλογικό νόμο σύμφωνα με τις δικές της ανάγκες και επιδιώξεις αλλά και των κυρίαρχων (σημαντικών) κομμάτων του πολιτικού συστήματος⁹. Ανάχωμα στην

⁸ Η «περιοριστική και στρεβλωτική επίδραση» του υψηλού εκλογικού ορίου στο ό.π., *Εκλογικά συστήματα...*, σελ.132 ενώ η αναφορά σε πλειοψηφικά και αναλογικά πλειοψηφικής κλίσης που διαφοροποιούνται από την γνήσια, λειτουργική ή ολοσχερής αναλογική στο ό.π., σελ.320,322. Η σύνδεση του δικομματισμού με το πλειοψηφικό σύστημα προκύπτει από τους «τρεις νόμους» του M. Duverger όπου η απλή αναλογική οδηγεί στον πολυκομματισμό, το πλειοψηφικό ενός γύρου στον δικομματισμό και το πλειοψηφικό δύο γύρων στην «δισυμμαχία». Αναλυτικά βλ. ό.π., *Το κομματικό φαινόμενο...*, σελ.322,343.

⁹ Σημαντικά κόμματα με βάση την θεωρία του G. Sartori (1976) θεωρούνται εκείνα που η κοινοβουλευτική τους παρουσία (δεδομένου ότι «η αποτυχία κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης ισούται με πολιτικό θάνατο») εμφανίζει μια σταθερή δυνατότητα σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης, συμμετοχής σε κυβέρνηση συνεργασίας ή άσκησης «εκλογικού εκβιασμού» προς τα μεγάλα κόμματα. Περισσότερα στα Παππάς Τ. Σ., (2001), «Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981 – 2001», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.17, σελ.80-83, Newton K. I. – Budge I., ό.π., σελ.209.

εξέλιξη αυτή μπορεί να αποτελέσουν κάποιες συνταγματικές ρυθμίσεις που «δεσμεύουν» την κυβερνητική διαχείριση του εκλογικού συστήματος¹⁰.

Βασική μέριμνα κάθε εκλογικού συστήματος με την οποία αρθρώνεται το πολιτικό σύστημα, αποτελεί η μετατροπή των ψήφων σε βουλευτικές έδρες δηλαδή η μετατροπή των ατομικών προτιμήσεων σε συλλογικές αποφάσεις¹¹. Ωστόσο, κάθε ψήφος δεν εκλέγει κάποια έδρα. Αναλόγως του εκλόγιμου ορίου εκπροσώπησης όταν αυτό υπάρχει, τα κόμματα που θα λάβουν έδρες διακρίνονται από αυτά που δεν θα φτάσουν το εκλογικό όριο και θα μείνουν χωρίς έδρα¹². Ορισμένα κόμματα θα συγκεντρώσουν την μεγαλύτερη προτίμηση των εκλογέων λαμβάνοντας τις περισσότερες ψήφους και θα εκλεγούν στο κοινοβούλιο, εν αντιθέσει με κόμματα και υποψηφίους που θα ψηφιστούν αλλά δεν θα εκλεγούν λόγω της μικρής τους συσπείρωσης.

Το εκλογικό όριο θεσπίζεται για να αποφεύγεται η εκπροσώπηση πολλών και κυρίως μικρών κομμάτων ευνοώντας με το τρόπο αυτό την ανάδειξη μεγάλων κυβερνητικών κομμάτων, τα οποία μέσω της κατάλληλης μεθόδου κατανομής των εδρών μπορούν να επωμιστούν τυχόν αδιάθετες έδρες των μικρότερων κομμάτων¹³ ή να αυξηθεί το εκλογικό ποσοστό τους σε συνάρτηση με ένα υψηλό ποσοστό των κομμάτων που δεν θα εκλεγούν.

Η συνθήκη αυτή εντοπίζεται κυρίως σε πλειοψηφικά συστήματα, ενώ αντίθετα στα αναλογικά παρά την ενδεχόμενη ύπαρξη ενός εκλογικού ορίου, είναι πιο εφικτή η εκπροσώπηση περισσότερων κομμάτων με συνέπεια να ενθαρρύνεται ο ψηφοφόρος να συμμετέχει στις εκλογές, να μειώνεται η αποχή και να αυξάνεται η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα. Συνεπώς τα πλειοψηφικής κλίσης συστήματα ευνοούν την συγκρότηση μονοκομματικών αυτοδύναμων κυβερνήσεων ενώ τα αναλογικής κλίσης μπορούν δυνητικά να

¹⁰ Διαμαντόπουλος Θ., *Εκλογικά συστήματα...*, σελ.33-35

¹¹ Schmidt M., (2004), *Θεωρίες της δημοκρατίας*, Σαββάλας, Αθήνα, σελ.299, 306-311 όπου τονίζεται η σημασία της μεθόδου κατανομής των εδρών καθώς μεταξύ επιμέρους αναλογικών και πλειοψηφικών συστημάτων υπάρχουν τεχνικές διαφορές που διαφοροποιούν το τελικό αποτέλεσμα. Ενδεικτικά αναφέρονται τα : γνήσιο αναλογικό Hare/Niemeyer, αναλογικό d'Hondt μεγαλύτερων ηλικιών, αναλογικό με ρήτρα, απλό πλειοψηφικό και απόλυτο πλειοψηφικό. Βλ. επίσης Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.29, Newton K. I. – Budge I., ό.π., σελ.208.

¹² Newton K. I. – Budge I., ό.π., σελ.229-230.

¹³ Για τις «αντισταθμιστικές ή πρόσθετες έδρες» που προκύπτουν κατά την κατανομή βλ. ό.π., σελ.231,232,235.

ευνοήσουν τον σχηματισμό κυβερνήσεων συνασπισμού, μια διάκριση που εντοπίζεται ιστορικά στα ευρωπαϊκά κράτη¹⁴.

Παράλληλα η ενσωμάτωση περισσότερων κομμάτων στο πολιτικό σύστημα διευρύνει τα όρια νομιμοποίησης του από τους πολίτες αλλά και τα κόμματα, καθώς τα τελευταία γίνονται μέρος του κράτους και της κοινοβουλευτικής λειτουργίας του, απωθώντας έτσι τυχόν ριζοσπαστικές και ανατρεπτικές εκφάνσεις της ιδεολογίας και πολιτικής τους¹⁵.

1.3. Η εξέλιξη των κομματικών τύπων

Ο ιστορικός διαμεσολαβητικός ρόλος τους απαντάει στις διαιρετικές τομές που επικράτησαν σε κάθε κοινωνία ανά χρονική περίοδο και βάσει αυτών διαμορφώθηκαν τα κόμματα που στελέχωσαν το πολιτικό σύστημα. Οι κοινωνικές διαιρετικές τομές εκφράζονται στην κομματική ιδεολογία και συναρτώνται με την ιστορική ανάπτυξη των διαφορετικών τύπων κομμάτων.

Μέσα στην ιστορική εξέλιξη τα κόμματα εμφάνισαν πρώιμα στελεχειακό – παραγοντικό και ύστερα μαζικό χαρακτήρα φέροντας αντίστοιχα εντονότερο το ολιγομελές και «ελιτίστικο» πρότυπο οργάνωσης με στοιχεία σχετικής απειθαρχίας και ανομοιογένειας της βάσης ή το πολυμελές αυστηρά πειθαρχημένο και ομοιογενές πρότυπο της μαζικής οργάνωσης. Ιστορικά ο πρώτος τύπος περιέγραφε τα αστικά φιλελεύθερα ή συντηρητικά κόμματα και ο δεύτερος τα εργατικά σοσιαλιστικά ή κομμουνιστικά κόμματα¹⁶. Επομένως είναι πιο ευδιάκριτη η ταξικότητα που διέπει τους δύο τύπους.

Όταν, όμως, κατά την δεκαετία του '60 άρχισε σταδιακά να επικρατεί ο μαζικός τύπος οργάνωσης για όλα τα κόμματα, τα οποία καλούνταν να

¹⁴ Η σύγκριση μεταξύ πλειοψηφικών και αναλογικών στην βάση αυτών των δεδομένων στα Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.44,45,122-125,320,335,336 και ό.π., *Το κομματικό φαινόμενο....*, σελ.322.

¹⁵ Ό.π., *Εκλογικά συστήματα*, σελ.335, Newton K. I. – Budge I., ό.π., σελ.198.

¹⁶ Η διάκριση αυτή του M. Duverger ανταποκρίνεται στην προσαρμογή της κομματικής οργάνωσης στις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Από την επιρροή και τον έλεγχο που είχαν οι προύχοντες της προβιομηχανικής και πρώιμης βιομηχανικής εποχής προς τα κόμματα μέχρι την σταδιακή ενσωμάτωση των μαζών στο πολιτικό κράτος, την συγκρότηση των εργατικών κομμάτων και διάδοση του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας που μαζικοποίησαν την πολιτική σε συνθήκες βιομηχανικού καπιταλισμού. Ειδικότερα για την διάκριση των τύπων βλ. στα Διαμαντόπουλος Θ., *Το κομματικό φαινόμενο....*, σελ.84,85,90, Σπουρδαλάκης Μ., ό.π., σελ.48-50.

διαχειριστούν τα κρατικά ζητήματα από θέση κυβερνητικής ή αντιπολιτευόμενης εξουσίας, τότε συντελέστηκε ο «μεγάλος μετασχηματισμός» του κόμματος μαζών από τον οποίο διαμορφώθηκε ο πανσυλλεκτικός εκλογικός τύπος κόμματος¹⁷. Η πολυσυλλεκτικότητα υποδηλώνει την ευρεία εκλογική απεύθυνση του κόμματος με τρόπο διαταξικό. Η άμεση συνάφεια του με την κυβερνητική λειτουργία εστιάζει τον εντοπισμό του τύπου αυτού στα κόμματα εξουσίας τα οποία, πλέον, σε συνθήκες αστικού κοινοβουλευτισμού και κρατικής νομιμότητας διατηρούν μεν την μαζικότητα της οργάνωσής τους, αλλά δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα δε στον εκλογικό ανταγωνισμό και την διεκδίκηση της εξουσίας.

Τα χαρακτηριστικά του εν λόγω τύπου προκύπτουν από την σύμμιξη χαρακτηριστικών του μαζικού και του παραγοντικού τύπου. Η αυστηρή ιεραρχική δομή, η μαζικότητα και η κομματική πειθαρχία συνδυάζονται με τον ιδεολογικό εκλεκτικισμό και τον προγραμματικό πραγματισμό σαν λογική οργάνωσης και δράσης. Σα συνέπεια αυτού η κομματική βάση γίνεται ετερογενής, η κομματική ιδεολογία αποκτά ασάφεια έχοντας συνθέσει στο προεκλογικό πρόγραμμα αντιφατικά αιτήματα και προτάγματα δίχως να εκφράζει πλέον πιστά συμφέροντα μίας συγκεκριμένης τάξης ή άλλης διαιρετικής τομής, με τελικό αποτέλεσμα να υποχωρεί το σύνολο της διαμεσολαβητικής λειτουργίας του κόμματος¹⁸. Η σχέση δε με την κοινωνία περιορίζεται στην εκλογική νομιμοποίηση των βουλευτών του και το κόμμα μετατρέπεται σταδιακά σε κρατικό όργανο.

Το γεγονός αυτό, βέβαια, στα πλαίσια των πλειοψηφικών κοινοβουλευτικών συστημάτων όπου τα κόμματα καλούνται να ανταγωνιστούν για την μεγαλύτερη δυνατή συγκέντρωση του εκλογικού σώματος και

¹⁷ Ο «μεγάλος μετασχηματισμός» του κόμματος μαζών σε «πανσυλλεκτικό κόμμα» αποτελεί ορολογία του Ο. Kirchheimer (1966/1991) ενώ ο J. Charlot (1970) έδωσε εναλλακτικά για το ίδιο σχήμα τον ορισμό του «εκλογικού κόμματος». Αναφορικά στο Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.218, Vernardakis C., ό.π., σελ.2, Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.187,190.

¹⁸ Offe C., (1991), «Κομματική δημοκρατία και κράτος αρωγός», *Λεβιάθαν*, τχ.11, σελ.112, Hague R. – Harrop M., (2005), *Συγκριτική πολιτική και διακυβέρνηση*, Κριτική, Αθήνα, σελ.336, Κατσούλης Η., «Το παγιωμένο κομματικό σύστημα στην μεταβατική κοινωνία : Εξελίξεις και προοπτικές», στο Λυριντζής Χ. – Νικολακόπουλος Η. (επιμ.), (1990), *Εκλογές και κόμματα στην δεκαετία του '80 : Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, σελ.35, Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.90, Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., Βερναρδάκης Χ., ό.π., Σπουρδαλάκης Μ., ό.π., σελ.51 όπου επισημαίνεται πως η συγκρότηση των πανσυλλεκτικών κομμάτων αμβλύνει τις κάθετες διαιρετικές τομές του παρελθόντος.

κατ'επέκταση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, αναλαμβάνοντας έτσι την διακυβέρνηση του κράτους και στην ουσία του συνόλου της κοινωνίας (όχι μόνο της κοινωνικής τάξης που αποτέλεσε την αρχική βάση του κόμματος ή των ψηφοφόρων που γενικά δείχνουν μια ταύτιση μαζί του) δεν αποτελεί παρεκκλίνουσα ή παράλογη επίπτωση για τον κοινωνικό χαρακτήρα του κόμματος.

Η στένη και αλληλοσυμπληρωματική σχέση τους με το κράτος είναι αναπόφευκτη αφής στιγμής τα κόμματα γίνονται οι πρωταγωνιστές του φιλελεύθερου πλουραλισμού, της επικράτησης των ατομικών δικαιωμάτων και της επιδίωξης της κοινωνικής ειρήνης μέσω του αφηγήματος της εθνικής ενότητας και του κατευνασμού των κοινωνικών ανισοτήτων. Τα κόμματα φεύγουν από το «μέρος» και μεταβαίνουν στο «όλον», καλούνται δηλαδή να ισορροπήσουν ανάμεσα στην διαμεσολάβηση της αρχικής κοινωνικής βάσης τους και την ευθύνη της διακυβέρνησης του εθνικού συνόλου από θέση κρατικής εξουσίας.

1.4. Ο «μετασχηματισμός των κομμάτων». Από την διαμεσολάβηση στην νομιμοποίηση.

Για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις επιταγές αυτές και να συγκροτήσει αναλόγως την προγραμματική πολιτική του, το κόμμα αποκτά επαγγελματισμό στο τρόπο οργάνωσης και δράσης ενώ τα στελέχη του μονιμοποιούν την παρουσία τους σε αυτό μέσω των «ειδικών» τους ικανοτήτων στην χάραξη της κομματικής στρατηγικής ως επαγγελματίες πολιτικοί και κομματικοί υπάλληλοι, με άξονα την δυνατότητα πολιτικής «προσφοράς» του κόμματος απέναντι στους κανόνες της εκλογικής «αγοράς». Η πολιτική εν γένει εμπεδώνεται με αυτό το τρόπο ως μια αποκομμένη από την κοινωνία διαδικασία που άπτεται της αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους και του πολιτικού προσωπικού.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, λοιπόν, μπορεί να γίνει λόγος για εκλογικά επαγγελματικά κόμματα ή κόμματα – επιχειρήσεις¹⁹. Επιπλέον οι ορισμοί αυτοί ανταποκρίνονται στις παρατηρήσεις για την μαζικότητα και τον πολυσυλλεκτισμό των κομμάτων αλλά πλέον με εμφατικότερο και πιο επεξεργασμένο τρόπο και ως εκ τούτου μπορούν να υπαχθούν στην κατηγορία του «μαζικού κρατικού κόμματος»²⁰.

Σύμφωνα με την θεώρηση αυτή, η μαζικότητα των κομμάτων εξουσίας νομιμοποιεί την υπαγωγή τους στην κρατική κυριαρχία, η τεχνοκρατούμενη γραφειοκρατία της οποίας συμπίπτει με την ισχυρή εκτελεστική εξουσία και την συγκεντροποίηση της πολιτικής ισχύος σε αυτήν, περιορίζοντας έτσι τις παρεμβατικές αρμοδιότητες του κοινοβουλίου. Τελικά η μαζικότητα των κομμάτων νομιμοποιεί την εντεινόμενη αυταρχικοποίηση της κρατικής εξουσίας.

Η προσαρμογή της οργανωτικής λειτουργίας των κομμάτων στο οργανωτικό πρότυπο του κράτους και των κοινοβουλευτικών θεσμών επιφέρει μια αυταρχική ομογενοποίηση στην εσωτερική οργάνωση των κομμάτων εξουσίας, βασική έκφανση της οποίας αποτελεί η αυτονόμηση της εξουσίας γύρω από τον ηγέτη πρόεδρο του κόμματος και τους στενούς του συνεργάτες²¹

¹⁹ Οι ορισμοί ανήκουν αντίστοιχα στους A. Panebianco (1988) και M. Offerle (1987). Τα χαρακτηριστικά των κομματικών αυτών μορφών απαντούν στις πρώιμες τοποθετήσεις των M. Ostrogorski (1902/1993), R. Michels (1911/1997) και M. Duverger πως τα σύγχρονα κόμματα δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην οργάνωση τους παρά στην ιδεολογία και την ταξική τους προέλευση. Στις παρατηρήσεις αυτές συνηγορεί και η θεωρία του L. Epstein (1967/1980). Πιο ειδικά βλ. στα Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.220,221, Vernardakis C., ό.π., σελ.1,2,3, Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.183,184,187,188,190, Offe C., ό.π., σελ.109,110, Κασσιμάτης Γ. Ι., (1980), «Τα πολιτικά κόμματα σαν συνταγματικός θεσμός», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ.8, σελ.59 όπου επισημαίνεται πως όσα κόμματα παραμένουν προσηλωμένα στις αρχές με τις οποίες ιδρύθηκαν, συνήθως αποτελούν «ισχνή» αντιπολίτευση, σε αντίθεση με όσα προσάρμοσαν την πολιτική τακτική τους στις ανάγκες του κυβερνητισμού.

²⁰ Ο Ν. Πουланτζάς (1982) έκανε λόγο για το «μαζικό κρατικό κόμμα» θέτοντας σαφώς το ζήτημα της μετακύλησης των κυβερνητικών κομμάτων στις επιταγές της κρατικής εξουσίας όταν ακόμη διατηρούσαν ή επιδίωκαν την μαζικότητα της οργάνωσης τους σε πολυσυλλεκτική κατεύθυνση. Στις ιδιότητες των κρατικών κομμάτων αντιστοιχούν τόσο αυτές που αποδίδονται στα επαγγελματικά κόμματα όσο ακόμη περισσότερο δε στα καρτέλ κόμματα. Βλ. σχετικά στο Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.189,190 και Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.232-237, Κοντιάδης Ξ. Ι., (2009), *Ελλειμματική δημοκρατία : Κράτος και κόμματα στην σύγχρονη Ελλάδα*, Σιδέρης, Αθήνα, σελ.66 με έμφαση στο ρόλο της κρατικής κυριαρχίας κατά την υπαγωγή των κομμάτων σε αυτήν.

²¹ Offe C., ό.π., σελ.110, Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.223,224,230, Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.63-66 στο οποίο ο αυταρχικός κρατισμός και ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός των κομμάτων, ως συμπεράσματα του Πουλαντζά που προκύπτουν από την σχετική ανάλυση, προκαλούν και προκαλούνται από την κομματικοποίηση της δημόσιας διοίκησης, την υποβάθμιση της νομοθετικής και ελεγκτικής λειτουργίας του κοινοβουλίου και

στα πρότυπα ομοίως της συγκέντρωσης και αυτονόμησης της κυβερνητικής εξουσίας στην διάθεση του πρωθυπουργού και του υπουργικού συμβουλίου.

Περαιτέρω, η απομάκρυνση τους από την κοινωνία και η συνακόλουθη επικράτηση του αναπαραγωγικού και σταθεροποιητικού προς το πολιτικό σύστημα ρόλου τους αποριζοσπαστικοποιεί την ιδεολογία τους και την μετατρέπει περισσότερο σε ένα ευέλικτο και προσαρμόσιμο εργαλείο ψηφοθηρίας.

Στην «κρατικοποίηση» αυτή των κομμάτων εμπίπτουν οι συγκλίνουσες τάσεις ιδίως των κομμάτων εξουσίας (συνήθως «κεντροδεξιάς» και «κεντροαριστερής» κατεύθυνσης) ως πολυσυλλεκτικά κόμματα μικρότερης ή μεγαλύτερης μαζικότητας. Ο ανταγωνισμός μεταξύ τους αποκτά κεντρομόλο προσανατολισμό με αμβλυμένες ιδεολογικές και ταξικές διαφορές παραπέμποντας περισσότερο σε έναν «διαγωνισμό ανάμεσα στις κομματικές ελίτ» που διεκδικούν την εκλογική νομιμοποίηση παρά σε μία ουσιαστική πολιτική αντιπαράθεση ανάμεσα σε διακριτούς πολιτικούς πόλους²².

Το φαινόμενο του «αδιαφοροποιήτου κομματικού συστήματος» έχει περιγραφεί αρχικά με όρους ενός «status μη ανταγωνιστικής πολιτικής» ή ενός δικομματισμού του οποίου η σταθερή πρόσβαση στο κράτος τον καθιστά όμοιο με ένα ενιαίο κόμμα που εμφανίζεται σε δύο παραλλαγές (διακομματικό ή ενιαίο πολυτασικό κρατικό κόμμα)²³. Ο κεντρομόλος ανταγωνισμός αποσκοπεί να κερδίσει εκλογικά τον «μεσαίο χώρο» ως το λιγότερο ιδεολογικοποιημένο και ταξικά προσδιορισμένο εκλογικό σώμα το οποίο όμως καλύπτει ένα αρκετά ευρύ τμήμα του πληθυσμού²⁴. Συνεπώς, τα εκλογικά οφέλη θα είναι σημαντικά

εν τέλει την «κρίση εκπροσώπησης» στην οποία περιέρχονται κυρίως τα κόμματα εξουσίας. Η θέση αυτή συνεπικουρείται από τους ορισμούς του M. Weber (1922/2005,2007) περί «καισαρικής ή δημοψηφισματικής ηγετικής δημοκρατίας» με τους οποίους αποδίδει την επικράτηση των κομματικών και πολιτικών ελίτ σε συνθήκες μαζικοποιημένης πολιτικής.

²² Σπουρδαλάκης Μ., ό.π., σελ.45-46, Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.218,219,224,225,229, Offe C., ό.π., σελ.109,114,115. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίστηκαν στην αρχική καταγραφή των πολυσυλλεκτικών κομμάτων από τον O. Kirchheimer και επεκτάθηκαν με ολοένα πιο έκδηλη μορφή μέχρι την καταγραφή των κομμάτων καρτέλ από τους R. Katz – P. Mair (1995,2002,2005). Οι τύποι των κομμάτων μέσω της συνέχειας αυτών των χαρακτηριστικών, φαίνεται πως αλληλοσυσχετίζονται και συμπληρώνονται.

²³ Vernardakis C., ό.π., σελ.4, Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.334-335, Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.229,234. Οι ορισμοί ανήκουν κατά σειρά στους R. Katz – P. Mair, J. Agnoli (1972), Ν. Πουλαντζά.

²⁴ Ο «μεσαίος χώρος» προσδιορίστηκε από τα κόμματα εξουσίας κατ'αντιστοιχία με την προσέγγιση του «κέντρου» την οποία επιχείρησαν στα πλαίσια της άμβλυνσης των ιδεολογικών και κοινωνικών καταβολών τους. Τα σχετικά συμπεράσματα προκύπτουν από την

ενώ παράλληλα θα επιτευχθεί ομαλότερα η προσαρμογή τόσο των κομμάτων όσο και της κοινωνίας στις κυρίαρχες κρατικές και οικονομικές πολιτικές.

Τα στοιχεία αυτά συνθέτουν το πλαίσιο στο οποίο συγκροτήθηκε η κομματική διακυβέρνηση ήδη από την δεκαετία του '70 έχοντας αρχίσει να ανακύπτει ο σταδιακός μετασχηματισμός των κομμάτων μέχρι το 1989, όταν η επικράτηση του καπιταλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο επισημοποίησε την «κρατικοποίηση» των κομμάτων. Τα δεδομένα τότε έδωσαν την ώθηση για να αναπτυχθεί η θεωρία σχετικά με την «καρτελοποίηση» των κομμάτων σαν μια μετεξέλιξη της κρατικοποίησης τους.

1.5. Το τελικό στάδιο. «Καρτελοποίηση» και ενσωμάτωση στο κράτος.

Το κομματικό σύστημα εξουσίας μετατρέπεται στον βασικό πολιτικό φορέα νομιμοποίησης και αναπαραγωγής ενός συστήματος καρτέλ όπου οι πολιτικές και οικονομικές ελίτ έχουν την αποκλειστική αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων και άσκησης πολιτικών. Στο στάδιο του κόμματος καρτέλ γίνεται λόγος για πλήρη απώλεια του κοινωνικού χαρακτήρα των κομμάτων και αντίστοιχη ταύτιση τους με το κράτος με συνέπεια την επιδείνωση της απόστασης της κοινωνίας από το πολιτικό σύστημα. Βασικές συνιστώσες της συνθήκης αυτής αποτελούν τόσο η σύγκλιση των κυβερνητικών κομμάτων μέσω της άμβλυνσης των ιδεολογικών και προγραμματικών διαφορών, όπως σημειώθηκε παραπάνω, όσο η σταδιακή εξάρτηση της οργανωτικής λειτουργίας και αποδοτικότητας τους από την κρατική χρηματοδότηση και την επαγγελματική γραφειοκρατική ιεραρχία του κράτους²⁵.

Η διάρρηξη των σχέσεων τους με την κοινωνία και η απώλεια της εμπιστοσύνης της τελευταίας προς το μέρος τους επιφέρει την

ελληνική περίπτωση. Ειδικά βλ. Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.89,94, Μεταξάς Α. Ι. Δ., «Μεταθέσεις εξουσίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα», στο Κοντιάδης Ξ. Ι. – Ανθόπουλος Χ. Θ. (επιμ.), (2008), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ.47.

²⁵ Vernardakis C., ό.π., σελ.2, Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.187,189 σχετικά με την προαναφερόμενη περιοδολόγηση, Offe C., ό.π., σελ.108, Crouch C., (2000), "Coping with post-democracy", *Fabian Pamphlets*, σελ.31,34, Κράουτς Κ., (2006), *Μεταδημοκρατία*, Εκκρεμές, Αθήνα, σελ.9,11 σχετικά με τον «ολιγοπωλιακό ανταγωνισμό» ανάμεσα σε πολιτικές και οικονομικές ελίτ, Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.222,225 ως προς τα χαρακτηριστικά των καρτέλ κομμάτων σύμφωνα με τους R. Katz – P. Mair.

απομαζικοποίηση τους και ως επακόλουθο την μείωση των εσόδων του κόμματος από τις συνδρομές των μελών. Κατά συνέπεια αυξάνεται η ανάγκη τους να αντλούν πόρους από το κράτος και από ιδιωτικές πηγές προκειμένου να καλυφθούν οι επιβαρυνμένες λειτουργικές και πολιτικές τους ανάγκες. Οι κομματικές κυβερνήσεις ωστόσο καθορίζουν το εύρος της κρατικής χρηματοδότησης προς τις ίδιες και τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα²⁶, εξασφαλίζοντας έτσι την οικονομική αυτάρκεια της οργάνωσής τους και εν συνεχεία την διατήρηση της ισχυρής πολιτικής τους εμβέλειας απέναντι στην κοινωνία και μέσα στο πολιτικό σύστημα.

Με το τρόπο αυτό το κομματικό σύστημα συγκεντροποιείται στα κόμματα που μονοπωλούν την κυβερνητική εξουσία και ακόμη έχουν αποκτήσει μια διαχρονική εμπειρία στην διαχείριση των κρατικών ζητημάτων, αντλώντας και την ανάλογη νομιμοποίηση από τους εκλογείς παρόλη την συρρίκνωση της κομματικής βάσης που υπέστησαν. Επομένως η «παρακμή» ή η «κρίση» των κομμάτων για την οποία έχει γίνει ειδική ανάλυση από μελετητές, δεν πλήττει την ταύτιση τους με την κρατική εξουσία αλλά αντίθετα την ενισχύει²⁷.

Η «καρτελοποίηση» των κομμάτων εξουσίας χρειάζεται τον αυξημένο επαγγελματισμό των στελεχών και την επέκταση της γραφειοκρατικής λειτουργίας, λόγω της συνθετότητας που διακρίνει την ολοένα πιο απαιτητική λειτουργία του κράτους. Δεδομένης αυτής της πολιτικής «εξειδίκευσης» με βάση την οποία το κομματικό στέλεχος προσομοιάζει σε έναν δημόσιο υπάλληλο, γίνεται ακόμα πιο έκδηλος ο κρατικός χαρακτήρας τους και κατ'επέκταση η ανυπαρξία του κοινωνικού ελέγχου στις αποφάσεις και τον προγραμματισμό τους.

²⁶ Katz R. –Mair P., (1995), “Changing models of party organization and party democracy : The emergence of the cartel party”, *Party Politics*, 1:1, σελ.15, Mair P., (1995), “Political parties, popular legitimacy and public privilege”, *West European Politics*, 18:3, σελ.53,54, Merkel W., (2013), “Is there a crisis of democracy? Can we answer the question?”, Department “Democracy and democratization”, σελ.9,10, Hague R. – Harrop M., ό.π., σελ.335, Tormey S., ό.π., σελ.2 όπου τονίζεται ότι η χρηματοδότηση των κομμάτων από ποικίλες πηγές και η διαπλοκή τους με ιδιωτικούς φορείς αυξάνει την απόσταση τους από τις ανάγκες των πολιτών, οξύνοντας έτσι το πρόβλημα νομιμοποίησης τους. Το ζήτημα της χρηματοδότησης συνδέεται με το βαθμό συμμετοχής στα κόμματα, το ενδιαφέρον για την πολιτική, την συμμετοχή στις εκλογές και τον βαθμό εμπιστοσύνης στους πολιτικούς, τα οποία συνυπολογίζονται από τους πολιτικούς επιστήμονες ως βασικά μέτρα για να αξιολογήσουν την λειτουργία των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων με όρους «ποιότητας δημοκρατίας».

²⁷ Mair P., ό.π., σελ.53.

Η αυτονομία των κομμάτων από τις κοινωνικές τους αναφορές έχει επίπτωση και στο εσωτερικό τους όπου επικρατεί η αυτονομία της ηγεσίας από την βάση χάριν της επιχειρηματικού τύπου πειθαρχίας και τιθάσσευσης των διαφωνούντων στελεχών και βουλευτών με τις κεντρικές αποφάσεις παράλληλα με την υποβάθμιση του ελεγκτικού και συμμετοχικού ως προς τις αποφάσεις ρόλου των κομματικών οργάνων.

Η αυταρχικοποίηση από κοινού κράτους και κομμάτων σε ένα σύστημα καρτέλ οφείλεται στο γεγονός ότι ιδιαίτερα στην διάρκεια της περιόδου της «νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας», επικρατούν πολιτικές που επιβάλλονται με επιτακτικό τρόπο και συχνά βρίσκονται σε αντίθεση με την κοινή γνώμη²⁸, προσαρμόζοντας την λειτουργία των κομμάτων σε αυτές τις συνθήκες. Λόγω αυτής της επιτακτικότητας των «αναγκαίων μέτρων» που επιβάλλονται με ενιαίο τρόπο σε επίπεδο κράτους από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα, παρακάμπτεται η κοινωνική βούληση τόσο εντός όσο και εκτός κόμματος.

Η «κρατικοποίηση» των κομμάτων ή η «κομματικοποίηση» του κράτους δείχνει, επιπλέον, πως η ανικανότητα των κομμάτων να ανταποκριθούν στα κοινωνικά αιτήματα, τις νέες ανάγκες που αναδεικνύουν και τις μεταβαλλόμενες τάσεις του εκλογικού σώματος, γίνεται αυτομάτως «κρίση» του κράτους επηρεάζοντας την επάρκεια και αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών του απέναντι στους πολίτες²⁹. Πολύ δε περισσότερο γίνεται συνείδηση στους πολίτες η εκτός του πολιτικού συστήματος θέση τους όταν οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί που θεωρητικά φέρουν εντονότερο κοινωνικό

²⁸ Η αταλάντευτη εξουσία του κράτους στην επιβολή του εκάστοτε οικονομικού μοντέλου, εν προκειμένω του νεοφιλελεύθερου και ο σχηματισμός του «κράτους έκτακτης ανάγκης» προς την επίρρωση αυτού του σκοπού στο Pabst A., (2010), "The crisis of capitalist democracy", *Telos*, τχ. 152, σελ.47,57,58,60,61.

²⁹ Ο λόγος για την συζήτηση που αφορά την «κρίση του κράτους» ως προέκταση της «κρίσης των κομμάτων» και της κρίσης νομιμοποίησής τους, οι οποίες προήλθαν από την απομάκρυνση των πολιτών από τα κόμματα και την πολιτική καθώς και την απώλεια της εμπιστοσύνης τους απέναντι στην ικανότητα των τελευταίων και του κράτους να ανταποκριθούν με επάρκεια στις ανάγκες τους. Οι δυσχέρειες της διακυβέρνησης συνδέονται emphatically με τον οικονομικό παράγοντα και ιδιαίτερα κατά την μεταστροφή σε νεοφιλελεύθερα πρότυπα οργάνωσης στην διάρκεια της «παγκοσμιοποιητικής» περιόδου. Ενδεικτικά βλ. Merkel W., ό.π., σελ.3-6,10, Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.235, Κράουτς Κ., ό.π., σελ.10, Offe C., ό.π., σελ.113, Tormey S., ό.π., σελ.6,7, Mair P., ό.π., σελ.55.

πρόσημο, μετατρέπονται σε ένα «καρτελοποιημένο» και αποπολιτικοποιημένο σώμα³⁰ ακολουθώντας τα κόμματα στην μεταλλαγή αυτή.

1.6. Η προσαρμογή των κομμάτων στο κυρίαρχο οικονομικό σύστημα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ο καθοριστικός ρόλος του καπιταλισμού ως ο έταiros πυλώνας του εθνικού κράτους στην ιστορική ανάπτυξη των νεωτερικών δυτικών πολιτικών συστημάτων με άξονα τον φιλελεύθερο κοινοβουλευτισμό και τα πολιτικά κόμματα. Το νεωτερικό κράτος αποτέλεσε το εργαλείο υλοποίησης των καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων σε κάθε χρονική περίοδο όπως κατά την μετάβαση από το κεϋνσιανό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης στο νεοφιλελεύθερο. Στην προσπάθεια να περιορίσει τον εξουσιαστικό αυταρχισμό του, χορήγησε μέσω του συντάγματος το πολιτικό δικαίωμα σχηματισμού κομμάτων που θα προσέφεραν ένα δίαυλο εκπροσώπησης στις κοινωνικές τάξεις. Στη συνέχεια τα κόμματα ανταγωνίζονται, ακολουθώντας τους κανόνες του εκλογικού συστήματος, με στόχο την εκλογή τους στα συλλογικά όργανα του κράτους και την διεκδίκηση της κυβερνητικής εξουσίας.

Ο «αστικός κομματικός ανταγωνισμός» με τον τρόπο αυτό συνέβαλε στην ενσωμάτωση της κοινωνίας ως εθνικού συνόλου στο καπιταλιστικό κράτος με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί η νομιμοποιητική βάση για την ανάπτυξη του συστήματος συνολικά³¹. Αναλόγως αν η εκλεγμένη κομματική κυβέρνηση προσανατολίζει τις ασκούμενες πολιτικές της σε παρέμβαση και έλεγχο της οικονομικής ανάπτυξης, όπως στο κεϋνσιανό παράδειγμα, ή σε

³⁰ Η «αποπολιτικοποίηση» σχετίζεται με τις συγκλίσεις μεταξύ των ιδεολογιών και των πολιτικών προγραμμάτων και περαιτέρω την μετατόπιση της πολιτικής αντιπαράθεσης σε θέματα διαχείρισης και όχι ριζικής παρέμβασης. Περισσότερα στα Vasquez - Arroyo A., (2008), "Liberal democracy and neoliberalism: A critical juxtaposition", *New Political Science*, τχ.30, σελ.128,129, Ritzi C., (2014), "Neoliberal hegemony and the post-democratization of the public sphere. An analytical framework to evaluate the democratic quality of political discourse", *Revista Científica de Información y Comunicación*, τχ.11, σελ.169-171, Παπαβλασόπουλος Ε. – Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.225, Κράουτς Κ., ό.π., σελ.8,31, Offe C., ό.π., σελ.114, Pabst A., ό.π., σελ.46, Σπουρδαλάκης Μ., ό.π., σελ.55.

³¹ Σχετικά με τον μεσολαβητικό ρόλο των κομμάτων στον συμβιβασμό μεταξύ νεωτερικού πολιτικού συστήματος και καπιταλισμού, όπως και την συμβολή των φιλελεύθερων ιδεών κατά την υπαγωγή των κοινωνιών στο συγκεντρωτικό εθνικό κράτος και την «υπερεθνική» αγορά βλ. Offe C., ό.π., σελ.107,112,115, Pabst A., ό.π., σελ.50-52,63.

θέσπιση μεγαλύτερων ελευθεριών και ευελιξίας προς αυτήν, όπως στην νεοφιλελεύθερη περίοδο, μεταβάλλεται αντίστοιχα ο χαρακτήρας του κομματικού συστήματος, η αποτελεσματική παρέμβαση της κυβέρνησης έναντι των κοινωνικών αναγκών και ακολούθως η εμπιστοσύνη των πολιτών προς το πολιτικό σύστημα.

Τα χαρακτηριστικά που εξετάσαμε πως παρουσιάζουν τα κόμματα στο εσωτερικό τους αλλά και στην εξωτερική τους δράση, δηλαδή η μαζικότητα, ο ιδεολογικός ριζοσπαστισμός, η αυτονόμηση της ηγεσίας, η κρατικοποίηση και η απώλεια του κοινωνικού χαρακτήρα επηρεάζονται σαφώς από το στάδιο και την μορφή της καπιταλιστικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με τις πολιτικές επιλογές του κράτους και της κομματικής κυβέρνησης ως προς την διαχείριση της. Διαχρονικά παραδείγματα αποτελούν οι εφαρμοζόμενες πολιτικές ως προς τα εργασιακά ζητήματα, το ασφαλιστικό, συνταξιοδοτικό και φορολογικό σύστημα.

Ιδιαίτερα κατά την νεοφιλελεύθερη περίοδο μετά το 1990, όταν οι κρατικές πολιτικές εγκατέλειπαν το μοντέλο των παροχών προς τα ευάλωτα ιδίως στρώματα και άρχισαν να εφαρμόζουν πολιτικές συγκράτησης των δαπανών και δημοσιονομικής πειθαρχίας³², τα παραπάνω χαρακτηριστικά έλαβαν εμφατικότερες διαστάσεις πλήττοντας περαιτέρω την εμπιστοσύνη των πολιτών.

Συνοπτικά, λοιπόν, η ιστορική εξέλιξη των κομμάτων ακολούθησε την εκάστοτε πολιτική και οικονομική συγκυρία στις επιταγές της οποίας τα κόμματα καλούνταν να προσαρμοστούν. Έτσι από την διάκριση μεταξύ στελεχιακών και μαζικών κομμάτων επικράτησε σταδιακά κατά την «κεϋνσιανή» περίοδο ο μαζικός τύπος ο οποίος συνδυάστηκε με την πολυσυλλεκτικότητα των κυβερνητικών ιδίως κομμάτων. Τα πολυσυλλεκτικά κόμματα εμφάνισαν χαρακτηριστικά από τα οποία προήλθαν οι εννοιολογήσεις του εκλογικού επαγγελματικού κόμματος και του κόμματος επιχείρηση την περίοδο της ανόδου του νεοφιλελεύθερου προτύπου κατά τις δεκαετίες του '70 και '80.

³² Κράουτς Κ., ό.π., σελ.8, Vasquez – Arroyo A., ό.π., σελ.130

Με βάση τα χαρακτηριστικά του μαζικού κρατικού κόμματος το οποίο είχε παγιώσει την θέση του στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα, επικράτησε κατά την δεκαετία του '90 το κόμμα καρτέλ, διανύοντας πλέον την περίοδο της αποϊδεολογικοποίησης και απομαζικοποίησης των κομμάτων, της αποπολιτικοποίησης του δημόσιου λόγου και της πλήρους απομόνωσης της κοινωνίας από την πολιτική διαδικασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

2.1. Οι κείμενες διατάξεις από το σύνταγμα του 1974 και τις μετέπειτα αναθεωρήσεις του

2.1.1. Επίκληση της «δημοκρατικής αρχής»

Ο συνταγματικός κοινοβουλευτισμός της μεταπολίτευσης έχει τα χαρακτηριστικά ενός πολιτεύματος που διαμορφώνεται μετά από μία δικτατορία. Η μετάβαση στο νέο καθεστώς έγινε από δυνάμεις που είχαν μια συνέχεια από το προδικτατορικό πολιτικό σύστημα και ανέλαβαν την κυβέρνηση της χώρας μεταπολιτευτικά. Το κεντρικό διακύβευμα του νέου καθεστώτος ήταν να διαμορφώσει μια νέα σχέση με την κοινωνία στη βάση της αποδοχής και της συναίνεσης. Η κοινωνία απέκτησε μια στοιχειώδη πολιτική έκφραση η οποία κατοχυρώθηκε με το σύνταγμα του 1975 και τις μετέπειτα αναθεωρήσεις του.

Στο ισχύον σύνταγμα κατοχυρώνονται κάποια πολιτικά δικαιώματα ατομικού κατά βάση χαρακτήρα τα οποία σε συνδυασμό με τις βασικές διατάξεις για την μορφή του πολιτεύματος και την οργάνωση του κράτους συνθέτουν αυτό το πλέγμα θεσμών που θεωρητικά μορφοποιούν την

συμμετοχή της κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα. Στο άρθρο 1 Συντίθενται οι διακηρυκτικές αρχές του πολιτεύματος :

1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.
3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα³³.

Με άξονα την διάρθρωση των συνταγμάτων στα φιλελεύθερα κοινοβουλευτικά συστήματα, η κοινοβουλευτική πλειοψηφία του 1975 θέσπισε με δεσμευτική ισχύ μέχρι σήμερα την υποχρέωση ή την βεβαιότητα του καθεστώτος ότι όλες οι διακεκριμένες μεταξύ τους εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) πηγάζουν (ή πρέπει να πηγάζουν) από το λαό και ως εκ τούτου αναγνωρίζεται η λαϊκή κυριαρχία ως θεμέλιο. Το σύνταγμα γίνεται αντιληπτό ως το εργαλείο το οποίο μέσω των πολιτειακών λειτουργιών διασφαλίζει την κυριαρχία αυτή, με αποτέλεσμα να θεωρείται πραγματοποιήσιμη η «δημοκρατική αρχή»³⁴. Στο εν λόγω άρθρο συναιρούνται, δηλαδή, η επίκληση της αντιπροσώπευσης όπως διαγράφεται στις πολιτειακές εξουσίες, με την επίκληση της δημοκρατίας όπως προκύπτει από την αρχή της «λαϊκής κυριαρχίας». Οι διακηρύξεις αυτές ωστόσο παραμένουν θεωρητικές και αφαιρετικές ως προς τις έννοιες που συνδυαστικά θέτουν.

Η διάκριση των εξουσιών κατοχυρώνεται στο άρθρο 26. Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από την βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (ΠτΔ), η εκτελεστική ασκείται από την κυβέρνηση και τον ΠτΔ και η δικαστική ασκείται από τα δικαστήρια στο όνομα του ελληνικού λαού³⁵. Στο άρθρο αυτό διασαφηνίζεται η υπόσταση των κρατικών οργάνων και ήδη γίνεται αισθητή η διάκριση τους από την κοινωνία στη διάρκεια του μεταπολιτευτικού κοινοβουλευτισμού. Εντούτοις, η «λαϊκή κυριαρχία» που σημαίνει «λαϊκή

³³ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., (2011), *Το Σύνταγμα της Ελλάδας και ο Κανονισμός της Βουλής*, Σάκκουλα, Αθήνα, σελ.29

³⁴ Φουντεδάκη Π., (2012), «Οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος και τα όργανα του κράτους (κατά το Σύνταγμα 1975/1986/2001/2008)», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, σελ.18

³⁵ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.53

εξουσία», ταυτίζεται με την κρατική εξουσία δηλαδή με τους διαχειριστές της, παρά την σαφή συνταγματική ανάθεση των δημόσιων εξουσιών στα κρατικά όργανα και συνάμα την περιχαράκωση τους σε αυτά.

Υπό μια ορισμένη θεωρητική θέση, η ταύτιση της αρχής της «λαϊκής κυριαρχίας» με την «αντιπροσωπευτική» πρακτική που επικαλείται η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, επιτυγχάνει μια σημαντική ισορροπία στο κοινοβουλευτικό σύστημα. Η νομιμοποίηση που παρέχει το εκλογικό σώμα στην κυβερνώσα εξουσία, συναντά την «προσωποποιημένη πολιτική ευθύνη» της κυβέρνησης και του πρωθυπουργού έναντι του³⁶. Αυτή η σύγκλιση υποβοηθείται από την κοινοβουλευτική παρουσία των κομμάτων.

2.1.2. Πολιτικά κόμματα : θέσπιση και χρηματοδότηση

Τα πολιτικά κόμματα αποτέλεσαν τον βασικό φορέα του ελληνικού πολιτικού συστήματος που συσπειρώνει κοινωνικά αιτήματα, τα μορφοποιεί σε πολιτικό πρόγραμμα και διεκδικεί την υλοποίησή τους σε επίπεδο εξουσίας. Στο άρθρο 29 παρ.1 Συντ. προβλέπεται η ίδρυση και λειτουργία πολιτικών κομμάτων τα οποία θα συμμετέχουν στις ανά τετραετία γενικές βουλευτικές εκλογές. Συγκεκριμένα στο άρθρο 29 προβλέπεται η υποχρέωση των κομμάτων να υπηρετούν την «ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος», ενώ στην παρ.2 κατοχυρώνεται η οικονομική τους ενίσχυση από το κράτος όχι μόνο για τις εκλογικές τους δαπάνες αλλά και για τις λειτουργικές τους ανάγκες³⁷ με την μορφή της τακτικής χρηματοδότησης όπως νομοθετήθηκε με τους νόμους του 1984, 1996 και 2002 και ενσωματώθηκε στο σύνταγμα με την αναθεώρηση του 2001³⁸. Στις δύο αυτές παραγράφους τίθενται αντίστοιχα κάποια ζητήματα.

³⁶ Μανιτάκης Α., (2009), *Συνταγματική οργάνωση του κράτους με στοιχεία πολιτειολογίας*, Σάκκουλα, Αθήνα, σελ.201-202.

³⁷ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.54,55, Χρυσόγονος Κ., «Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα : Όψεις του ελλείμματος δημοκρατικής αντιπροσώπευσης», στο Τσάτσος Δ. – Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.104.

³⁸ Vernardakis C., ό.π., σελ.12 και Ξηρός Θ., «Ο νέος (;) νόμος για τα οικονομικά των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών», στο Τσάτσος Δ. – Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.301.

Η συνταγματική υποχρέωση των κομμάτων να υπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του πολιτεύματος θέτει ένα κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τα κόμματα πρέπει να προσαρμόσουν την οργάνωση και λειτουργία τους. Το πλαίσιο αυτό πηγάζει από το σύνταγμα και την οργάνωση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

Η αρχή του πολυκομματισμού, η οποία για τους συνταγματολόγους συναρτάται με την δημοκρατική αρχή³⁹, όπως αποτυπώνεται στο εν λόγω άρθρο, παρέχει μεν την ελευθερία σχηματισμού κομμάτων καθώς και μια επαρκή αυτονομία στην λειτουργία τους⁴⁰, προϋποθέτει δε ότι τα κόμματα που ήδη υπάρχουν ή πρόκειται να σχηματιστούν παρά την όποια ιδεολογία τους, πρέπει να συμμορφωθούν προς τις επιταγές του κοινοβουλευτικού κράτους για να μπορέσουν να σταδιοδρομήσουν στην εκλογική αγορά και να διεκδικήσουν την είσοδο τους στο κοινοβούλιο. Επιβεβαιώνεται, έτσι, η κυριαρχία του «πλουραλιστικού κοινοβουλευτισμού», ενώ σταδιακά παγιώνεται στην συνείδηση του εκλογικού σώματος αλλά και των κομμάτων ότι είναι δύσκολη έως ανέφικτη η ριζική αμφισβήτηση και παρέκκλιση από αυτόν.

Στην παράγραφο 2 τίθεται το ζήτημα της διαφάνειας για τα οικονομικά των κομμάτων. Ειδικό όργανο απαρτιζόμενο από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς και εκπροσώπους κομμάτων θα ελέγχει την υπέρβαση ή μη του προκαθορισμένου ορίου εκλογικών δαπανών. Η Κεντρική Επιτροπή Ελέγχου της Βουλής αναλαμβάνει το έργο αυτό και συνεργάζεται με τοπικές επιτροπές ελέγχου στις εκλογικές περιφέρειες απαρτιζόμενες εξίσου από εκπροσώπους κομμάτων της προηγούμενης διαλυθείσας βουλής. Η εκάστοτε τοπική επιτροπή όταν εντοπίσει παραβίαση, καταθέτει τεκμηριωμένη αναφορά στην κεντρική επιτροπή της βουλής και εκείνη επιλαμβάνεται του θέματος.

Τα όρια στις εκλογικές δαπάνες θεωρούνται απαραίτητα προκειμένου να διασφαλίζεται ο «γνήσιος εκλογικός ανταγωνισμός» και η «ανόθευτη λαϊκή βούληση». Για το λόγο αυτό οι κυρώσεις που επιβάλλονται στις παραβιάσεις είναι είτε κάποιο πρόστιμο είτε η έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα. Ωστόσο το γεγονός ότι οι τοπικές επιτροπές αυτές συγκροτούνται μόνο από

³⁹ Φουντεδάκη Π., ό.π.

⁴⁰ Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.77

εκπροσώπους κομμάτων σε συνδυασμό με την σταδιακή και χρονοβόρα διαδικασία που απαιτεί ο έλεγχος, δύναται να δυσχεράνει το έργο τους⁴¹.

Οι ίδιοι νόμοι που καθιέρωσαν την κρατική οικονομική ενίσχυση των κομμάτων για τις εκλογικές και τις λειτουργικές τους δαπάνες, θέτουν και τα κριτήρια με βάση τα οποία τα κόμματα δικαιούνται την κρατική ενίσχυση αλλά και την δωρεάν δημόσια προβολή τους. Μόνο όσα κόμματα διασφαλίζουν την παρουσία τους στο κοινοβούλιο λαμβάνουν δημόσια χρηματοδότηση βάλλοντας την πολιτική ισότητα ανάμεσα τους, αφού τα κοινοβουλευτικά κόμματα ισχυροποιούνται οικονομικά και με χρονική σταθερότητα σε αντίθεση με τα εκτός βουλής κόμματα που αρκούνται σε ίδιους πόρους για την επέκταση της δράσης τους.

Η κρατική χρηματοδότηση συμβάλλει στην συνολική ενίσχυση της εσωτερικής οργάνωσης των κοινοβουλευτικών κομμάτων, την αποτελεσματικότητα των δράσεων τους και εν τέλει στην μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή τους. Το γεγονός αυτό συνηγορεί στην δημιουργία ενός δύσκαμπτου κομματικού συστήματος, ενός «κομματικού ολιγοπωλίου» που περιθωριοποιεί τα μικρότερα κόμματα και συγκεντροποιεί το πολιτικό σύστημα γύρω από τα κοινοβουλευτικά κόμματα και ειδικά τα κυβερνητικά⁴².

Η ανισότητα που διέπει τον κομματικό ανταγωνισμό λόγω της επιλεκτικής δημόσιας χρηματοδότησης επεκτείνεται και στο πεδίο της δημόσιας προβολής των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα όπως προβλέπεται στο άρθρο 15 παρ.2 Συντ. Οι νόμοι του 1996 και 2002 για τα οικονομικά των κομμάτων θέσπισαν με βάση την αρχή της «αναλογικής ισότητας» την δωρεάν προβολή των προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων που διαθέτουν πλήρεις συνδυασμούς στο 70% των εκλογικών περιφερειών, δηλαδή των ισχυρών κοινοβουλευτικών κομμάτων.

Παράλληλα, προέβλεπαν την υποχρέωση των υποψήφιων βουλευτών να διαθέτουν ίδιους πόρους για να στηρίξουν την εκλογή τους, γεγονός που εμφανώς δίνει προβάδισμα σε όσους έχουν την οικονομική δυνατότητα για

⁴¹ Ξηρός Θ., ό.π., σελ.304,305,313,323-327,335.

⁴² Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ.105.

αυτό εν αντιθέσει με όσους δεν την έχουν είτε οι ίδιοι προσωπικά είτε οι συνδυασμοί με τους οποίους εκλέγονται⁴³.

2.1.3. Επίκληση της «αντιπροσωπευτικής αρχής»

Στα άρθρα 35, 37 και 38 ορίζονται οι σχέσεις και οι δικαιοδοσίες ανάμεσα στον ΠτΔ, την βουλή και την κυβέρνηση κυρίως όσον αφορά «τις εξουσίες και την ευθύνη από τις πράξεις του Προέδρου» όπως δηλώνει το δεύτερο κεφάλαιο του τμήματος Β' του τρίτου μέρους του συντάγματος⁴⁴, οι οποίες ωστόσο είναι περισσότερο τυπικές και διεκπεραιωτικές απέναντι στην διάθρωση και τις εξουσίες της κυβέρνησης και της βουλής. Οι πιο παρεμβατικές εξουσίες του (διάλυση βουλής, αναπομπή νομοσχεδίου, διάταγμα δημοψηφίσματος) δεσμεύονται από τα κριτήρια που προβλέπουν τα σχετικά άρθρα για την περάτωση των παραπάνω διαδικασιών (βλ. άρθρο 35) καθώς και από την ισχυρή εξουσία της κυβέρνησης η οποία συνταγματικά έχει καθοριστική συμμετοχή αν όχι αποκλειστική ευθύνη σε όλες τις σημαντικές αποφάσεις και νομοθετήσεις (βλ. άρθρο 35 παρ.1, 37 παρ.1, 38 παρ.1)⁴⁵.

Στο άρθρο 37 θίγονται οι σχέσεις της βουλής με την κυβέρνηση υποδηλώνοντας την «εκ των προτέρων» απαραίτητη εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας απέναντι στην κυβέρνηση. Τα διαδικαστικά της παροχής ψήφου εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας προβλέπονται στο άρθρο 84 Συντ. και 141 Κανονισμού της Βουλής (ΚτΒ) όπου δηλώνεται η «εκ των υστέρων» και πλέον τυπική ψήφος εμπιστοσύνης της βουλής προς την ήδη συγκροτηθείσα κυβερνητική πλειοψηφία (απόλυτη ή σχετική).

Τα παραπάνω άρθρα θίγουν την αρχή της πλειοψηφίας ως την λειτουργική αρχή του πολιτικού συστήματος, ενώ παράλληλα μαζί με το άρθρο 85 για το νόμο περί ευθύνης υπουργών εκφράζουν την «κοινοβουλευτική αρχή»⁴⁶ του πολιτεύματος.

Μετά την συνταγματική θέσπιση της «κοινοβουλευτικής» και «δημοκρατικής αρχής», το σύνταγμα θεσπίζει την «αντιπροσωπευτική αρχή»

⁴³ Ξηρός Θ., ό.π., σελ.306,311,312,313,320, Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.41.

⁴⁴ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.60.

⁴⁵ ό.π., σελ.60,61,63.

⁴⁶ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.62,97,98, Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.17.

στα άρθρα 51 παρ.2 και 53 παρ.1, όπου προβλέπεται αντίστοιχα η αντιπροσώπευση του «Έθνους» από τους βουλευτές και η εκλογή των βουλευτών ανά τετραετία⁴⁷.

Ακολουθεί το άρθρο 52 το οποίο εκφράζει επίσης μια θεμελιώδης αρχή του πολιτεύματος, αυτήν περί της «ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας», και η οποία συμπληρώνει την πρόβλεψη για την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας του άρθρου 1. Η εν λόγω αρχή συναιρείται στα άρθρα 51, 52, 53 και 54 με την πρόβλεψη για την διενέργεια των γενικών βουλευτικών εκλογών, την διάρθρωση του εκλογικού συστήματος (άρθρο 54)⁴⁸ και την επακόλουθη συγκρότηση της βουλής σε σώμα.

Μια ερμηνεία της λειτουργίας της αρχής αυτής είναι πως οι βουλευτές εκλέγονται ως αντιπρόσωποι του «έθνους», δηλαδή του λαού πραγματώνοντας έτσι την «δημοκρατική αντιπροσώπευση» του και επιβεβαιώνοντας τελικά την λαϊκή κυριαρχία. Η λαϊκή κυριαρχία συνεπώς με αυτούς τους όρους αποτελεί το παράγωγο της σύζευξης ανάμεσα στην «δημοκρατική» και την «αντιπροσωπευτική» αρχή⁴⁹.

Βάσει της ίδιας ερμηνείας «οι βουλευτές αποφασίζουν ελεύθερα και κατά συνείδηση στο όνομα του λαού αντιπροσωπεύοντας όχι ταξικά ή κομματικά συμφέροντα αλλά τα γενικότερα συμφέροντα όλου του λαού», τα οποία, ωστόσο, η κυβέρνηση ορίζει ως προς το περιεχόμενο τους. Το άρθρο 60 παρ.1 κατοχυρώνει το απεριόριστο δικαίωμα των βουλευτών σε γνώμη και ψήφο κατά συνείδηση και συμπληρώνει την παραπάνω ανάγνωση της «αντιπροσωπευτικής αρχής» στην οποία επιπλέον αναγνωρίζεται «η τυπική ανεξαρτησία του βουλευτή από τους εκλογείς του ως συστατικό γνώρισμα της»⁵⁰. Η ερμηνεία αυτή βασίζει την λογική της στα άρθρα 51 παρ.2 («βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος») και 60 παρ.1.

Από τα παραπάνω φαίνεται πως η κοινωνία, το έθνος ή ο λαός γίνονται αντιληπτά με έναν ολιστικό τρόπο παραγκωνίζοντας τις εσωτερικές

⁴⁷ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.72,73, Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.16.

⁴⁸ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.73,74.

⁴⁹ Μανιτάκης Α., (2015), «Η λαϊκή κυριαρχία ως λαϊκή εντολή και η διδασκαλία του Μάνεσης», εισήγηση σε ημερίδα της Βουλής των Ελλήνων, σελ.7 (Αναδημοσίευση στο <http://www.constitutionalism.gr/manitakis-laiki-kuriarhia-manesis/>).

⁵⁰ Μανιτάκης Α., ό.π., σελ.6,8, Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.79.

διαφοροποιήσεις των εννοιών αυτών όπως υπάρχουν στην πραγματικότητα. Η ταξική δομή της ελληνικής κοινωνίας, η ιστορική διαμόρφωση των ελληνικών κομμάτων με άξονα τις επιμέρους κοινωνικές καταβολές τους αλλά και η θέση που απέκτησαν στα κοινοβουλευτικά πράγματα της μεταπολίτευσης διαμορφώνουν ένα σύνθετο πλαίσιο, όπου η θέση του βουλευτή απέναντι στο κόμμα του και απέναντι στους ψηφοφόρους του ή ευρύτερα στο «έθνος» δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια γενική διατύπωση του συντάγματος περί «ελεύθερης γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση».

Το ίδιο ισχύει και για την διάταξη περί της διασφάλισης της «ελεύθερης λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος» όσον αφορά τα κόμματα. Πράγματι, λοιπόν, υπό αυτό το πρίσμα τίθεται το συνταγματικό και πολιτικό πρόβλημα ανάμεσα στην «ελεύθερη» και την «επιτακτική» εντολή.

2.1.4. Η βουλευτική ανεξαρτησία ανάμεσα στην «ελεύθερη» και την

«επιτακτική» εντολή

Το συγκεκριμένο ζήτημα αφορά την διαδραστική σχέση ανάμεσα στο εκλεγμένο πολιτικό κόμμα και τον μεμονωμένο βουλευτή η οποία συγκαθορίζει τον επικαλούμενο από το πολιτικό σύστημα αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Πολύ δε περισσότερο αφορά την σχέση της ελληνικής κοινωνίας με τους εκλεγμένους «αντιπροσώπους» της.

Παρόλη την θεσμισμένη συμμετοχή των βουλευτών μέσω της «ελεύθερης γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση» επικράτησαν οι σχέσεις εξάρτησης και ελέγχου που αναπτύχθηκαν μεταξύ κόμματος, κοινοβουλευτικής ομάδας και βουλευτών⁵¹ με ή χωρίς την ιδιότητα του κομματικού μέλους, κατά την μεταπολιτευτική κοινοβουλευτική περίοδο που εξετάζεται.

Ο βουλευτής αποτελεί τον πυρήνα του κομματικού συστήματος και των κοινοβουλευτικών θεσμών. Η πολιτική των κομμάτων με στόχο την κατοχύρωση και περαιτέρω ισχυροποίηση της θέσης τους στο ελληνικό κοινοβούλιο προϋποθέτει την εναρμόνιση των προσωπικών επιδιώξεων του βουλευτή με τις επιδιώξεις του κόμματος έτσι ώστε να καθίστανται θεωρητικά

⁵¹ Γενικά για τις εν λόγω σχέσεις βλ. Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.77-80,92-96.

οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί πιο αποτελεσματικοί και ακολούθως πιο «αξιόπιστοι» απέναντι στην κοινωνία. Επομένως οι βουλευτές γίνονται εν μέρει ρυθμιστές του όποιου βαθμού «αξιοπιστίας»⁵², αλλά ταυτόχρονα ο θεσμικός τους ρόλος ως διεκπεραιωτές της κοινωνικής θέλησης βάλλεται από τις προαναφερθείσες σχέσεις εξάρτησης με το κόμμα που εκλέχθηκαν.

Η κομματική εξάρτηση του βουλευτή προκύπτει από την αναγκαία συμμετοχή του σε κάποιο κόμμα αφενός γιατί τα κόμματα είναι ο σημαντικότερος θεσμός πρόσβασης στην κεντρική πολιτική σκηνή, με συνέπεια μέσω αυτών να μπορεί να διεκδικήσει την εκλογή του η οποία πάλι εξαρτάται από την τακτική του κόμματος αναφορικά με την ένταξη νέων μελών και την επιλογή τοποθέτησης τους ως υποψηφίους στα ψηφοδέλτια (όπως π.χ. κατά την εκλογή με λίστα ή σταυρό προτίμησης αναλόγως και του εκλογικού συστήματος). Αφετέρου, εξαρτάται γιατί η κρατική χρηματοδότηση που λαμβάνουν, καθίσταται πολύτιμη βοήθεια στην προεκλογική εκστρατεία των υποψηφίων.

Επομένως, παρά την συνταγματική δυνατότητα για ανεξάρτητη παρουσία των βουλευτών στο κοινοβούλιο, οι δυνατότητες δραστηριοποίησης τους παραμένουν περιορισμένες και υπάρχει ο κίνδυνος περιθωριοποίησης της πολιτικής σταδιοδρομίας τους αν επιλέξουν την ανεξάρτητη συμμετοχή στις εκλογές μένοντας εκτός του κομματικού συστήματος και ειδικά των κοινοβουλευτικών κομμάτων. Για κάποιον βουλευτή δε ο οποίος θα εκφράσει την διαφωνία του προς την «κομματική γραμμή» και εμμένει στην απόφαση του κατά την διάρκεια μιας ψηφοφορίας, το κόμμα (ιδιαίτερα τα κυβερνητικά τα οποία χρειάζονται την διατήρηση της κοινοβουλευτικής τους συνοχής στη διάρκεια σημαντικών ψηφοφοριών) δύναται να τον απομονώσει στις κοινοβουλευτικές εργασίες και να τον αποπέμψει από τους συνδυασμούς του στις επόμενες εκλογές. Να προχωρήσει, δηλαδή, σε πολιτικές αντί για νομικές κυρώσεις εναντίον του.

Παρόλα αυτά τα κόμματα που έχουν μια σταθερή παρουσία στο ελληνικό κοινοβούλιο αποτελούν πόλο συσπείρωσης για όλους τους υποψήφιους βουλευτές τόσο εξαιτίας της παραγωγικής εσωκομματικής οργάνωσης και κοινοβουλευτικής εμπειρίας που διαθέτουν όσο επειδή

⁵² Ο.π., σελ.116-117

καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα των επικρατέστερων ιδεολογικών ρευμάτων (αναφορικά για ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΣΥΝ, ΚΚΕ). Τα κόμματα συνεπώς παραμένουν το θεμέλιο για την εύρυθμη λειτουργία του ισχύοντος πολιτικού συστήματος⁵³ και ο επικρατέστερος τρόπος πολιτικής συμμετοχής λόγω κυρίως της συλλογικής τους οργάνωσης και προώθησης ενός συγκροτημένου πολιτικού και ιδεολογικού προγράμματος.

Ακριβώς λόγω της ισχύος που διακρίνει την κομματική οργάνωση, έχει προκύψει το ζήτημα σχετικά με τα όρια αυτονομίας του βουλευτή και τα αντίστοιχα των κομμάτων. Στο σύνταγμα εξάλλου δεν καθορίζονται αυτά τα όρια ανάμεσα στο κόμμα και τον βουλευτή δεδομένου ότι, ακόμη, δεν υπάρχει γενικά συνταγματική επέμβαση στο εσωτερικό των κομμάτων και ως εκ τούτου διασφάλιση της αποκαλούμενης «εσωκομματικής δημοκρατίας»⁵⁴.

Συνεπώς η κυριαρχία των κομμάτων στην στελέχωση του πολιτικού συστήματος και στις κοινοβουλευτικές εργασίες καθώς και η απουσία ειδικών προβλέψεων από πλευράς συντάγματος ή του Κανονισμού της Βουλής (ΚτΒ) για την ρύθμιση της παραπάνω σχέσης σε όφελος της βουλευτικής ανεξαρτησίας έναντι της κομματικής συνοχής, καθιστούν το ελληνικό πολιτικό σύστημα κομματοκεντρικό ή «κομματοκρατικό»⁵⁵. Η έννοια της κομματοκρατίας είναι συνυφασμένη, συν τοις άλλοις, με την θεωρία για την επικράτηση της επιτακτικής έναντι της ελεύθερης εντολής.

Η ελεύθερη εντολή, την οποία διασφαλίζει το σύνταγμα, υποβαθμίζεται στα πλαίσια του ελληνικού πλειοψηφικού συστήματος με τις ισχυρές μονοκομματικές κυβερνήσεις⁵⁶, από την κυρίαρχη μεν απαραίτητη δε ως προς

⁵³ Η ανάλυση της κομματικής εξάρτησης του βουλευτή και ταυτόχρονα της πολιτικής βαρύτητας τους για τον ίδιο στο Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.94-96,109-112,116,117, Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ.99. Η ειδική παρατήρηση για τα κοινοβουλευτικά κόμματα είναι του γράφοντος.

⁵⁴ Για την «έλλειψη εσωκομματικής δημοκρατίας» βλ. Ανθόπουλος Χ. Θ., «Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία» στο Κοντιάδης Ξ. Ι. – Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.129. Για την συνταγματική μη επέμβαση στα εσωκομματικά βλ. Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ.100, Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.691-692 ενώ στο Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.150 επισημαίνεται πως το άρθρο 29 παρ.1 αποτελεί κατευθυντήρια ρύθμιση χωρίς την διάθεση δικαστικής επέμβασης ή ελέγχου.

⁵⁵ Για την έννοια της κομματοκρατίας θα γίνει αναλυτικότερος λόγος παρακάτω. Η έννοια εισήχθη στην ορολογία της ελληνικής πολιτικής επιστήμης από τον Κοντογιώργη Γ. (1996). Βλ. σχετικά στα Κοντογιώργης Γ. (2007), Κοντιάδης Ξ. Ι. – Ανθόπουλος Χ. Θ. (2008), Βερναρδάκης Χ. (2011).

⁵⁶ Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.117.

την αποτελεσματικότητα του κυβερνητικού έργου, εσωκομματική πειθαρχία και συνοχή.

Επιπροσθέτως, η μαζικοποίηση της πολιτικής ιδίως μέχρι το 1989 και η ανάδειξη των κομμάτων σε βασικούς διαχειριστές των κρατικών θεσμών εδραίωσε την λογική της επιτακτικής εντολής ανάμεσα στους ψηφοφόρους και τα κόμματα, με τους τελευταίους να αναπτύσσουν ισχυρές κομματικές ταυτίσεις δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στο κόμμα ως ενιαίο πολιτικό φορέα και μικρότερη στους μεμονωμένους βουλευτές. Φυσικά σε αυτό έπαιξε σημαίνοντα ρόλο η ικανότητα των κομμάτων να απευθύνονται προς τους εκλογείς και να συσπειρώνουν αιτήματα σε ένα ενιαίο πρόγραμμα εκφράζοντας ως ένα βαθμό μέσα από αυτό, την κοινωνική τους προέλευση και τον αντίστοιχο εκλογικό προσανατολισμό.

Η ισχυρή κομματικοποίηση της ελληνικής πολιτικής ζωής και η παράλληλη πρόσδεση τους στο κράτος, ωστόσο, δημιούργησε πελατειακά δίκτυα κυρίως προς όφελος των κυβερνητικών κομμάτων και συγκεκριμένων συντεχνιακών συμφερόντων. Από αυτόν τον «γραφειοκρατικό κομματικό πελατειασμό» πλήγηκε η θεσμική λειτουργία της βουλής⁵⁷ για την «αντιπροσωπευτική» ιδιότητα της οποίας σταδιακά επήλθαν προβληματισμοί και αμφισβητήσεις.

Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με την παραπάνω ερμηνεία της ελεύθερης εντολής, που υποστηρίζει την ανάγκη του βουλευτή να είναι κατά το δυνατόν ανεξάρτητος από την κομματική του ταυτότητα, θεωρείται συμφυές της επικράτησης της επιτακτικής εντολής και του κομματοκρατικού φαινομένου. Η «λαϊκή κυριαρχία» υποκαταστάθηκε από μια σχέση βουλευτή – ψηφοφόρου, όπου επικρατούσε η σκοπιμότητα στην εξυπηρέτηση ίδιων συμφερόντων και ο βουλευτής ήταν ψηφοθηρικά εξαρτημένος.

Σε αυτή τη βάση επισημαίνεται η υποχρέωση της κυβέρνησης να ασκεί διοίκηση υπέρ όλων των Ελλήνων και όχι μόνο σε όφελος των ψηφοφόρων της, λειτουργώντας σύμφωνα με την «δημοκρατική αρχή» του συντάγματος και όχι με τα στενά πελατειακά κριτήρια των κυβερνητικών κομμάτων⁵⁸.

⁵⁷ Spourdalakis M., "Securing democracy in post-authoritarian Greece. The role of political parties" στο Pridham G. – Lewis P. G., (edit.), (1996), *Stabilising fragile democracies: comparing new party systems in southern and eastern Europe*, Routledge, London, σελ.176.

⁵⁸ Οι παραπάνω παρατηρήσεις σε Μανιτάκης Α., ό.π., σελ.6,8,9.

Εντούτοις, το δικαίωμα των βουλευτών να αποφασίζουν κατά συνείδηση, παρόλη την ελευθερία που τους χορηγεί έναντι της κομματικής πειθαρχίας, δεν συμβαδίζει με την θεμελιώδη αξία και πρακτική της αντιπροσωπευτικής αρχής η οποία ορίζεται στην συνταγματική αναγνώριση της σχέσης «εντολέα – εντολοδόχου» ανάμεσα στον πολίτη και το κόμμα, την κυβέρνηση και τελικά το κράτος.

Η σχέση αυτή οφείλει να χαρακτηρίζεται από τον πλήρη έλεγχο και την δυνατότητα ανάκλησης της βουλευτικής δραστηριότητας από τους πολίτες που αντιπροσωπεύονται προκειμένου οι τελευταίοι να γνωρίζουν και να αποφασίζουν δια του αντιπροσώπου τους (εν προκειμένω του βουλευτή και του κόμματος με το οποίο εκλέχθηκε) για όλα τα σημαντικά ζητήματα που απασχολούν το κράτος. Επομένως κατά την αντιπροσωπευτική αρχή ο βασικός πολιτειακός παράγοντας καθίσταται η κοινωνία των πολιτών, ενώ ο βουλευτής και το κόμμα μετατρέπονται σε διεκπεραιωτές της κοινωνικής βούλησης, σε πραγματικούς αντιπροσώπους εντολοδόχους.

Η αντιπροσωπευτική αρχή, λοιπόν, συγκροτείται διαφορετικά από τους ισχυρισμούς της συνταγματικής και πολιτικής θεωρίας όπου υπερασπίζεται η ανεξαρτησία του βουλευτή έναντι του κόμματος αλλά και των εκλογών του ως συστατική μάλιστα αξία της αρχής αυτής. Προς αποφυγή της δημιουργίας πελατειακών σχέσεων και της αυστηρής κομματικής πειθαρχίας υπερασπίζεται η δυνατότητα του βουλευτή να αποφασίζει κατά το δοκούν και ανεξάρτητα από την εντολή του ψηφοφόρου προς αυτόν και το κόμμα του, αψηφώντας το σκοπό της εκλογής του προς την υλοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών αιτημάτων.

Η συγκεκριμένη θέση εφορμάται από το σύνταγμα όπου η αντιπροσωπευτική αρχή εγκαλείται στην αφηρημένη έννοια του έθνους, ενώ παράλληλα δεν κατοχυρώνεται η δέσμευση του βουλευτή με την ιδιότητα του εντολοδόχου έναντι των ψηφοφόρων εντολέων του. Οι βουλευτές καλούνται να αντιπροσωπεύσουν όχι την κοινωνία ως θεσμικά συγκροτημένο εντολέα, αλλά το «έθνος» με όλη την ουδετερότητα που φέρει η εν λόγω συνταγματική διάταξη και την δυνατότητα υποκειμενικής ερμηνείας της από τους βουλευτές. Με αυτό τον τρόπο, όμως, αναιρείται η συμμετοχή της κοινωνίας με όρους

αντιπροσώπευσης στο πολιτικό σύστημα και επιβεβαιώνεται η εξουσία των κρατικών θεσμών επί της κοινωνίας⁵⁹.

2.1.5 Το νομοθετικό έργο της βουλής και η κυβερνητική πλειοψηφία

Το νομοθετικό έργο της βουλής ασκείται από την ολομέλεια (άρθρα 70 παρ.1, 72 παρ.1), από τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές που συγκροτούνται (άρθρα 68 παρ.1,3, 70 παρ.2,5, 72 παρ.2,3,4, 74 παρ.2,5) και από το Τμήμα που λειτουργεί κατά την διάρκεια διακοπής των εργασιών της βουλής (άρθρα 68 παρ.3, 70 παρ.5, 71, 72 παρ.2, 74 παρ.5, 76 παρ.4)⁶⁰. Με βάση τα άρθρα 72 και 76 γίνεται φανερό η κυριότητα που έχει η ολομέλεια έναντι των επιτροπών και του κατά το άρθρο 71 Τμήματος όσον αφορά το νομοθετικό έργο⁶¹, αφού ο ρόλος των τελευταίων είναι προπαρασκευαστικός των νομοσχεδίων που κατατίθενται και τα οποία στη συνέχεια παραπέμπονται στην ολομέλεια, ενώ πρέπει να υπερψηφιστούν από αυτήν για να τεθούν σε ισχύ.

Συγκεκριμένα στο διάστημα 1975-2001 το νομοθετικό έργο της βουλής εξαντλούταν κυρίως στην ψήφιση κυβερνητικών νομοσχεδίων αλλά σταδιακά είχαν αυξηθεί οι προτάσεις νόμων από πλευράς αντιπολίτευσης που συζητούνταν καθώς και ο χρόνος συζήτησης τους⁶². Εξάλλου το δικαίωμα πρότασης νόμων ανήκει εκτός από το κυβερνών κόμμα, τόσο στα αντιπολιτευόμενα κόμματα και τις κοινοβουλευτικές ομάδες που συγκροτούνται όσο και σε μεμονωμένους ανεξάρτητους ή μη βουλευτές. Εκτός του νομοθετικού δικαιώματος οι βουλευτές έχουν ελεγκτικές αρμοδιότητες έναντι της κυβέρνησης, συμμετέχουν, παρίστανται και ομιλούν στις συνεδριάσεις της ολομέλειας, των τμημάτων και των επιτροπών, ενώ η γνώμη

⁵⁹ Οι επισημάνσεις για την αντιπροσωπευτική λειτουργία και την θέση της κοινωνίας στο Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.162-163,692-693. Αναλυτικότερα βλ. παρακάτω.

⁶⁰ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.83-91.

⁶¹ Κατρούγκαλος Γ. – Μαυρομούστακου Ή., «Το ελληνικό κομματικό σύστημα και οι πρόσφατες αλλαγές στην οργάνωση και λειτουργία της βουλής», στο Τσάτσος Δ. – Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.162-164.

⁶² Ό.π., σελ.157.

τους καταγράφεται στις εκθέσεις των επιτροπών είτε είναι μειοψηφούσα είτε όχι⁶³.

Ωστόσο, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση η επίτευξη απόλυτης ή σχετικής πλειοψηφίας για την επικύρωση ενός νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου. Επομένως η κυβέρνηση που εκ των πραγμάτων κατέχει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αποκτά τον πρώτο λόγο όσον αφορά την θέσπιση κάποιου νόμου με συνέπεια να είναι αναπότρεπτη η θέσπιση κάθε νομοσχεδίου που ψηφίζεται στην βουλή ειδικά όταν αυτό έχει κατατεθεί από την ίδια την κυβέρνηση. Συνταγματικά νομοθετεί το κοινοβούλιο αλλά στην πραγματικότητα νομοθετεί η κυβερνώσα πλειοψηφία.

Ιδιαίτερα όταν η κυβέρνηση είναι μονοκομματική όπως ήταν όλες οι μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις, τότε υποβαθμίζεται η διακριτή κατά το σύνταγμα νομοθετική εξουσία του κοινοβουλίου λόγω της μονοκομματικής κυβερνητικής κυριαρχίας και περιθωριοποιούνται τα αντιπολιτευτικά κόμματα ως προς την νομοθετική τους ισχύ και την δυνατότητα επιρροής του κυβερνητικού έργου. Το δίπολο αυτό ανάμεσα στον επικυρωτικό ρόλο του «συζητητικού» και όχι «παραγωγικού» κοινοβουλίου απέναντι στα κυβερνητικά νομοσχέδια εμφανίστηκε κατά την μεταπολιτευτική περίοδο όταν κυριάρχησε ο ανταγωνιστικός, αλλά ταυτόχρονα μονοπωλιακός χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων⁶⁴.

Η σύγκριση ανάμεσα στα κυβερνητικά νομοσχέδια και τις προτάσεις νόμου που προσφέρει ο πίνακας 1, είναι χαρακτηριστική. Τα κατατεθέντα και ψηφισθέντα νομοσχέδια επικρατούν καθολικά των αντίστοιχων προτάσεων νόμου. Η κοινοβουλευτική πλειοψηφία που διέθετε η εκάστοτε κυβέρνηση αρκούσε για να ψηφιστούν στο σύνολο τους με ελάχιστες απώλειες τα κυβερνητικά νομοσχέδια. Αντίθετα από τις κατατεθείσες προτάσεις νόμου στις οποίες περιλαμβάνονται και προτάσεις αντιπολιτευόμενων κομμάτων, τέθηκε σε συζήτηση μια μειοψηφία των προτάσεων ενώ τελικά από αυτές ψηφίστηκε ένας πολύ μικρός σχεδόν επουσιώδης αριθμός.

⁶³ Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.99-101.

⁶⁴ Οι παρατηρήσεις για το ελληνικό κοινοβούλιο βλέπε Κατρούγκαλος Γ. – Μαυρομούστακου Ή., ό.π., σελ.154-156, Μανιτάκης Α., Συνταγματική οργάνωση..., σελ.208 όπου τονίζεται ότι το κοινοβούλιο μετατρέπεται σε «αίθουσα αντήχησης των κυβερνητικών αποφάσεων».

ΠΙΝΑΚΑΣ 1⁶⁵

Βουλ/κη περίοδος	Ν-ΣΧ κατατεθ.	Ν-ΣΧ ψηφισθ.	Διαδ/σίες επείγοντος	Ν-ΣΧ αποσυρθ.	Προτ.Ν. κατατεθ.	Προτ.Ν. συζητ.	Προτ.Ν. ψηφισθ.
Α'	μη δ. στ.	753	0	μη δ. στ.	128	28	1
Β'	639	491	2	14	94	28	0
Γ'	418	342	13	13	31	11	0
Δ'	359	314	23	14	41	21	0
Ε'	13	9	μη δ. στ.	0	8	2	0
ΣΤ'	22	15	μη δ. στ.	0	13	1	0
Ζ'	310	286	29	13	63	23	1
Η'	291	266	1	4	49	20	3
Θ'	392	388	1	3	46	24	3
ΣΥΝΟΛΟ	2444	2210	67	61	473	158	8

2.1.6. Η σχέση των κοινοβουλευτικών ομάδων με τα κόμματα

Η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των κομμάτων πραγματοποιείται με την συγκρότηση των αντίστοιχων κοινοβουλευτικών ομάδων. Ειδική αναφορά σε αυτές γίνεται στα άρθρα 37 παρ.4 και 38 παρ.2 Συντ. όπου φανερώνεται η λειτουργία των κοινοβουλευτικών ομάδων ως θεσμική έκφραση των κομμάτων μέσα στο κοινοβούλιο, επιβεβαιώνοντας τον κομβικό ρόλο των κομμάτων και των αποφάσεων που λαμβάνουν στο εσωτερικό τους, ως προς την λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Αναλυτική αναφορά στους όρους συγκρότησης και λειτουργίας των ομάδων γίνεται στα άρθρα 15, 16, 17, 18, 19, 20 του ΚτΒ⁶⁶.

Στο άρθρο 15 προβλέπεται το δικαίωμα των ανεξάρτητων βουλευτών στην δημιουργία δικής τους ομάδας ωστόσο χρειάζονται 10 βουλευτές για να συγκροτηθεί (παρ.1,5). Αντίθετα τα κόμματα που συγκρότησαν συνδυασμούς στα 2/3 των εκλογικών περιφερειών και εκλέχθηκαν, μπορούν να σχηματίσουν ομάδα με 5 βουλευτές (παρ.2).

Το πολιτικό πλεονέκτημα των κομμάτων και η ισχυρή τους εμβέλεια αποτυπώνεται, επίσης, στο άρθρο 16 στο οποίο ταυτίζεται η θεσμική λειτουργία της ομάδας με την εσωκομματική οργάνωση αφού ο πρόεδρος του

⁶⁵ Ο.π., σελ.157.

⁶⁶ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.153-158.

κόμματος έχει αυτομάτως την θέση του προέδρου της ομάδας (παρ.2)⁶⁷. Η εσωκομματική διαδικασία ανάδειξης και εκλογής προέδρου καθορίζει επομένως την ιεραρχική οργάνωση της ομάδας και περαιτέρω την θέση και τα καθήκοντα των βουλευτών με την ιδιότητα του κομματικού στελέχους σε αυτήν.

Το κόμμα έχει συνταγματικά κατοχυρωμένη μια επαρκή αυτονομία (άρθρο 29) ενώ η κοινοβουλευτική ομάδα μια σχετική και περιορισμένη αυτονομία λόγω της πρόσδεσης της στο κόμμα που αντιστοιχεί. Όταν λοιπόν εντός του κόμματος επικρατήσει μια ολιγαρχική αρχηγική δομή, τότε σαφώς θα επηρεάσει την δομή της ομάδας μεταφέροντας τον προσωποπαγή και συγκεντρωτικό χαρακτήρα από το πρώτο στην δεύτερη. Ο πρόεδρος της ομάδας τυπικά δεν είναι ανέλεγκτος από τους βουλευτές του⁶⁸, αλλά δεδομένης τόσο της εμπιστοσύνης που εκ των προτέρων συγκεντρώνεται στο πρόσωπο του όσο και με βάση τις αυξημένες αρμοδιότητες των προέδρων που αναγνωρίζονται στα άρθρα 17, 18, 19, 20 ΚτΒ, η αρχηγική και συγκεντρωτική παρουσία του στην ομάδα μέσω του κόμματος είναι αναμφισβήτητη.

2.1.7. Ο κοινοβουλευτικός έλεγχος

Αυτή η προσάρτηση του θεσμού της κοινοβουλευτικής ομάδας από την κομματική οργάνωση ή αλλιώς η υποστασιοποίηση του εν λόγω θεσμού από τα κόμματα εγείρει επίσης το σημαντικό για τα δεδομένα του ελληνικού κοινοβουλευτικού συστήματος ζήτημα του κοινοβουλευτικού ελέγχου.

Ο κοινοβουλευτικός έλεγχος ασκείται από την βουλή προς την κυβέρνηση (άρθρο 124 παρ.1 ΚτΒ) ενώ αποτελεί ζήτημα και στο εσωτερικό των κοινοβουλευτικών ομάδων από τους βουλευτές προς τον πρόεδρο. Τα μέσα του κοινοβουλευτικού ελέγχου περιλαμβάνουν τις αναφορές, τις ερωτήσεις, τις επίκαιρες ερωτήσεις, τις αιτήσεις κατάθεσης εγγράφων, τις επερωτήσεις και

⁶⁷ Για τις αναφερόμενες παραγράφους βλ. ό.π., σελ.153,154. Για την ισχυρή θέση του προέδρου βλ. επίσης Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.148 και Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.130 όπου η εν λόγω θέση αποδίδεται εκτός των άλλων και στο άρθρο 16 παρ.5 ΚτΒ που χορηγεί την εξουσία στον πρόεδρο να διαγράψει έναν βουλευτή από την κοινοβουλευτική ομάδα με ευυπόγραφη δήλωση του.

⁶⁸ Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.77-80.

τις επίκαιρες επερωτήσεις (άρθρο 124 παρ.4 ΚτΒ). Από το άρθρο 125 μέχρι το άρθρο 138 ΚτΒ⁶⁹ ορίζονται οι διαδικασίες αξιοποίησης των εν λόγω μέσων με την μορφή των ερωταπαντήσεων και διεξαγωγής συζήτησης σχετικά με αυτές ενώ τίθενται ανάλογα δικαιώματα και περιορισμοί σε βουλευτές και υπουργούς.

Οι βουλευτές έχουν το δικαίωμα να απευθύνουν ερωτήσεις προς τους υπουργούς και τον πρωθυπουργό αλλά οι επίκαιρες ερωτήσεις κατατίθενται και εξετάζονται αρχικά στην κοινοβουλευτική ομάδα του κάθε βουλευτή και στην Διάσκεψη των Προέδρων (άρθρο 13 παρ.1 ΚτΒ)⁷⁰. Οι πρόεδροι των κοινοβουλευτικών ομάδων επιλέγουν δύο επίκαιρες προς συζήτηση (άρθρα 130 παρ.2,3, 138 παρ.5 ΚτΒ)⁷¹. Η Διάσκεψη των Προέδρων (πρόεδρος και αντιπρόεδροι βουλής, πρόεδροι επιτροπών, πρόεδροι κοινοβουλευτικών ομάδων και εκπρόσωπος των ανεξάρτητων) εγκρίνει την κατάθεση ή μη των επίκαιρων αναλόγως της μορφής και του περιεχομένου τους (άρθρα 129 παρ.4, 132^A παρ.2,3,4, 135 παρ.2, 138 παρ.6 ΚτΒ)⁷².

Ο σημαντικός αυτός ρόλος των προέδρων στην άσκηση της ελεγκτικής αρμοδιότητας της βουλής αφενός μπορεί να κριθεί αναγκαίος για την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη λειτουργία της βουλής αφετέρου περιορίζει την ελεγκτική δράση των βουλευτών ως προς τον αυτόνομο τρόπο άσκησης της, ο οποίος είναι εξαρχής περιορισμένος αν όχι καταλυμένος λόγω της κομματικής πειθαρχίας, αλλά και ως προς καθεαυτόν τον τρόπο ελέγχου της κυβέρνησης. Όταν από τις ερωτήσεις που κατατίθενται, ορισμένες δεν απαντιούνται ή διαγράφονται ενώ για όσες απαντηθούν, δεν υπάρχει δέσμευση από την κυβέρνηση για την ουσιαστική αξιοποίηση τους κατά την άσκηση του κυβερνητικού έργου, τότε ο ελεγκτικός ρόλος των βουλευτών αποβαίνει μια τυπική και ατελέσφορη διαδικασία.

Η συνθήκη αυτή επιπλέον πλήττει τον εξισορροπητικό ρόλο που αποδίδει το σύνταγμα στην βουλή έναντι της κυβερνητικής εξουσίας. Η νομοθετική και ελεγκτική λειτουργία της βουλής ασκείται σε συνθήκες τόσο κυβερνητικής κυριαρχίας δεδομένης της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που

⁶⁹ Τα άρθρα στο Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.292-311.

⁷⁰ Ό.π., σελ.149-151.

⁷¹ Ό.π., σελ.299,300,310.

⁷² Ό.π., σελ.298,303,304,306,311.

διαθέτει και του ενισχυμένου ρόλου της στο πολιτικό σύστημα, όσο και διακομματικής κυριαρχίας σε επίπεδο κοινοβουλευτικών εργασιών μετατρέποντας την βουλή σε «πεδίο κομματικής αντιπαράθεσης που στοχεύει την δημοσιότητα»⁷³ και περαιτέρω την αποκόμιση του μεγαλύτερου δυνατού οφέλους για κάθε κόμμα.

Το γεγονός ότι κατά την κοινοβουλευτική περίοδο 1975-2001 συζητούνταν μια μικρή μειοψηφία των ερωτήσεων και επερωτήσεων προς την εκάστοτε κυβέρνηση αναδεικνύει τον δομικά ανεπαρκή χαρακτήρα του κοινοβουλευτικού ελέγχου⁷⁴ ενώ ο έλεγχος των ερωτήσεων προς κατάθεση από την Διάσκεψη των Προέδρων στην οποία η κυβερνητική πλειοψηφία είχε ισχυρή και καθοριστική παρουσία αναφορικά με τις αποφάσεις που λαμβάνονταν⁷⁵, συνηγορεί προς την παραπάνω διαπίστωση.

Εξάλλου η κυριαρχία της κυβέρνησης ανάμεσα στους υπόλοιπους θεσμούς επιβεβαιώνεται στο άρθρο 82 παρ.1 όπου αποδίδεται ο καθορισμός της γενικής πολιτικής της χώρας, δηλαδή η κύρια πολιτική ευθύνη σε αυτήν, ενώ παράλληλα στην παρ.2 εξασφαλίζεται η κυρίαρχη θέση του πρωθυπουργού μέσα στο κυβερνητικό σχήμα και έναντι του υπουργικού συμβουλίου αφού «η ενότητα και η κατεύθυνση των ενεργειών της κυβέρνησης» εξαρτώνται από τον ίδιο⁷⁶.

2.1.8. Κυβερνητική και πρωθυπουργική κυριαρχία

Η εν λόγω κυρίαρχη θέση της κυβέρνησης και του πρωθυπουργού στο ελληνικό πολιτικό σύστημα πραγματώνεται από το κόμμα που εκλέγεται για να αναλάβει την κυβέρνηση και να προσαρμόσει τις κομματικές προγραμματικές θέσεις στις δεσμεύσεις του κυβερνητικού έργου, να ταυτίσει δηλαδή κατά το δυνατόν περισσότερο την κομματική με την κυβερνητική ιδιότητα.

⁷³ Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.70,92-93, Spourdalakis M., ό.π., σελ.177.

⁷⁴ Αναφορά στον ανεπαρκή κοινοβουλευτικό έλεγχο σε συνάρτηση με την ισχυρή κυβερνητική εξουσία της μεταπολίτευσης γίνεται στο Μάνεσης Α., «Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα : αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση», στο Συλλογικό έργο, (1986), *“Les temps modernes” : Η Ελλάδα σε εξέλιξη*, Εξάντας, Αθήνα, σελ.33.

⁷⁵ Κατρούγκαλος Γ. – Μαυρομούστακου Ή., ό.π., σελ.159.

⁷⁶ Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., ό.π., σελ.96.

Γίνεται εμφανής έτσι η αμφίδρομη σχέση που ανέπτυξαν τόσο τα κυβερνητικά (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ) όσο και τα αντιπολιτευτικά (ΣΥΝ, ΚΚΕ) κόμματα με τους συνταγματικούς θεσμούς. Η αυτόνομη οργάνωση κάθε κόμματος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του (ιδεολογία, πρόγραμμα, πολιτικά όργανα) έγιναν μέρος του κράτους με συνέπεια η εσωκομματική οργάνωση να επηρεάζει την λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών, να συμπληρώνει και να συμπληρώνεται από αυτήν.

Άρα όταν το κόμμα που εκλέγεται στην κυβέρνηση έχει μια προσωποπαγή δομή που κερδίζει πολιτικά από αυτή, αυτομάτως αποκτά προσωποπαγή χαρακτήρα και το κυβερνητικό σχήμα, γεγονός που εκπορρέει επίσης από την συνταγματική αναγνώριση στο πρόσωπο του πρωθυπουργού της βασικής πολιτικής ευθύνης για τον συντονισμό του κυβερνητικού έργου και συνακόλουθα της πολιτικής ανάπτυξης του κράτους. Με αυτούς τους όρους ο πρόεδρος του κόμματος είναι πρόεδρος της κυβέρνησης και πρωθυπουργός του κράτους.

Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε η συνταγματική αναθεώρηση του 1986 η οποία έγινε με πρωτοβουλία της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ και σήμανε την ενίσχυση των εξουσιών του πρωθυπουργού περιορίζοντας τις «υπερεξουσίες» του ΠτΔ⁷⁷. Σε όλα τα άρθρα που αφορούν τις εξουσίες του ΠτΔ υπάρχει η προϋπόθεση κατάθεσης πρότασης από την κυβέρνηση και η ανάγκη συμφωνίας της ίδιας για την άσκηση ορισμένων περισσότερο διευρυμένων εξουσιών του ΠτΔ.

Αυτόματα, λοιπόν, τα επόμενα χρόνια διαμορφώθηκε ένα «πρωθυπουργοκεντρικό μονοκρατικό σύστημα» το οποίο είχε τις βάσεις του σαφώς στην «πρώιμη» (1974 - 1981) μεταπολίτευση⁷⁸ και στο οποίο εκτός των διαφορετικών αρχηγικών εξουσιών που συνταυτίζονταν στο πρόσωπο του πρωθυπουργού, ήταν χαρακτηριστική η επιβολή πειθαρχίας εντός του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος προκειμένου να εξασφαλίζεται η ομοφωνία αλλά και να επιτυγχάνεται αποτελεσματικά η συνοχή της κοινοβουλευτικής

⁷⁷ Μάνεσης Α., ό.π., σελ.42, Μανιτάκης Α., ό.π., σελ.201,207, Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.70, Γεωργαράκης Ν., «Κόμματα και δημοκρατία στην μεταδικτατορική Ελλάδα. Προϋποθέσεις ενσωμάτωσης και νομιμοποίησης», στο Δεμερτζής Ν., (επιμ.), (1995), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα, σελ.278.

⁷⁸ Η περιοδολόγηση που υιοθετείται, διακρίνει την μεταπολίτευση στην «πρώιμη» (1974-1981), την «ενδιάμεση» (1981-1996), και την «ύστερη» (1996-2010) περίοδο με κριτήριο σημαίνουσες στιγμές που μετέβαλλαν το πολιτικό περιβάλλον. Αναφορικά στο Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.192-193 και Vernardakis C., ό.π., σελ.4,5.

πλειοψηφίας⁷⁹. Η ίδια πλειοψηφία που ελέγχεται από την κυβέρνηση και νομοθετεί κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, με βάση τα κυβερνητικά νομοσχέδια.

Λόγω αυτής της συνθήκης δεν αμβλύνεται η εκ των προτέρων αποδυναμωμένη ως προς την ανεξαρτησία της νομοθετική και ελεγκτική λειτουργία του κοινοβουλίου, παρόλη την συνταγματική ενδυνάμωση τόσο των δικών του εξουσιών όσο και της κυβέρνησης μετά την μετάθεση των «υπερεξουσιών» του ΠτΔ σε αυτούς τους θεσμούς.

Η βουλή και ο ΠτΔ μετατράπηκαν σε αδύναμα θεσμικά αντίβαρα μιας συγκεντροποιημένης και προσωποποιημένης κυβερνητικής εξουσίας όπου οι αποφάσεις λαμβάνονταν από το υπουργικό συμβούλιο και τον πρωθυπουργό στο όνομα της «λαϊκής κυριαρχίας»⁸⁰. Η λαϊκή κυριαρχία που θεωρητικά διασφαλίζεται από το κοινοβούλιο τελικά αποτύπωνε την κυριαρχία του κυβερνώντος κόμματος, ενώ οι βουλευτές της πλειοψηφούσας παράταξης περιορίστηκαν στην νομιμοποίηση της ηγετικής ομάδας του κυβερνητικού σχήματος.

Στα πλαίσια αυτού του «μονοκομματικού πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού» ή μιας «τυραννίας της πλειοψηφίας», τα προσωποπαγή και αυταρχικά χαρακτηριστικά της κομματικής διακυβέρνησης αλλοίωσαν υπό μια ορισμένη ερμηνεία το πολίτευμα και το μετέτρεψαν σε ένα «κομματαρχικό σύστημα»⁸¹.

Οι εξουσίες που είχε ο πρωθυπουργός στο τελευταίο εκτείνονταν, από το εσωτερικό του κυβερνώντος κόμματος, μέχρι τον κυβερνητικό θεσμό κάθε αυτόν. Στο μεν κόμμα τόσο η κομματική βάση όσο και η κεντρική επιτροπή δεν είχαν ουσιαστική συμμετοχή στις αποφάσεις.

Σε επίπεδο κοινοβουλευτικής ομάδας επικρατούσε η κομματική πειθαρχία, χαρακτηριστική έκφανση της οποίας αποτέλεσε το σύστημα δεσμευμένων συνδυασμών ή «εκλογικής λίστας» όπως μπορούσε να αποφασιστεί από την κεντρική ηγεσία των κυβερνητικών κομμάτων και όπως

⁷⁹ Για τα συμπεράσματα αυτά βλ. Γεωργαράκης Ν., ό.π. Λόγος για την «πρωθυπουργική μονοκρατορία» γίνεται στο Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.89 και για τον «πρωθυπουργικό πλειοψηφικό κοινοβουλευτισμό» στο Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.126.

⁸⁰ Μάνεσης Α., ό.π., σελ.43,46.

⁸¹ Για τα συμπεράσματα αυτά βλ. Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.630-632,693 και Μανιτάκης Α., Η λαϊκή κυριαρχία..., σελ.3-5.

εφαρμόστηκε στις εκλογές του 1985⁸² και του 1989. Τότε οι υποψήφιοι όπως σε κάθε εκλογή με «λίστα», ακολουθούν την απόφαση σχετικά με τη σειρά εκλογής των υποψηφίων που λαμβάνει η ηγεσία του κόμματος με γνώμονα τις ανάγκες της εκάστοτε πολιτικής συγκυρίας και την υποχρέωση του κόμματος να ανταποκριθεί σε αυτές.

Σε κοινοβουλευτικό επίπεδο η κυβερνητική και ειδικότερα η πρωθυπουργική ισχύς φαίνεται επίσης από την δυνατότητα που έχουν να παραιτούνται και να προκηρύσσουν εκλογές δίχως την συμφωνία της κοινοβουλευτικής τους ομάδας⁸³. Όσο δε για την εσωτερική οργάνωση της κυβέρνησης, όπως προαναφέρθηκε, το ίδιο το σύνταγμα χορηγεί κάποια αυτονομία στις «υπερεξουσίες» του πρωθυπουργού (π.χ. διορισμός και παύση υπουργών στο άρθρο 37 παρ.1)⁸⁴.

2.2. Εκλογικός νόμος. Επισκόπηση των κρίσιμων ρυθμίσεων με άξονα τον ν.1990.

Καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση του κομματικού συστήματος είχε ο εκάστοτε εκλογικός νόμος. Σε δέκα βουλευτικές εκλογές που διεξήχθησαν μεταξύ 1974 και 2000 εφαρμόστηκαν πέντε διαφορετικοί εκλογικοί νόμοι. Οι βασικές τους ρυθμίσεις συγκαταλέγονταν στο σταθερό μέγεθος της βουλής, στο διαφοροποιημένο μέγεθος των εκλογικών περιφερειών και τους μεταβαλλόμενους – πολυεπίπεδους ορισμούς τους από νόμο σε νόμο, στις πολλαπλές επάλληλες κατανομές, στην παραχώρηση του «πλήρους μέτρου εδρών» και στους νομικούς φραγμούς για την εκλογή των κομμάτων.

Οι έδρες που κατανέμονται ανέρχονται σε 288 από 56 εκλογικές περιφέρειες και 12 επικρατείας σε σύνολο 300. Οι πολλαπλές κατανομές των εδρών ορίζονταν αριθμητικά από 2 έως 4 με επικρατέστερες τις 3 κατανομές.

⁸² Η διεξαγωγή των εκλογών με «λίστα» του 1985 κρίνεται αντισυνταγματική στο Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ.103.

⁸³ Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.84.

⁸⁴ Για τις παρατηρήσεις σχετικά με την εμβέλεια της πρωθυπουργικής εξουσίας ανάμεσα στους επιμέρους θεσμούς βλ. Μάνεσης Α., ό.π., σελ.43-46, Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.148.

Χαρακτηριστικό αυτών, ήταν οι διαφορετικοί τρόποι υπολογισμού του εκλογικού μέτρου εντός της ίδιας κατανομής ή μεταξύ των επιμέρους κατανομών, όπως επικράτησε να γίνεται για τις έδρες επικρατείας από τις εκλογές του 1977 και μετά. Κυρίαρχη μέθοδος υπολογισμού για τις πρώτες κατανομές ήταν η «Hagenbach–Bischoff» κατά την οποία προστίθεται 1 μονάδα (ρήτρα του +1) στον αριθμό των εδρών. Στις δεύτερες κατανομές όμως εφαρμόστηκε ο κανόνας του «πλήρους ή ολικού μέτρου» με τον οποίο οι αδιάθετες έδρες που προέκυπταν από το υπόλοιπο των μικρότερων κομμάτων, παραχωρούνταν στα πρώτα κόμματα.

Στις εκλογές του 1974 και 1977 κατά την κυβερνητική περίοδο της ΝΔ προβλέπονταν νομικοί φραγμοί για την συμμετοχή των κομμάτων στις επιμέρους κατανομές (β', γ', επικρατείας). Φραγμοί οι οποίοι άρθηκαν στις εκλογές του 1985 και 1989 όταν ήταν πλέον κυβέρνηση το ΠΑΣΟΚ για να επικρατήσει τελικά το όριο του 3% ως προς την συνολική συμμετοχή των κομμάτων από τις εκλογές του 1993 και εντεύθεν⁸⁵. Στον συγκεκριμένο εκλογικό νόμο επαναφέρθηκε η γ' κατανομή όπως ίσχυσε στις εκλογές του 1985, αλλά και ο υπολογισμός του εκλογικού μέτρου βάσει του συνόλου των ψήφων (όπως στις εκλογές 1977, 1985) και όχι βάσει των αξιοποιηθέντων ψήφων (όπως στις εκλογές του 1989).

Τα στοιχεία αυτά δείχνουν πως αντίθετα από την αναλογική που ίσχυσε στις εκλογές του 1989, το εκλογικό σύστημα του 1990 θεσπίστηκε με σκοπό την ενίσχυση των μεγάλων κομμάτων και την παραγωγή αυτοδύναμων κυβερνήσεων, πετυχαίνοντας παράλληλα την «ελεγχόμενη» εκπροσώπηση των μικρότερων κομμάτων⁸⁶.

Οι εκλόγιμες συνθήκες για τα μικρότερα κόμματα συνεπώς δυσχεράνθηκαν, γεγονός που καταδεικνύεται από την εμπέδωση του δικομματισμού στην διάρκεια της μετέπειτα περιόδου. Σε αυτό συνέβαλε το εκλόγιμο όριο του 3% με βάση το οποίο σταθεροποιήθηκε ο αριθμός των κοινοβουλευτικών κομμάτων στα τέσσερα με μικρές διαφοροποιήσεις μέχρι τις

⁸⁵ Τα παρατιθέμενα στοιχεία για τους συγκεκριμένους εκλογικούς νόμους στο Μενδρινού Μ., (2000), *Η εκλογική πολιτική στο ελληνικό πολιτικό σύστημα : Εσωτερικές και ευρωπαϊκές παράμετροι 1974 - 2000*, Παπαζήση, Αθήνα, σελ.79-86 και Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.33.

⁸⁶ Μενδρινού Μ., ό.π., σελ.118,119,122.

εκλογές του 2007, όπου διαφάνηκε μια σταδιακή αποσυγκέντρωση του κομματικού συστήματος που αφορούσε την ακόλουθη περίοδο⁸⁷.

Η «ενισχυμένη αναλογική» που καθιερώθηκε με την ψήφιση του σχετικού νόμου από την κυβέρνηση της ΝΔ μεταξύ 1990 και 1993 διαφοροποιείται από τους προηγούμενους νόμους ως προς την απόλυση της δυνατότητας ποσοστών κάτω του 3% να αποκτήσουν έδρα, όπως αντιθέτως απέκτησαν στις εκλογές του 1977, 1985 και τις διπλές του 1989⁸⁸, στις οποίες όμως ίσχυσαν διαφορετικοί νόμοι.

Η απόφαση να ψηφιστεί ο εκλογικός νόμος του 1990 περιλαμβάνοντας τεχνικές πλειοψηφικών συστημάτων που εφαρμόστηκαν σε προηγούμενες εκλογές ενώ είχαν αρθεί στις διπλές εκλογές του 1989, οφειλόταν στην βούληση της κυβέρνησης της ΝΔ να επανακατευθύνει το πολιτικό σύστημα στην δομή των μονοκομματικών κυβερνήσεων οι οποίες θα είχαν μεγαλύτερη συνοχή και σταθερότητα ως προς την τέλεση των πολιτικών τους αποφάσεων ενόψει εκτός των άλλων της επερχόμενης δημιουργίας της ΕΕ, της συμμετοχής της Ελλάδας σε αυτήν και την ένταξη στο ενιαίο νόμισμα.

Παράλληλα θα αποφευγόταν η εξάρτηση του ενός κόμματος από το άλλο σε μια τυχόν κυβέρνηση συνεργασίας και η αίσθηση πολιτικής αστάθειας όπως υπήρξε κατά τις διπλές εκλογές του 1989 από τις οποίες προήλθαν δύο αναγκαστικές κυβερνήσεις συνεργασίας. Ο νόμος αυτός επίσης ισχυροποιούσε την θέση της ΝΔ ως κόμματος εξουσίας απέναντι στο ΠΑΣΟΚ, προσαρμόζοντας τόσο το εσωτερικό του κόμματος στον ρόλο αυτόν όσο και την διαχείριση των πολιτικών διακυβευμάτων της περιόδου.

Δεδομένης της εγχώριας πολιτικής παράδοσης κατά την οποία δεν σχηματίζονταν κυβερνήσεις συνασπισμού, όπως άλλωστε και στην διάρκεια της μεταπολίτευσης, κρίθηκε σκόπιμη η εξασφάλιση των ισχυρών μονοκομματικών κυβερνήσεων, ως συνέπεια των οποίων αναπτύσσεται η πολιτική πόλωση, το εκλογικό σώμα συγκεντρώνεται στους διεκδικητές της

⁸⁷ Τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών μεταξύ 1996 και 2015 στο <http://ekloges.ypes.gr/>

⁸⁸ Τα αποτελέσματα των αναμετρήσεων μεταξύ 1974 και 1990 στο Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.615-617. Από μία έδρα απέκτησαν το Κόμμα Νεοφιλελευθέρων με 1,1% το 1977, το ΚΚΕ εσωτ. με 1,84% το 1985, η ΔΗ.ΑΝΑ. με 1% το 1989, οι Οικολόγοι Εναλλακτικοί με 0,6% το 1989, οι τελευταίοι και η ΔΗ.ΑΝΑ. με 0,77% και 0,67% αντίστοιχα το 1990.

εξουσίας, επικρατεί η λογική της «χαμένης ψήφου» και περιθωριοποιούνται τα μικρά κόμματα εντός και εκτός κοινοβουλίου⁸⁹.

Η συγκεκριμένη «αναλογική», επομένως, έχει πλειοψηφικό χαρακτήρα παρά τον προσδιορισμό της ως «ενισχυμένη». Αυτό το σύστημα διατηρήθηκε από όλες τις μετέπειτα κυβερνήσεις, ενισχύοντας ακόμη περισσότερο τον πλειοψηφικό του χαρακτήρα μετά την θέσπιση της προσκύρωσης 40 εδρών ως μπόνους στο πρώτο κόμμα σύμφωνα με τον νόμο του 2004, οι οποίες αυξήθηκαν στις 50 με κατοπινό νόμο το 2008⁹⁰.

Στους νόμους αυτούς επιπλέον είχε θεσπιστεί ως άκυρη η λευκή ψήφος σαν συνέχεια μιας διαδικασίας που είχε ξεκινήσει από μία σχετική απόφαση του ΣτΕ το 1985 στην οποία η λευκή ψήφος θεωρούταν ως μη άσκηση του υποχρεωτικού εκλογικού δικαιώματος. Η αναθεώρηση του συντάγματος του 2001 ωστόσο κατήργησε την πρόβλεψη κυρώσεων για μη άσκηση του εκλογικού δικαιώματος και έκτοτε ασκείται με έναν θεσμικά υποχρεωτικό αλλά πρακτικά προαιρετικό τρόπο⁹¹.

Η θέσπιση του λευκού ψηφοδελτίου ως άκυρου αφαίρεσε την δυνατότητα από τον εκλογέα να καταφύγει σε μια ουδέτερη ψήφο ή ψήφο διαμαρτυρίας, αναλόγως του νοήματος που ο ίδιος της έδινε, με συνέπεια να περιορίζεται η ελεύθερη έκφραση που συνταγματικά προβλέπεται στο άρθρο 52 και συγκεκριμένα η «ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας»⁹².

Οι νόμοι 1990, 2004, 2008 δημιούργησαν έναν ακόμη αντίστοιχο αποκλεισμό απέναντι στον προεκλογικό σχηματισμό κομματικών συνασπισμών, αφού σε τεχνικό επίπεδο κατά την διάρκεια των κατανομών

⁸⁹ Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.85

⁹⁰ Αναλυτικά οι τρεις αυτοί εκλογικοί νόμοι και η σύγκριση μεταξύ τους στο Καλλιάρas Α., (2013), «Οι ισχύσαντες εκλογικοί νόμοι στην Ελλάδα από το 1990 μέχρι σήμερα», Διπλωματική Εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Νομικός Πολιτισμός», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, σελ.54-62,89-95,105-112, και σχετικά με το μπόνους εδρών στο Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.32.

⁹¹ Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.25,32. Την διάταξη του ν.2004 για τα λευκά συμπλήρωσε νέα διάταξη του ν.2006, έχοντας όμως προηγηθεί το 2005 μία απόφαση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, η οποία είχε κρίνει ως αντισυνταγματική την θέσπιση των λευκών ως άκυρων, ακυρώνοντας έτσι την πρότερη απόφαση του 1985. Σχετικά βλ. ό.π., σελ.34 και Καλλιάρas Α., ό.π., σελ.86,89.

⁹² Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.31 όπου επισημαίνεται επίσης πως εκτός του άρθρου 52, η νομοθετική ακύρωση της λευκής ψήφου αντιτίθεται στο άρθρο 51 παρ.3,5 αναφορικά με την αρχή της μυστικής ψηφοφορίας και του υποχρεωτικού της χαρακτήρα. Βλ. ακόμη στο Καλλιάρas Α., ό.π., σελ.86.

προβλεπόταν η δυνατότητα σχηματισμού κυβερνητικής πλειοψηφίας από έναν συνασπισμό, μόνο αν ο μέσος όρος κάθε κόμματος που μετέχει στον συνασπισμό υπερβαίνει το μεγαλύτερο ποσοστό που συγκέντρωσε ένα αυτοτελές κόμμα⁹³. Η συνθήκη αυτή εξωθεί τα κόμματα σε αυτόνομη συμμετοχή στις εκλογές ενισχύοντας έτσι στο πολιτικό σύστημα συνολικά αλλά και στους εκλογείς την επικράτηση της μονοκομματικής αντίληψης.

Συμπερασματικά παρατηρούμε πως το εκλογικό σύστημα συμβάλλει καθοριστικά στην διαμόρφωση του κομματικού συστήματος αλλά και το αντίστροφο. Η κυβερνητική εξουσία έχει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία για να μπορεί να ψηφίζει εκλογικούς νόμους που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της σύμφωνα με την ιδιότητα της ως εκτελεστικής εξουσίας αλλά και ως κομματικού μηχανισμού. Οι συχνές μεταβολές του εκλογικού συστήματος μετά το 1923 και η επικράτηση της «ενισχυμένης αναλογικής» μεταπολιτευτικά συνηγορούν προς την εν λόγω συνθήκη της διαμόρφωσης του εκλογικού συστήματος με βάση το βραχυπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο συμφέρον του εκάστοτε κυβερνητικού μοντέλου.

Η «ενισχυμένη αναλογική», για παράδειγμα, αποτέλεσε το κατάλληλο νομικό εργαλείο για την παγίωση του δικομματισμού ως συστήματος διακυβέρνησης, λειτουργώντας μακροπρόθεσμα σε όφελος τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και της ΝΔ. Σε αυτό εμπίπτουν επίσης η πολυνομία που χαρακτηρίζει το μεταπολιτευτικό σύστημα και η πολωτική συγκρουσιακή πολιτική ανάμεσα στα δύο κόμματα που βασίζεται στην αναίρεση των νομοθετικών παρεμβάσεων της προηγούμενης κυβέρνησης από την επόμενη, πάντα ωστόσο στα όρια του υφιστάμενου εκλογικού συστήματος.

Η δικαστική εξουσία δε όπως συνάγεται από το παράδειγμα της λευκής ψήφου, έχει περιορισμένη ελεγκτική αρμοδιότητα έναντι των κυβερνητικών νομοθετήσεων, που εξαντλείται στα όρια της διορθωτικής παρέμβασης ή της έκφρασης γνώμης σχετικά με την συνταγματικότητα των διατάξεων του νόμου και την κατάχρηση εξουσίας της κυβέρνησης. Η τελευταία σε πολλές περιπτώσεις δεν είχε υιοθετήσει την δικαστική παρέμβαση⁹⁴.

⁹³ Οι προβλέψεις για τους συνασπισμούς κομμάτων στα Φουντεδάκη Π., ό.π., σελ.32,33 και Καλλιάρas Α., ό.π., σελ.61,98,99,108,109.

⁹⁴ Για την προσαρμογή της εκλογικής νομοθεσίας στον δικομματικό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος και την συμβολή της στην αναπαραγωγή του, ως αποτέλεσμα της

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

3.1. «Πρώιμη περίοδος» (1974 - 1981)

3.1.1. Συνταγματοποίηση των κομμάτων και νομιμοποίηση του νέου καθεστώτος.

Διαμέσου της καθιέρωσης του κοινοβουλευτισμού και της ελεύθερης λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων επιτεύχθηκε η απαραίτητη κοινωνική συναίνεση προς το μεταπολιτευτικό καθεστώς με βάση την οποία νομιμοποιήθηκε η ισχυρή εκτελεστική εξουσία της κυβέρνησης και ειδικότερα του πρωθυπουργού. Ως προς αυτήν την νομιμοποίηση τα κόμματα αποτέλεσαν κυρίαρχα κέντρα εξουσίας που στελέχωσαν τους κρατικούς θεσμούς και ενσωμάτωσαν την κοινωνία στο μεταδικτατορικό σύστημα μέσω των οργανώσεών τους. Το καθολικό δικαίωμα ψήφου διεύρυνε την εκλογική βάση συμβάλλοντας τόσο στην νομιμοποίηση του νέου καθεστώτος⁹⁵ όσο και στην μορφοποίηση του νέου κομματικού συστήματος.

Η έντονη πολιτική κινητικότητα εντός και εκτός κομμάτων η οποία μεταφράζεται στην διατήρηση των προδικτατορικών κυβερνητικών προτύπων υπό νέες πλέον συνθήκες (η μεγάλη συντηρητική παράταξη της ΝΔ ως μετεξέλιξη της ΕΡΕ, ο κυβερνητισμός του σοσιαλδημοκρατικού ΠΑΣΟΚ που κάλυπτε ένα μεγάλο μέρος του κεντρώου χώρου), από κοινού με την

κοινοβουλευτικά πλειοψηφικής εξουσίας της εκάστοτε κυβέρνησης προς την παραγωγή του εκλογικού νόμου βλ. Καλλιάρas Α., ό.π., σελ.112-115, Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.97, Μάνεσης Α., ό.π., σελ.42, Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.117,126, Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.89, Voulgaris Y., (2012), «How “the brakes jammed”. The sociopolitical roots of the Greek crisis», Centre of Political Research, Panteion University of Athens, σελ.7.

⁹⁵ Στο ζήτημα της νομιμοποίησης και της συναίνεσης συγκλίνουν οι περισσότερες προσεγγίσεις, όσον αφορά την σημασία του για το μεταπολιτευτικό σύστημα και τον κεντρικό ρόλο των κομμάτων σε αυτό. Ο κομματικός ανταγωνισμός, η πόλωση και η εναλλαγή στην εξουσία θεωρούνται πως συνέβαλαν στην επίτευξη της «δημοκρατικής σύγκλισης και συναίνεσης» προς το νέο σύστημα. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση η δημοκρατία ταυτίζεται με την χορήγηση συναίνεσης από τους πολίτες μέσω των κομμάτων και των εκλογών. Βλ. Γεωργαράκης Ν., ό.π., σελ.267,274,275, Μάνεσης Α., ό.π., σελ.51-53, Spourdalakis M., ό.π., σελ.170,179.

(επαν)εμφάνιση πολιτικών ρευμάτων που διεκδικούσαν την κοινωνική τους διείσδυση (π.χ. ο ευρωκομμουνισμός, η «δημοκρατική» αριστερά και η ριζοσπαστική οικολογία όπως εκφράστηκαν από το ΚΚΕ εσωτ. και αργότερα τον ΣΥΝ), ανέδειξε τις κυβερνητικές και αντιπολιτευόμενες δυνάμεις που θα καθιέρωναν και θα ενίσχυαν την εκλογική και πολιτική τους επιρροή μέχρι σήμερα.

Τόσο τα κυβερνητικά (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ) όσο και τα κόμματα της αντιπολίτευσης (κυρίως το ΚΚΕ και ο ΣΥΝ έχοντας πιο μόνιμη παρουσία στο κοινοβούλιο) συμβίβασαν κατά την διάρκεια της μεταπολίτευσης και εντεύθεν, ένα μέρος της οργανωτικής τους λειτουργίας και κοινωνικής τους συσπείρωσης με τον κυβερνητικό ή αντιπολιτευτικό τους ρόλο και συνακόλουθα με τον σχηματισμό της πολιτικής (κοινή γνώμη) και πολιτειακής (κράτος) θέλησης⁹⁶. Τα κόμματα διαμόρφωσαν, δηλαδή, την κοινή γνώμη σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και παράλληλα κατηύθυναν τις πολιτικές του κράτους μέσα από την στελέχωση των νομοθετικών διαδικασιών. Φυσικά πρωτεύων ρόλο στην διαχείριση αυτή έχουν τα κυβερνητικά κόμματα δεδομένης της κυρίαρχης εξουσίας τους στο πολιτικό σύστημα.

Η συνταγματική θέσπιση της ισχυρής κυβερνητικής εξουσίας με εμβέλεια εντός και εκτός κόμματος έχει τις βάσεις της στο σύνταγμα του 1975 όταν η κυβέρνηση της ΝΔ είχε κρίνει αναγκαία την ύπαρξη μιας ισχυρής εκτελεστικής δυαδικής εξουσίας ανάμεσα στην κυβέρνηση και τον ΠτΔ⁹⁷ προκειμένου η μετάβαση στο νέο καθεστώς να γίνει με «ομαλό» και αποτελεσματικό τρόπο.

Ο αποκαλούμενος «εκδημοκρατισμός» που επήλθε της μετάβασης, βασίστηκε στην αποτελεσματικότητα της κυβερνητικής εξουσίας και

⁹⁶ Κασιμάτης Γ. Ι., ό.π. Στο Γεωργαράκης Ν., ό.π., σελ.277 τα κόμματα περιγράφονται ως οι κύριοι συντονιστές των μηχανισμών της εξουσίας σε κρατικό επίπεδο και παράλληλα οι συντελεστές μορφοποίησης και έκφρασης των κοινωνικών συμφερόντων. Σχετικά με την συμβολή τους στην σταθεροποίηση της «ενιαίας κρατικής εξουσίας» στην μεταπολίτευση βλ. Spourdalakis Μ., ό.π., σελ.176 και Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., «Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης : πέρα από τις θεωρίες της κρίσης», στο Κοντιάδης Ξ. Ι. - Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.297. Ένα χαρακτηριστικό που συνέδεσε την συγκεκριμένη περίοδο με την προδικτατορική συνθήκη, ήταν πως πολλά ηγετικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ είχαν παρουσία ήδη από τότε παρά την ανανέωση του πολιτικού προσωπικού των δύο κομμάτων. Βλ. Spourdalakis Μ., ό.π., σελ.173.

⁹⁷ Μάνεσης Α., ό.π., σελ.32,33, Voulgaris Υ., ό.π., στο οποίο η ισχυρή εκτελεστική εξουσία αναλύεται στον πρωθυπουργοκεντρισμό, στο πλειοψηφικό σύστημα και στην κυριαρχία του κυβερνώντος κόμματος. Βλ. επίσης Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.128.

περιγράφει κυρίως την επαναθεμελίωση του πολιτικού συστήματος σε νέα συνταγματική βάση δίχως τις έκτακτες νομοθεσίες του παρελθόντος, την ισχύ του «παρασυντάγματος» και τις διώξεις των αντιφρονούντων. Η χορήγηση δικαιωμάτων και ελευθεριών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο ώθησε την κοινωνία να ασχοληθεί ενεργότερα με την πολιτική, να διεκδικήσει την πολιτική της έκφραση μέσα από τα κόμματα και να δημιουργηθεί έτσι η βάση της σταδιακής μορφοποίησης του πολιτικού συστήματος.

Η πολιτική σταθερότητα μετά το 1974 και η εδραίωση της νέας κρατικής κυριαρχίας αποδίδονται ως εκφάνσεις και προαπαιτούμενα της διαδικασίας «εκδημοκρατισμού» της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας⁹⁸, ενώ για την επίτευξη τους προϋπέθεταν την λειτουργία ενός «κράτους δικαίου» και την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη εξισορρόπηση ή εξομάλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων⁹⁹.

Στις παραπάνω μεταβατικές διαδικασίες ο «αποικισμός» του κοινωνικού πεδίου από τα κόμματα είχε καθοριστικό ρόλο. Ο «μετριοπαθής πολυκομματισμός» της περιόδου ενσωμάτωσε τα οργανωμένα συμφέροντα ωθώντας με αυτό τον τρόπο την νομιμοποίηση τους και ως εκ τούτου ενσωμάτωσε με πειθαρχημένο τρόπο τις μάζες στο νέο πολιτικό σύστημα. Η πειθαρχημένη ενσωμάτωση οφείλεται στην πολιτική μετριοπάθεια του «πλουραλιστικού κομματισμού» πετυχαίνοντας ταυτόχρονα να προληφθεί η μονιμότητα των συγκρουσιακών κοινωνικών αντιθέσεων. Οι παραπάνω συνισταμένες συνέβαλαν καθοριστικά στην εμπέδωση των κανόνων του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος σε τέτοιο βαθμό που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ένας «πανλειτουργικός θεσμός» στην διάρκεια της μεταπολίτευσης¹⁰⁰.

⁹⁸ Η έννοια της δημοκρατίας, όπως χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς επιστήμονες αλλά και το ίδιο το πολίτευμα, περιγράφει κι εδώ την μετάβαση στο νέο καθεστώς ως διαδικασία «εκδημοκρατισμού». Στα βασικά της χαρακτηριστικά συγκαταλέγονται η διεύρυνση και απόκτηση δικαιωμάτων, η αποδέσμευση της λειτουργίας κομμάτων και της ευρείας συμμετοχής σε αυτά. Στην πρώτη αυτή περίοδο θεωρείται πως η διασφάλιση και σταδιακή εμπέδωση αυτών των στοιχείων χρειάστηκε μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία, απέναντι στην οποία όμως δεν υπήρχε μία αντίστοιχα ισχυρή «κοινωνία πολιτών» ως δύναμη εξισορρόπησης. Ειδικότερα βλ. Spourdalakis M., ό.π., σελ.170, 178, Voulgaris Y., ό.π., σελ.6.

⁹⁹ Γεωργαράκης Ν., ό.π., σελ.266.

¹⁰⁰ Η μετριοπάθεια περιγράφει : 1) την ικανότητα του μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος να ενσωματώνει με πειθαρχημένο τρόπο τις κοινωνικές τάξεις σε ένα εθνικό σύνολο προλαμβάνοντας τις συγκρούσεις 2) την προσαρμογή των κομμάτων στις επιταγές του πλουραλιστικού κοινοβουλευτισμού, δηλαδή την σταδιακή απώλεια της ριζοσπαστικότητας

Αυτός ο συνδυασμός παραγόντων περιγράφει τον μεταπολιτευτικό ρόλο του ελληνικού κράτους προς την κατεύθυνση της σταθεροποίησης του πολιτικού συστήματος και της αναγνώρισης της αναγκαιότητας για το σκοπό αυτό κοινωνικής συναίνεσης. Βασικό εργαλείο για την επίτευξη τους αποτέλεσε η συνταγματοποίηση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι με ειδική αναφορά στους κομματικούς σχηματισμούς και τις οργανώσεις κοινωνικών ταξικών συμφερόντων. Η συνταγματοποίηση των κομμάτων αποδεικνύει ότι αποτελούν λειτουργικό στοιχείο του κοινοβουλευτισμού διαχρονικά αποκτώντας τον χαρακτήρα ενός «συνταγματικού εθίμου».

Επομένως, η αναγνώριση τους στο σύνταγμα έγινε περισσότερο για τυπικούς θεσμικούς λόγους¹⁰¹ ώστε το κομματικό σύστημα να αποκτήσει μια συνταγματική βάση και να κατοχυρώσει θεσμικά τον κοινωνικό του ρόλο. Ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του 1977 όταν το ΠΑΣΟΚ σημείωσε μεγάλη εκλογική άνοδο και ανταγωνιζόταν πλέον επί ίσους όρους την κυβερνητική κυριαρχία της ΝΔ, ο πολυκομματισμός της περιόδου που προέκυπτε τόσο λόγω της εκπροσώπησης επτά κομμάτων στην βουλή¹⁰² όσο λόγω της ύπαρξης διακριτών πολιτικών πόλων ανάμεσα στην Δεξιά, το Κέντρο και την Αριστερά, απέκτησε στοιχεία έντονης πόλωσης και οξυμένου ανταγωνισμού (πολωμένος πολυκομματισμός)¹⁰³.

3.1.2. Μαζικότητα των κομμάτων

Αυτό το περιβάλλον κομματικού και κοινωνικού «πλουραλισμού» κατάφερε να συνδυάσει αφενός την παρεμβατική εξουσία του κράτους απέναντι στην κοινωνία, αποδυναμώνοντας παράλληλα την «αυτονομία» που

τους (κεντρομόλος ανταγωνισμός). Η μεταβολή αυτή έγινε σταδιακά εμφανής στις επόμενες περιόδους. Για τις παραπάνω αναφορές βλ. Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., ό.π., σελ.298,299,301,305, Voulgaris Y., ό.π.

¹⁰¹ Κασσιμάτης Γ. Ι., ό.π., σελ.56.

¹⁰² Συγκεκριμένα τα κόμματα ήταν ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΕΔΗΚ, ΚΚΕ, Εθνική Παράταξη, Συμμαχία ΑΠΔ, Κόμμα Νεοφιλελευθέρων. Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1977 στο Διαμαντόπουλος Θ., ό.π., σελ.615 και στο <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/>

¹⁰³ Ο λόγος για τον πολωμένο πολυκομματισμό στα πλαίσια του τριπολικού συστήματος της «πρώιμης» περιόδου στο Mavrogordatos G. T., (1984), «The greek party system : a case of “limited but polarized pluralism”?», *West European Politics*, 7:4, σελ.161,162,163,168. Συγκριτική ανάλυση με την θεώρηση αυτή γίνεται στο Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.72,75 .

θεωρητικά χαρακτηρίζει μια ισχυρή «κοινωνία πολιτών»¹⁰⁴, με την αφετέρου ανάδειξη της κοινωνικής συμμετοχής και στελέχωσης των κομματικών και κοινωνικών οργανώσεων σε αναγκαίο για το σύστημα παράγοντα που χαρακτήρισε την «πρώιμη» μεταπολίτευση ως μια περίοδο «μαζικής» πολιτικής συμμετοχής¹⁰⁵.

Η μαζικότητα αυτή βέβαια εκφράζει την συμμετοχή και την ένταξη ενός ικανοποιητικού ποσοστού του εκλογικού σώματος για τα δεδομένα των κομμάτων σε αυτά, ωστόσο δεν αποτελεί προσδιοριστικό όρο για την πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας ακριβώς όπως η κυβερνητική πλειοψηφία κάθε εκλογικής αναμέτρησης δεν αντανakλούσε την «κοινωνική ή εθνική πλειοψηφία» με βάση τα επιμέρους καταγεγραμμένα εκλογικά αποτελέσματα¹⁰⁶.

Συνυπολογίζοντας όσα έχουν αναφερθεί για την συγκεντρωτική εσωκομματική οργάνωση και την μονοκομματική κυβερνητική εξουσία, υπάρχει μια διχογνωμία σχετικά με τον χαρακτηρισμό των κομμάτων της πρώιμης μεταπολίτευσης ως κόμματα μαζών ή μαζικά κόμματα. Κόμμα μαζών χαρακτηρίζεται ο σχηματισμός στον οποίο επικρατούν τα στοιχεία της υπεράσπισης συγκεκριμένων κοινωνικών συμφερόντων και της συγκροτημένης ιδεολογικής και προγραμματικής ενοποίησης τους μέσω της άμεσης αλληλεπίδρασης με τα αντίστοιχα τμήματα του πληθυσμού, διατηρώντας παράλληλα την ευελιξία στις εξωστρεφείς λειτουργίες (επικοινωνιακή τακτική, πολιτικές παρεμβάσεις) του κόμματος. Μαζικό κόμμα, αντίθετα,

¹⁰⁴ Η «μονοπώληση της πολιτικής έκφρασης της κοινωνίας από τα κόμματα» περιόρισε την «αυτονομία της κοινωνίας πολιτών», όπως αυτή θεωρητικοποιείται από την σύγχρονη πολιτική επιστήμη δίνοντας της συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ειδικότερα για την κοινωνία πολιτών βλ. στο σχετικό κεφάλαιο. Ενδεικτικά στο σημείο αυτό βλ. Spourdalakis M., ό.π., σελ.176, Σωτηρόπουλος Δ., (2004), *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, Ποταμός, Αθήνα, σελ.119,124,125.

¹⁰⁵ Σωτηρόπουλος Δ., ό.π., σελ.155, Κράουτς Κ., ό.π., σελ.28, Voulgaris Y., ό.π., σελ.5,6 όπου επισημαίνεται επίσης πως η μαζικότητα των κομμάτων δεν τα κράτησε έξω από το κράτος, όπως στις κυβερνήσεις της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ.

¹⁰⁶ Για την αμφίρροπη έννοια της «πλειοψηφίας» έχουν εκφραστεί κριτικές θέσεις. Η «γνήσια και ανόθευτη έκφραση της εκλογικής πλειοψηφίας» ως έκφραση της λαϊκής βούλησης παραβιάζεται από την ίδια την εκλογική διαδικασία καθότι η λεγόμενη «πλειοψηφία» που εκλέγει την κυβέρνηση, δεν αποτελεί παρά μια μειοψηφία σε σύγκριση με τον συνολικό πληθυσμό του κράτους. Ενδεχομένως να αποτελεί μειοψηφία ακόμη και συγκριτικά με τον συνολικό αριθμό των ψηφισάντων προς άλλα κόμματα και υποψηφίους, δηλαδή απέναντι σε όσους προσήλθαν στις κάλπες και δεν απείχαν. Επιπλέον η αποκαλούμενη «λαϊκή βούληση» που εκφράζει την «πλειοψηφία» σε ένα βαθμό είναι «κατασκευασμένη» από τα ολιγοπώλια και τις ελίτ. Βλ. Schmidt M., ό.π., σελ.300,319.

χαρακτηρίζεται ο γραφειοκρατικός μηχανισμός που αποσκοπεί διαρκώς στην εκλογική ανέλιξη του προσαρμόζοντας την βασική πολιτική στρατηγική του στο σκοπό αυτό και λιγότερο στην υπεράσπιση και προβολή της ταξικής και ιδεολογικής του προέκτασης¹⁰⁷.

Τα χαρακτηριστικά και των δύο τύπων είναι πολιτικά αδύνατο να μην ενυπάρχουν σε κάθε κομματικό σχηματισμό με δεδομένο πως τα κόμματα αποτελούν τόσο κοινωνικούς όσο και γραφειοκρατικούς οργανισμούς. Επομένως τα κόμματα της μεταπολίτευσης μεριμνούσαν και για τις δύο λειτουργίες ιδιαίτερα κατά την «πρώιμη» περίοδο. Ωστόσο, εκκινώντας από την «ενδιάμεση» περίοδο και όσο τα κόμματα αποκτούσαν στενότερη σχέση με το κράτος, οι ισορροπίες άρχισαν να αλλάζουν.

3.1.3. Το κομματικό σύστημα. Το προοίμιο του δικομματισμού.

Όσον αφορά τα κυβερνητικά κόμματα (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ) τα δεδομένα άλλαξαν αφού η κυβερνητική προοπτική, που καθορίζει την πολιτική και εκλογική τακτική του κόμματος προσδίδοντας του τον χαρακτηρισμό του «κυβερνητικού», διευρύνει την ψηφοθηρική στόχευση του κόμματος σε ολόένα περισσότερα κοινωνικά στρώματα απωθώντας την μονομερή ταξική εκπροσώπηση μιας κοινωνικής ομάδας.

Η κυριαρχία του ΠΑΣΟΚ μετά τις εκλογές του 1981 ανέδειξε το κόμμα στον έταιρο κυβερνητικό πόλο της σταδιακής μετάλλαξης του κομματικού συστήματος από πολωμένο πολυκομματισμό (1974-1981) σε πολωμένο δικομματισμό (1981-1985). Η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση τριών και αργότερα τεσσάρων κομμάτων (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕ εσωτ.)¹⁰⁸, στα οποία αντανakλάται ο τριπολισμός που αναφέρθηκε παραπάνω (Δεξιά, Κέντρο, Αριστερά) προκάλεσε αντιπαράθεση ανάμεσα στην θεωρία που υποστήριζε την ύπαρξη ενός «περιορισμένου αλλά πολωμένου πολυκομματισμού» και σε

¹⁰⁷ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.192, Vernardakis C., ό.π., σελ.4

¹⁰⁸ Τα εκλογικά αποτελέσματα του 1981 και 1985 στο Διαμαντόπουλος Θ., ό.π. και στο <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/>

αυτήν που υποστήριξε την ύπαρξη ενός «πολωμένου δικομματισμού με σταδιακή άμβλυνση της πόλωσης»¹⁰⁹.

Στην πρώτη υποστηρίζεται πως ο τριπολισμός παραπέμπει στην ύπαρξη τριών σημαντικών και ανταγωνιστικών μεταξύ τους πόλων που εκφράζονται από τρία κόμματα. Τα κόμματα αυτά απορροφούν όλη την εκλογική δυναμική εκπροσωπώντας την πλειοψηφία των ψηφοφόρων στα πλαίσια ενός πολυκομματικού κοινοβουλίου, με συνέπεια να μπορεί να γίνει λόγος για πολωμένο πολυκομματισμό αλλά περιορισμένο. Ο περιορισμός έγκειται στον τριπολικό χαρακτήρα της «πρώιμης» μεταπολίτευσης και ειδικότερα στην κυβερνητική παρουσία της ΝΔ και του αντιπολιτευόμενου ΠΑΣΟΚ, με τα δύο κόμματα σε υψηλά ποσοστά που δύσκολα μπορούσαν να προσεγγιστούν από το ΚΚΕ ή την ενωμένη Αριστερά διαμορφώνοντας σταδιακά ένα δικομματισμό που δεν μπορούσε να αγνοηθεί.

Άρα πρόκειται για τριπολικό σύστημα με διπολικό ανταγωνισμό, ο οποίος καθιερώθηκε κυρίως μετά το 1981¹¹⁰. Ο πολωμένος δικομματισμός της περιόδου διατήρησε τα στοιχεία της ανταγωνιστικής ιδεολογίας και κυβερνητικής πρακτικής που συνθέτουν την δικομματική πόλωση περίπου μέχρι το 1989, όταν πλέον είχε αρχίσει η σταδιακή άμβλυνση της πολιτικής πόλωσης μέχρι την απόλυτη σύγκλιση μεταξύ των δύο κυβερνητικών κομμάτων κατά την «ύστερη» περίοδο¹¹¹.

Η όξυνση της πόλωσης ανάμεσα στα δύο κόμματα εξουσίας ήταν αποτέλεσμα αφενός της προσαρμογής της κοινωνίας και του πολιτικού προσωπικού στους κανόνες του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος και αφετέρου της συγκέντρωσης της κυβερνητικής εξουσίας σε δύο μεγάλες πολιτικές και

¹⁰⁹ Η πρώτη θεωρία στο Μανρογκορδατος Γ. Τ., ό.π. Η δεύτερη θεωρία στο Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.72,73 όπου υπάρχει μεν η συμφωνία ως προς την μορφή του κομματικού συστήματος της «πρώιμης» περιόδου αλλά μετά τις εκλογές του 1981 καθιερώνεται ο δικομματισμός και τυπικά όταν τα κοινοβουλευτικά κόμματα περιορίζονται στα τρία (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΚΚΕ). Στον τριπολισμό εντάσσονται και μικρότερα κόμματα της Δεξιάς, του Κέντρου και της Αριστεράς αλλά εδώ δίνεται σημασία σε αυτά με την διαχρονικότερη επιρροή και κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Η σύγκριση ανάμεσα στις δύο θεωρίες επίσης στο Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.330.

¹¹⁰ Η αντιφατική αυτή συνύπαρξη του τριπολικού συστήματος με δικομματικό ανταγωνισμό που αποδίδεται ως περιορισμένος πολυκομματισμός αποτελεί «παρεκκλίνουσα περίπτωση» σύμφωνα με την τυπολογία που προτείνει ο Giovanni Sartori. Οι σχετικές παρατηρήσεις στο Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.74-75.

¹¹¹ Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., ό.π., σελ.302, Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.72,73. Ειδικότερα για την σύγκλιση των κομμάτων στην διάρκεια της «ύστερης περιόδου» βλ. στο σχετικό υποκεφάλαιο.

ιδεολογικές παρατάξεις που εναλλάσσονταν στην κυβέρνηση και βασιζόνταν σε αντιμαχόμενα κυβερνητικά προγράμματα και ασκούμενες πολιτικές. Η εναλλαγή αυτή συνέβαλε στην εξασφάλιση της συναίνεσης των πολιτών στο σύνολο σύστημα και στην αφομοίωση του συνόλου σχεδόν της εκλογικής νομιμοποίησης από τα δύο μεγάλα κόμματα. Παράλληλα η πόλωση κυρίως μέχρι το 1985 αποτελούσε μέρος της στρατηγικής τους προκειμένου να παγιωθεί η κυριαρχία τους και να συσπειρωθούν οι ψηφοφόροι γύρω από αυτά.

Πράγματι οι εκλογικές τους βάσεις ήταν αρκετά διευρυμένες με αποτέλεσμα συνάμα να δημιουργούνται ισχυρές κομματικές ταυτίσεις¹¹². Ο δικομματικός ανταγωνισμός εκτεινόταν, δηλαδή, σε κοινωνικό επίπεδο πάντα ωστόσο σε εκλογικά και ψηφοφορικά πλαίσια όσον αφορά όχι μόνο τους εγγεγραμμένους ως μέλη των κομμάτων αλλά ακόμη την ευρύτερη μη κομματικά οργανωμένη κοινωνική πλειοψηφία.

Στην διάρκεια της δεκαετίας του '80 η συμμετοχή και ένταξη στα κόμματα σημείωνε όπως προειπώθηκε «μαζικό» χαρακτήρα. Τα κόμματα εξουσίας, το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ, συγκρότησαν τοπικές οργανώσεις, συνδικαλιστικές παρατάξεις και κλαδικές οργανώσεις παγιώνοντας την κυριαρχική τους παρουσία σε όλο το κοινωνικό φάσμα και επιβεβαιώνοντας τον χαρακτηρισμό τους ως μαζικά κόμματα με στοιχεία έντονου επαγγελματικού γραφείου κρατισμού και πολιτικής σκοπιμότητας¹¹³. Τα στοιχεία αυτά είναι εύλογο να χαρακτηρίζουν κάθε πολιτικό κόμμα, το οποίο εκ της ιδρύσεως του φέρει συγκεκριμένες αρχές και μια ιεραρχική εσωτερική οργάνωση, πολύ δε περισσότερο όταν αναλαμβάνει την κυβερνητική εξουσία και ταυτίζεται με το κράτος.

¹¹² Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., ό.π., Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.95,96.

¹¹³ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.193.

3.2. «Ενδιάμεση περίοδος» (1981-1996)

3.2.1. Εσωκομματικός συγκεντρωτισμός. Αυτονόμηση ηγεσίας.

Η ταύτιση του κομματικού μηχανισμού με τους κρατικούς θεσμούς και η προσωποπαγής οργάνωση των κομμάτων επέφερε τόσο για το ΠΑΣΟΚ όσο για την ΝΔ την συγκέντρωση της εξουσίας στον πρόεδρο και τα ηγετικά στελέχη του κόμματος προσδίδοντας τους μια σχετική αλλά εντεινόμενη αυτονομία σε σχέση με τα κομματικά όργανα και την κομματική βάση. Η μαζική οργάνωση που είχαν συγκροτήσει σταδιακά τα μεγάλα κόμματα νομιμοποιούσε την «υπερεξουσία» της ηγεσίας και των αποφάσεων της ενώ παράλληλα κατά την κυβερνητική περίοδο του ΠΑΣΟΚ η προσαρμογή της κομματικής οργάνωσης του στα κυβερνητικά και πρωθυπουργικά καθήκοντα έκανε αναγκαία για την διατήρηση της πολιτικής δύναμης του, την πειθαρχία και συνοχή εντός του κόμματος και κατ'επέκταση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας¹¹⁴.

Σε ενδοκομματικό επίπεδο ο ισχυρός αρχηγισμός του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ διατηρήθηκε παρά την μαζικοποίηση της κομματικής τους βάσης και τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της ιδεολογικοπολιτικής τους οργάνωσης κατά την διάρκεια της «πρώιμης» και «ενδιάμεσης» μεταπολιτευτικής περιόδου. Για παράδειγμα στη διάρκεια της πρώιμης περιόδου του ΠΑΣΟΚ όταν πλέον το κόμμα ανασυγκροτούνταν στην κατεύθυνση της κυβερνησιμότητας, διαγράφηκαν από τον Ανδρέα Παπανδρέου οι διαφωνούντες σχετικά με την υπονόμηση της συμμετοχικής οργάνωσης του κόμματος¹¹⁵.

Η εντατικοποίηση της γραφειοκρατίας και της επαγγελματικής αντιμετώπισης της πολιτικής επηρέασε σαφώς και την μαζική οργάνωση της ΝΔ ως αξιωματικής αντιπολίτευσης, συνθήκη ωστόσο που χαρακτήριζε την ΝΔ ήδη κατά την δική της πρότερη κυβερνητική θητεία. Η τακτική μαζικοποίησης του κόμματος εξάλλου υιοθετήθηκε από το παράδειγμα του ΠΑΣΟΚ, το οποίο

¹¹⁴ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.193,194,195, Vernardakis C., ό.π., σελ.5,6,9-11, Γεωργαράκης Ν., ό.π., σελ.278,280,281, Μάνεσης Α., ό.π., σελ.43,44.

¹¹⁵ Spourdalakis M., ό.π., σελ.174-175 και Κοντιάδης Ξ. Ι., ό.π., σελ.74 με αναφορά στο «έλλειμμα εσωκομματικής δημοκρατίας».

πρώτο μαζικοποίησε τις πολιτικές διαδικασίες¹¹⁶ βάσει ιδεολογίας και πολιτικού προγράμματος.

3.2.2. Υψηλή κομματική ταύτιση και εμπιστοσύνη. Συγκριτική διάσταση με την «ύστερη» περίοδο.

Το ΠΑΣΟΚ επομένως έγινε το όχημα της κομματικοποίησης του κράτους δημιουργώντας ιδιαίτερα μετά την εκλογή του προτεινόμενου από το ΠΑΣΟΚ Χ. Σαρτζετάκη ως ΠτΔ το 1985, ένα «κλειστό κύκλωμα» ανάμεσα σε ελεγχόμενους θεσμούς (ΠτΔ, κυβέρνηση, βουλή) από το κυβερνών κόμμα όπως αντίστοιχα συνέβη κατά την κυβερνητική περίοδο της ΝΔ¹¹⁷.

Η διαφορά βρισκόταν στις «μαζικότερες» συνθήκες κοινωνικής νομιμοποίησης που λάμβαναν τα δύο κόμματα, και ειδικά το ΠΑΣΟΚ που είχε εκλεγεί στην κυβέρνηση δύο φορές, τόσο λόγω της κοινωνικής τους εμβέλειας ως κόμματα της «κεντροαριστεράς» και της «κεντροδεξιάς» που ενσωμάτωσαν τα οργανωμένα συμφέροντα σε ένα «κρατικό πελατειακό μοντέλο καπιταλισμού»¹¹⁸ όσο της ταξικότητας της ψήφου που συνέχιζε να είναι εμφανής ανάμεσα στα δύο εκλογικά σώματα. Η κοινωνική και κρατική ταυτότητα τους, ή αλλιώς ο διαμεσολαβητικός και αναπαραγωγικός τους ρόλος βρισκόταν σε μια σχετική ισορροπία παρότι η μαζικότητα τους δεν συμβάδιζε με την ύπαρξη μιας «εσωκομματικής δημοκρατίας»¹¹⁹, η οποία παρέμενε ανενεργή κυρίως όσον αφορά τον τακτικό έλεγχο της ηγεσίας από τα όργανα και την βάση των κομμάτων.

Συνεπώς μέχρι το 1985 η οργανωτική δομή των κομμάτων αντανakλούσε την κοινωνική εκλογική συμμαχία τους και την εκπροσώπηση ομοειδών για κάθε κόμμα κοινωνικών μπλοκ, η ιδεολογική και ταξική διαίρεση των οποίων αποτυπωνόταν στο δίπολο «Δεξιά – Αλλαγή»¹²⁰. Την περίοδο αυτή η συγκεκριμένη διάκριση εμφανιζόταν ως η μεγαλύτερη και πιο εμφαντική ανάμεσα στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη μέχρι να αρχίσει σταδιακά να επικρατεί η

¹¹⁶ Voulgaris Y., ό.π., σελ.8.

¹¹⁷ Μάνεσης Α., ό.π., σελ.41.

¹¹⁸ Voulgaris Y., ό.π., σελ.5.

¹¹⁹ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.194,195, Vernardakis C., ό.π., σελ.6.

¹²⁰ Αναλυτικό υποκεφάλαιο σχετικά με την ταξικότητα της ψήφου στο Βερναρδάκης Χ., ό.π. Ενδεικτικά βλ. ό.π., σελ.160-162.

σύγκλιση μεταξύ τους βασισμένη σε έναν πολυσυλλεκτικό κυβερνητικό χαρακτήρα¹²¹.

Οι υψηλοί δείκτες ταύτισης και αποδοχής προς τα κόμματα κυρίως μέχρι το 1985 αλλά σε έναν βαθμό και στην διάρκεια της ύστερης περιόδου μέχρι το 2004, συνηγορούν στην προηγούμενη θέση της κοινωνικής αποδοχής που γνώρισε η επικράτηση της πολωτικής διάκρισης σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο ως τις αρχές της δεκαετίας του '90. Η ισχυρή κοινοβουλευτική ιδεολογία των πολιτών, η έντονη πολιτικοποίηση της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου και η κυριαρχία των κομμάτων ως προς την πολιτική οργάνωση της κοινωνίας και την προγραμματική άσκηση πολιτικής αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες στην διατήρηση της υψηλής ταύτισης και εγγύτητας προς το μέρος τους καθώς και αναγνώρισης της συμβολής τους για την αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κομματική ταύτιση στην Ελλάδα, 1995 – 2009 (ποσοστά %)

1995	1998	1999	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2009
68%	60%	72%	78,5%	61%	73%	66%	56%	53%	63%

¹²¹ Κατσούλης Η., ό.π., σελ.37.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3¹²²

**Δείκτες κομματική προσήλωσης στην Ελλάδα,
2004 – 2009 (ποσοστά %)**

	Κομματική ταύτιση	Κομματική εγγύτητα	ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΗΛΩΣΗ
2004	73	11,5	84,5
2007	53	11,0	64,0
2009	63	12,0	75,0
ΜΕΣΟ ΠΟΣΟΣΤΟ 2004 - 2009	63	11,5	74,5

Ιδιαίτερα μετά το 1988 οι δείκτες αυτοί δοκιμάστηκαν λόγω των συνθηκών που επικράτησαν στο πολιτικοοικονομικό σύστημα της «εκσυγχρονιστικής» περιόδου της δεκαετίας του '90 και εντεύθεν, υποχώρησαν αισθητά αλλά διατήρησαν σχετικά υψηλά ποσοστά. Χαρακτηριστική είναι η σταθερά μεγάλη εκλογική συμμετοχή στις αναμετρήσεις μεταξύ 1981 και 2009 όπως και η μεγάλη μαζικότητα που διέκρινε τις κομματικές οργανώσεις από την πρώιμη περίοδο.

Συγκεκριμένα η εκλογική συμμετοχή μέχρι το 2009 κινείται σε ποσοστά 85 – 92% κατά μέσο όρο ενώ το «εκτιμώμενο άθροισμα των κομματικών μελών μεταξύ 1980 και 2000» αποτυπώνεται σε 760.000 μεταξύ 1986 και 1988, 630.000 το 1995, 630.000 το 2005 και 580.000 για το 2009 – 2010¹²³. Τα

¹²² Σε έρευνες του ΕΚΚΕ το 1985 και 1988 η κομματική ταύτιση κατέγραφε ποσοστά πάνω από 80% ενώ σύμφωνα με έρευνες της VPRC, στις δεκαετίες του '90 και '00 το μέσο ποσοστό ταύτισης καταγραφόταν σε 69,3% και 62,1% αντίστοιχα. Η κομματική εγγύτητα αναφέρεται στο πόσο κοντά βρίσκονται οι ιδέες του πολίτη με αυτές ενός κόμματος και μαζί με την κομματική ταύτιση συνθέτουν τον δείκτη της «κομματικής προσήλωσης». Οι πίνακες και τα παραπάνω ποσοστά στο Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.72,73,74.

¹²³ Περισσότερα στοιχεία για τον αριθμό των ψηφοφόρων κάθε αναμέτρησης και τα αντίστοιχα ποσοστά βλ. ό.π., σελ.68,70. Οι αριθμοί των κομματικών μελών που περιγράφουν την κομματική ένταξη δείχνουν αφενός την απομαζικοποίηση και συνάμα την διάρρηξη της διαμεσολαβητικής πολιτικής σχέσης των κομμάτων προς τους πολίτες αφετέρου όμως ο μειωμένος αριθμός μελών διατηρεί μια σχετική συσπείρωση. Τα κόμματα δείχνουν επομένως πως δεν έχασαν καθολικά το κοινωνικό τους έρεισμα ούτε την νομιμοποίηση τους

στοιχεία αυτά προδίδουν την ανάλογη αποδοχή και αναγνώριση των ψηφοφόρων προς τα κόμματα.

Σε έρευνες που διενεργήθηκαν από το 1988 ως το 1998, ο δείκτης εμπιστοσύνης προς τα κόμματα ήταν υψηλός καθότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρούσε πως τα κόμματα είναι χρήσιμα και απαραίτητα στην λειτουργία της «δημοκρατίας». Το ποσοστό που συνηγορεί στην τοποθέτηση αυτή, κυμαίνεται από 85,4% το 1988 έως 71,7% το 1998¹²⁴. Γίνεται εμφανής η σταδιακή απώλεια της εμπιστοσύνης και του κοινωνικού προσήμου των κομμάτων για λόγους που άπτονται της εξέλιξης του πολιτικού συστήματος στην διάρκεια της ύστερης περιόδου.

3.2.3. Υποχώρηση κομματικής ταύτισης και εμπιστοσύνης. Άνοδος του «πολιτικού κυνισμού».

Όλοι οι εν λόγω δείκτες από το 2003 και μετά εμφάνιζαν πτωτική τάση. Η εμπιστοσύνη προς τα κόμματα καταγράφηκε για το 2003, 2007, 2009 αντίστοιχα σε 19,1%, 21,1% και 12,5% ενώ η κομματική προσήλωση κατέγραψε μια σημαντική πτώση όπως επίσης μειώθηκε η εκλογική συμμετοχή και απομαζικοποιήθηκαν τα κόμματα¹²⁵. Η διάσταση μεταξύ κομμάτων και κοινωνίας επεξηγείται ακόμη από τον υψηλό δείκτη πολιτικής αποξένωσης και κυνισμού της κοινωνίας προς το σύνολο του πολιτικού συστήματος που καταγραφόταν ήδη από το 1985 με ραγδαία επιδείνωση μετά το 2000. Πρόκειται για μια έκφραση δυσaréσκειας και τάση αμφισβήτησης που

παραμένοντας οι βασικοί διαμεσολαβητές της κοινωνίας προς την πολιτική εξουσία κι όχι απλοί «γραφειοκράτες χωρίς βάση». Σχετικά βλ. ό.π., σελ.75-78.

¹²⁴ Οι έρευνες του ΕΚΚΕ και της VPRC που δίνουν τα ποσοστά, στο ό.π., σελ.71. Η διαφοροποίηση μεταξύ «χρησιμότητας» και «αναγκαιότητας» διαφαίνεται στις αντίστοιχες ερωτήσεις σχετικά με τον ρόλο των κομμάτων στο πολιτικό σύστημα, δηλαδή αν τα κόμματα έχουν χάσει την χρησιμότητα τους και αν μπορεί να υπάρξει «δημοκρατία» χωρίς αυτά. Οι απαντήσεις των ερωτώμενων αφορούν το περιεχόμενο των συγκεκριμένων ερωτήσεων, αναγνωρίζοντας τελικά την αναγκαιότητα των κομμάτων. Η αναγνώριση όμως δεν σημαίνει πλήρη αποδοχή και εμπιστοσύνη, ακριβώς επειδή δεν περιγράφει την σύνολη διάθεση του εκλογέα απέναντι στα κόμματα, αλλά απλώς την εμπέδωση από τον ίδιο της συστημικής λειτουργικότητας των κομμάτων μέσα στην χρονική διάρκεια της μεταπολίτευσης.

¹²⁵ Για τα ποσοστά της ραγδαίας μείωσης της εμπιστοσύνης βλ. ό.π. Για την παράλληλη μείωση της εκλογικής συμμετοχής μετά τις εκλογές του 2004, όταν τότε είχε φτάσει τον μεγαλύτερο αριθμό της, βλ. ό.π., σελ.70.

διακρίνει την πλειοψηφία των ερωτηθέντων στις επιμέρους έρευνες που έγιναν το δεδομένο διάστημα.

Οι έρευνες βασίστηκαν σε δείκτες που αφορούν την γνώμη των πολιτών για τους πολιτικούς συνολικά και τους κυβερνώντες ειδικότερα, την δυνατότητα κατανόησης της πολιτικής και το ενδιαφέρον των πολιτών για αυτήν καθώς επίσης το βαθμό πολιτικής συμμετοχής μέσω κάποιου κόμματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4¹²⁶

Αποξένωση έναντι πολιτικών και έναντι κυβερνώντων (% επί των συνολικών δειγμάτων πληθυσμού)

	1985	1988	1990
1	43,0	57,3	69,5
2	25,0	10,3	12,0
3	32,0	31,4	18,5

¹²⁶ Ο δείκτης 1 δείχνει το μέσο ποσοστό της μερικής και απόλυτης συμφωνίας στην θέση ότι «οι πολιτικοί δεν ενδιαφέρονται τι σκέφτονται άνθρωποι σαν κι εμάς» και στην θέση ότι «όποιος αποκτήσει την εξουσία, κοιτάζει πάντα τα προσωπικά του συμφέροντα». Αντίστοιχα ο δείκτης 2 δείχνει την μερική και απόλυτη διαφωνία στις θέσεις και ο δείκτης 3 δείχνει τις μεικτές στάσεις, δηλαδή ότι συμφωνούν ως προς την μία, διαφωνούν ως προς την άλλη. Βλ. Καφετζής Π., «Πολιτική κρίση και πολιτική κουλτούρα. Πολιτική αποξένωση και ανάμιξη στην πολιτική. Μια ασύμβατη σχέση;», στο Δεμερτζής Ν., (επιμ.), ό.π., σελ.245. Η αποξένωση έναντι των πολιτικών καταγράφηκε στο 58% για το 1996 ενώ για το 2003 η άποψη ότι «κανένας ή πολύ λίγοι πολιτικοί νοιάζονται για τα προβλήματα των πολιτών» είχε ποσοστό συμφωνίας στο 77,7%. Την ίδια χρονιά η θέση ότι «όλοι νοιάζονται για τις ψήφους» έφτασε το 84%. Βλ. Σχετικά στο Lyrantzis C., (2005), «The changing party system : stable democracy, contested "modernization"», *West European Politics*, 28:2, σελ.253.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5¹²⁷**Δείκτες πολιτικής συμμετοχής/αποξένωσης από την πολιτική, 1985 –
1996**

	Έτος	α Παρακολούθηση κομματικής συγκέντρωσης	β Άσκηση επιρροής σε ψηφοφόρους	γ Δραστηριότητα υπέρ κάποιου κόμματος
ΝΑΙ	1985	36,0	31,9	31,7
	1996	24,9	16,5	12,6
ΟΧΙ	1985	63,7	67,6	68,0
	1996	75,1	83,5	87,4

Στον πίνακα 4 είναι απόλυτα χαρακτηριστική η αύξηση του ποσοστού αναξιοπιστίας που εντοπίζουν οι πολίτες στο πολιτικό προσωπικό μέσα σε διάστημα μόλις πέντε χρόνων στην διάρκεια των οποίων όμως μεσολάβησαν γεγονότα που ανατρέπουν την εμπιστοσύνη και την όποια σχέση εκπροσώπησης θεωρούσαν οι πολίτες πως έχουν απέναντι στο πολιτικό σύστημα. Αναγνωριζόταν ειδικά μετά το 1985 στο πολιτικό προσωπικό συλλήβδην ότι ο τρόπος διοίκησης και οι τακτικές τους έχουν ιδιοτελείς σκοπούς. Το αποτέλεσμα ήταν να αυξάνεται το αίσθημα αναντιπροσώπευσης αλλά και αναποτελεσματικότητας της κυβέρνησης να ανταποκριθεί στις κοινωνικές ανάγκες¹²⁸.

Το σκάνδαλο Κοσκωτά, η παραπομπή του Ανδρέα Παπανδρέου στο ειδικό δικαστήριο και η δυσκολία σχηματισμού κυβέρνησης μετά τις εκλογές του 1989 με κατάληξη την σύντομη κυβερνητική συνεργασία μεταξύ ΝΔ και ΣΥΝ αποπροσανατόλισαν τους πολίτες και τερμάτισαν τα μέχρι τότε δεδομένα της σαφέστερης ιδεολογικής και πολιτικής έκφρασης των κοινωνικών

¹²⁷ Παππάς Τ. Σ., ό.π., σελ.92.

¹²⁸ Οι σχετικές παρατηρήσεις που βασίζονται στον πίνακα 4 αναλυτικά στο Καφετζής Π., ό.π., σελ.228-231,234-235

στρωμάτων από τα κόμματα, συνθήκη που καταδεικνυόταν από τους υψηλούς δείκτες κομματικής ταύτισης των πολιτών και πόλωσης ανάμεσα στα δύο κυβερνητικά κόμματα.

Με βάση την οξεία πολιτική πόλωση και την μετέπειτα σταδιακή άμβλυνση της μεταβάλλεται αναλόγως η προσήλωση σε κάποιο κόμμα και η συμμετοχή σε αυτό όπως δείχθηκε παραπάνω. Την υποχώρηση των δεικτών αυτών συνοδεύει η υποχώρηση του ενδιαφέροντος για την πολιτική και η σταθερή υψηλή πεποίθηση των πολιτών πως η πολιτική είναι τόσο περίπλοκη που αδυνατούν να την καταλάβουν¹²⁹. Ο συνδυασμός αυτών των δεδομένων δείχνει την αλληλένδετη σχέση που παρουσιάζουν και την αλληλεπίδραση μεταξύ τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6¹³⁰

Ενδιαφέρον για την πολιτική, 1985 – 1996

	1985	1988	1990	1996
Μεγάλο	23,1	19,6	21,2	15,6
Αρκετό	34,7	33,3	33,3	25,3
Περιορισμένο	27,0	27,7	28,2	31,9
Καθόλου	14,9	18,2	17,3	27,0

Παρά την χαμηλή εμπιστοσύνη και την αύξηση του πολιτικού κυνισμού ωστόσο η κομματική προσήλωση και ένταξη υποχώρησαν μεν, διατήρησαν δε τα ποσοστά τους σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο δεδομένης της αμφισβήτησης

¹²⁹ Η καταγραφή αυτής της αίσθησης των πολιτών η οποία υποδηλώνει την σαφή διάκριση τους από το πολιτικό σύστημα και την εύλογη αδυναμία τους να γνωρίζουν σε διαρκή βάση το διακύβευμα της εκάστοτε πολιτικής διαδικασίας, φανερώνει μια σταθερά υψηλή τιμή από το 62,4% του 1985 στο 64,2% του 1990, στο 56% του 1996 και στο 60% του 2003. Για τα ποσοστά βλ. Καφετζής Π., ό.π., σελ.244 και Lyrantzis C., ό.π., σελ.252-253.

¹³⁰ Η συσχέτιση του ενδιαφέροντος για την πολιτική με την πολιτική πόλωση στο κομματικό σύστημα στο Παπιάς Τ. Σ., ό.π., σελ.90-92. Στον πίνακα 6 γίνεται συνδυασμός στοιχείων από τον σχετικό πίνακα στο Καφετζής Π., ό.π., και τον αντίστοιχο πίνακα στο Παπιάς Τ. Σ., ό.π., σελ.92. Στα στοιχεία αυτά προστίθεται το 70% όσων δήλωναν περιορισμένο ή καθόλου ενδιαφέρον για την πολιτική το 2003. Οι εκλογές του 1993 επισημαίνονται ως η αρχή της αδιαφορίας και αποπολιτικοποίησης για ένα μεγάλο τμήμα της κοινωνίας, με το σχετικό δείκτη να ακολουθεί μια ολοένα αύξουσα πορεία. Τα παραπάνω στο Lyrantzis C., ό.π., σελ.252.

και της δύσκολης πολιτικής συγκυρίας. Η εμπιστοσύνη υποχώρησε αλλά διατηρήθηκε η κοινωνική εμβέλεια των κομμάτων¹³¹.

Πρόκειται για μια αντίφαση που προσομοιάζει σε αυτήν της περιόδου 1985 – 1990 όταν η αποδοχή των κομμάτων ήταν ιδιαίτερα υψηλή, ενώ ταυτόχρονα η πολιτική αποξένωση από τους πολιτικούς και τους κυβερνώντες λάμβανε διαστάσεις «κυνικού συνδρόμου»¹³². Δηλαδή οι πολίτες αναγνώριζαν την σημασία του διαμεσολαβητικού ρόλου των κομμάτων για λόγους που αφορούσαν την πρακτική ανάγκη κυβερνησιμότητας και ευρύτερης λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού, αλλά ταυτοχρόνως αντιλαμβάνονταν την απόσταση που τους διακρίνει από το πολιτικό προσωπικό και την αυτονόμηση του τελευταίου εφόσον δεν υποβάλλεται στον κοινωνικό έλεγχο.

Η αποξένωση αυτή που είναι προϊόν του ίδιου του πολιτικού συστήματος, έγινε εμφατικότερη όταν τα κόμματα άρχισαν να χάνουν σταδιακά το κοινωνικό τους πρόσημο της εθελοντικής συμμετοχής και ιδεολογικής οργάνωσης και να μεταβάλλονται σε «χρηστικούς διαχειριστές της εξουσίας» και «εκλογικούς μηχανισμούς μιας χρήσεως» που εξυπηρετούν πρόσκαιρα ατομικά ωφελήματα. Συνεπώς μπορεί ερμηνευτικά να υποστηριχθεί πως η βαθμιαία ανάπτυξη του πολιτικού κυνισμού και της απόρριψης συνδύασε την αποστασιοποίηση από τα κόμματα και ευρύτερα την πολιτική, με την διατήρηση της κομματικής ταύτισης η οποία βασιζόταν στην ικανοποίηση ατομικών συμφερόντων¹³³.

Αποτελεί δε ελληνική πρωτοτυπία σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες το γεγονός ότι, ενώ επικρατούσε υψηλή αποξένωση, κομματική ταύτιση

¹³¹ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.79

¹³² Ο όρος χρησιμοποιείται στο Καφετζής Π., ό.π., σελ.228

¹³³ Η ερμηνεία της αντίφασης αυτής στο Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.77,79. Η επικράτηση της «ειδικής» εξυπηρέτησης συμφερόντων ατομικού ή συλλογικού χαρακτήρα προκαλεί την περιχαράκωση των σχέσεων πρωτίστως των κομμάτων εξουσίας με τους πολίτες στα πλαίσια μιας πελατειακής αντίληψης. Υπό αυτό το πρίσμα αίρεται η συγκεκριμένη αντίφαση αφού έχει μεταβληθεί το νόημα της ταύτισης από ιδεολογικοπολιτικό και ταξικό σε πελατειακό και ιδιοτελές. Επομένως παύει να αντιφάσκει η συνύπαρξη ταύτισης και αποξένωσης αφού η ταύτιση δεν συνεπάγεται ούτε πλήρη εμπιστοσύνη ούτε πραγματική πολιτική συμμετοχή των πολιτών. Εξάλλου οι δείκτες αυτοί διατηρούν την σχετικότητα και την μερικότητα του τρόπου διατύπωσης των ερωτήσεων που απευθύνονται σε ένα μέρος των πολιτών. Π.χ. οι ερωτήσεις που αναφέρθηκαν προηγουμένως ήταν διατυπωμένες με ένα γενικό και ολιστικό τρόπο με πιθανή διάθεση να στοχεύσουν στο θυμικό του ερωτώμενου και να προκαλέσουν κάποια απάντηση. Οι απαντήσεις που δόθηκαν, ήταν εξίσου σχετικές αφού απαντούσαν συγκεκριμένα στην κάθε ερώτηση/τοποθέτηση. Συνδυαστικά έδειξαν μια γενική διάθεση των ερωτώμενων οδηγώντας σε κάποια συμπεράσματα που η λογική του ενός δεν αποκλείει αναγκαστικά την λογική του άλλου.

με ιδιοτελή κριτήρια, χαμηλό ενδιαφέρον και αίσθηση αδυναμίας κατανόησης της πολιτικής, εντοπιζόταν παράλληλα υψηλή «πολιτική δαημοσύνη» των πολιτών, δηλαδή ικανότητα επεξεργασίας των πολιτικών πληροφοριών¹³⁴.

3.3. «Ύστερη περίοδος» (1996-2010). Καρτέλ δικομματισμός και «αδιαφοροποίητο» σύστημα.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία σχετικά με την απώλεια του κοινωνικού προσήμου των κομμάτων εξουσίας, ως μια συνθήκη ωστόσο η οποία επηρέασε συνολικά το πολιτικό σύστημα, συνηγορούν στο συμπέρασμα ότι κατά την ύστερη περίοδο η εναλλαγή του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ στην κυβερνητική εξουσία διαμόρφωνε ολοένα περισσότερο μια συγκλίνουσα μορφή διακυβέρνησης με κεντρομόλο προσανατολισμό.

Η προγενέστερη πόλωση σε ιδεολογικό και προγραμματικό επίπεδο που διατήρησε την δυνατότητα εκπροσώπησης όμορων κοινωνικών ομάδων παρά τις διευρυμένες και πολυσυλλεκτικές εκλογικές βάσεις των κυβερνητικών κομμάτων, έπαψε να χαρακτηρίζει τον δικομματισμό. Συγκριτικά με τις προηγούμενες περιόδους η σχετική συνέπεια που υπήρχε ανάμεσα στο προεκλογικό και μετεκλογικό πρόγραμμα, πλέον είχε αντιστραφεί ενώ παρατηρούταν emphaticά σαν μια κανονικοποιημένη συνθήκη η μη τήρηση των προεκλογικών εξαγγελιών αλλά και η απόκλιση ανάμεσα στις ιδεολογικές αρχές και τις εφαρμοζόμενες κυβερνητικές πολιτικές¹³⁵. Η ιδεολογική συγκρότηση των κομμάτων εξάλλου έχασε την βαρύτητα που είχε στο παρελθόν, συμβάλλοντας έτσι στην απογοήτευση και αποπολιτικοποίηση της κοινωνίας και εν τέλει στην αποξένωση από το πολιτικό σύστημα.

Η αποριζοσπαστικοποίηση του ιδεολογικού λόγου και της πολιτικής πράξης, η συνακόλουθη αποπολιτικοποίηση και ιδιώτευση των πολιτών που συναρτήθηκε με την απομαζικοποίηση των κομμάτων, υποδεικνύονται από την κατακόρυφη μείωση του ποσοστού συνδρομών των μελών μεταξύ του 1997

¹³⁴ Ό.π., σελ.180.

¹³⁵ Η αναντιστοιχία αυτή επιδείνωνε την έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών αφού έδειχνε να αποτελεί συνειδητή πολιτική τακτική των δύο κομμάτων δεδομένων των εθνικών και ευρωπαϊκών καταναγκασμών. Επιπλέον επιβεβαίωνε την ανεξέλεγκτη λειτουργία των κυβερνήσεων σχετικά με την κατεύθυνση των υλοποιούμενων πολιτικών. Βλ. ό.π., σελ.199-202.

και 2007 παράλληλα με την αύξηση της κρατικής και ιδιωτικής – τραπεζικής επιχορήγησης¹³⁶. Η αντιδιαστολή αυτή αναδεικνύει περισσότερο την αυτονόμηση τους από την κοινωνία και την «διαπλοκή» τους ως ανέλεγκτοι οργανισμοί και μεμονωμένα πολιτικά στελέχη με συμφέροντα που αναπαράγονται και εξυπηρετούνται εντός του κράτους από κοινού με το ιδιωτικό κεφάλαιο¹³⁷.

Το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ από θέση κυβέρνησης ή αξιωματικής αντιπολίτευσης μετά το 1990 ταυτίστηκαν σε 3 σημεία. Το πρώτο αφορά την εν λόγω αυτονόμηση όχι μόνο προς τους ψηφοφόρους τους αλλά και προς το εσωτερικό του κόμματος όπου οι ηγεσίες έγιναν ισχυρές ελίτ στην βάση μιας επαγγελματικής πολιτικής οργάνωσης και απέναντι σε υποβαθμισμένα κομματικά όργανα.

Συγκεκριμένα το Συνέδριο, η Κεντρική Επιτροπή και το Εκτελεστικό Γραφείο του ΠΑΣΟΚ κατά την περίοδο αυτή δεν έλαβαν καμία σημαντική απόφαση παρά μόνον περιορίστηκαν στην επικύρωση προκαθορισμένων αποφάσεων της πολιτικής ηγεσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «ανοιχτή» εκλογή του Γ. Παπανδρέου στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ το 2004 απευθείας από τους πολίτες, στα πλαίσια της ανανέωσης του κόμματος και της προσπάθειας να κοινωνικοποιηθεί εκ νέου, αναθέτοντας την εκλογή ως δικαίωμα στους ίδιους παρά ως ευθύνη του συνεδρίου και της επιτροπής του κόμματος.

Πρόκειται για μια τακτική που ακολουθείται σταθερά μετά το 2004 από τα δύο κόμματα καθιστώντας φανερή την πρόθεση τους να νομιμοποιούνται τα πιο προβεβλημένα πρόσωπα μαζί με τους στενούς τους συνεργάτες και να εξασφαλίζουν μια τεχνητή δημοφιλία προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να αμβλύνουν την μεγάλη αποξένωση και αμφισβήτηση προς το μέρος τους. Έτσι επιμερίζουν την ευθύνη στην κοινωνική πλειοψηφία για την ασυνέπεια των προεκλογικών τους εξαγγελιών και την υλοποίηση επώδυνων πολιτικών για τα λαϊκότερα στρώματα. Αποτελεί, συν τοις άλλοις, μια επιβεβαίωση του

¹³⁶ Αναλυτικά στοιχεία του φαινομένου στο Vernardakis C., ό.π., σελ.15-16.

¹³⁷ Τα κυβερνητικά κόμματα υπό αυτές τις συνθήκες υπήρξαν οι βασικοί εκφραστές της διαφθοράς και της διαπλοκής ανάμεσα σε πολιτικά στελέχη και οικονομικά συμφέροντα, φαινόμενο το οποίο έλαβε την περίοδο αυτή μεγάλες διαστάσεις σε βαθμό μιας μονιμοποιημένης και αναπότρεπτης πραγματικότητας. Περισσότερα στο Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.191,363,364 και Vernardakis C., ό.π., σελ.13, Κράουτς Κ., ό.π., σελ.28.

προσωποκεντρικού χαρακτήρα των κομμάτων ανάγοντας τον σε κυρίαρχο κριτήριο προσέλευσης των πολιτών στις εκλογές και επιλογής αρχηγού¹³⁸.

Το δεύτερο εμπίπτει στην εξομοίωση της πολιτικής και κομματικής ιδιότητας των στελεχών με την επαγγελματική ιδιότητα ενός δημοσίου υπαλλήλου ως κρατικού λειτουργού. Πρόκειται για μια αναπότρεπτη συνθήκη αφή στιγμής εκλέγεται ένας βουλευτής συμμετέχοντας σε κάποιο κόμμα με στόχο να συνδράμει στις κοινοβουλευτικές διαδικασίες, δηλαδή να αποτελεί μέρος του πολιτικού συστήματος και επέκεινα του κράτους.

Η ποιοτική διαφορά ωστόσο της ιδιότητας αυτής για την περίοδο που εξετάζουμε, εναπόκειται στην επικράτηση της κρατικής νομιμοποιητικής δράσης των κομματικών στελεχών εις βάρος της κοινωνικής διαμεσολαβητικής τους ιδιότητας. Η ανάπτυξη, δηλαδή, στενών και μονιμοποιημένων σχέσεων ανάμεσα στα πολιτικά και ειδικά τα ηγετικά στελέχη, με τον κυβερνητικό ή αντιπολιτευτικό ρόλο που λάμβαναν σε κάθε κοινοβουλευτική θητεία, ο οποίος συνεπαγόταν ανάλογες νομοθετικές αποφάσεις και επιλογές πολιτικής τακτικής.

Το τρίτο σημείο συνδέεται με την πρότερη παρατήρηση για την χρηματοδοτική εξάρτηση τους από κρατικές και ιδιωτικές πηγές όπως θεμελιώθηκε με σειρά νόμων και τροποποιήσεων, με στόχο την αναπαραγωγή της εξουσιαστικής θέσης τους στο πολιτικό σύστημα δεδομένης της απομείωσης του ανθρώπινου δυναμικού και της υποχώρησης της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το μέρος τους.

Τα κόμματα της Αριστεράς, το ΚΚΕ και ο ΣΥΝ από την μεριά της «ελάσσονος αντιπολίτευσης», συμπίπτουν με το ΠΑΣΟΚ και την ΝΔ στην υπερίσχυση της κρατικής και τραπεζικής χρηματοδότησης έναντι της συνεισφοράς των μελών αλλά διαφέρουν ως προς την οργανωτική πολιτική τους, την μικρότερη διαπλοκή με το κράτος και την διατήρηση των κοινωνικών διαμεσολαβητικών τους χαρακτηριστικών σε υψηλότερα επίπεδα¹³⁹.

¹³⁸ Ειδικότερα για την «ανοιχτή» εκλογή των ηγεσιών βλ. Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.195-198, Lyrantzis C., ό.π., σελ.257

¹³⁹ Οι συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των κομμάτων όπως παρατέθηκαν, στα Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.194,195,320-322, Lyrantzis C., ό.π., σελ.256, Vernardakis C., ό.π., σελ.18,19

Ο «καθεστωτικός δικομματισμός» που παγιώθηκε στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα παρουσιάζοντας σταθερότητα στον χρόνο¹⁴⁰, καλούνταν πλέον να διαχειριστεί με τους ίδιους όρους την σύζευξη ανάμεσα στον ελληνικό και ευρωπαϊκό παράγοντα με πρώτη προτεραιότητα την ένταξη στο ενιαίο νόμισμα και την κοινή οικονομική πολιτική. Η ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση είναι η καταστατική πράξη «ανοίγματος» των αγορών, κυριαρχίας του ιδιωτικού κεφαλαίου και προσπάθειας του κράτους να προσαρμόσει την νομοθετική λειτουργία και το περιεχόμενο των πολιτικών αποφάσεων στις συνθήκες αυτές¹⁴¹.

Οι κυρίαρχες αφηγήσεις της περιόδου αφορούν την ανάγκη «εκσυγχρονισμού» και «εξευρωπαϊσμού» του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου και τις οποίες υπεράσπισαν αποφασιστικά τα κόμματα εξουσίας. Ένας ηγεμονικός λόγος περί «ευρωπαϊκού μονόδρομου» ο οποίος εξέφραζε την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποιητική κατεύθυνση του καπιταλισμού, διαμορφώνοντας μεθοδικά την κοινωνική συναίνεση προς το μέρος του¹⁴² δίχως να δοκιμαστεί ωστόσο η τελευταία από την διεξαγωγή ενός σχετικού δημοψηφίσματος αλλά εκφραζόμενη μόνο από την ευρεία συγκέντρωση της εκλογικής πλειοψηφίας στα δύο κόμματα ιδίως μέχρι το 2007.

Με βάση τα όσα έχουν αναλυθεί, μπορεί να υποστηριχθεί πως σε επίπεδο εξουσίας ο δικομματισμός άντλησε την νομιμοποίηση των πολιτικών αυτών ακριβώς λόγω της σύγκλισης των δύο κομμάτων, δίνοντας έτσι την εικόνα της απαραίτητης ευρείας συμφωνίας προς αυτές τις πολιτικές και διευκολύνοντας την υλοποίηση τους μέσω της εναλλαγής των δύο κομμάτων

¹⁴⁰ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.334, Βούλγαρης Γ., (2008), *Η Ελλάδα από τη μεταπολίτευση στην παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα, σελ.221,224 όπου επισημαίνεται ότι ο δικομματισμός είχε την ικανότητα να ανατροφοδοτεί το πολιτικό προσωπικό μέσω της δημιουργίας νέων κομμάτων και να προσαρμόζει το πολιτικό σύστημα στις απαιτήσεις των κρίσιμων στιγμών, διασφαλίζοντας έτσι την διαιώνιση του.

¹⁴¹ Πρόκειται για την σταδιακή μεταστροφή του μεταπολιτευτικού προνοιακού κράτους σε πολιτικές μείωσης των κοινωνικών δαπανών και υποχώρησης της κρατικής ρύθμισης όσον αφορά τις εργασιακές σχέσεις και την κοινωνική ασφάλιση. Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση των ζητημάτων αυτών ως βασική προτεραιότητα μεταρρύθμισης στο πρόγραμμα των κυβερνήσεων της περιόδου, εφαρμόζοντας σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων όπως αυτές του 1998, 2000 και 2005. Σχετικά βλ. Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.200-201 και Παπαδημητρίου Δ. –Featherstone Κ., (2010), *Τα όρια του εξευρωπαϊσμού : Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Οκτώ, Αθήνα, σελ.175,187,191,192,199-204

¹⁴² Κράουτς Κ., ό.π., σελ.31, Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., ό.π., σελ.307

στην εξουσία¹⁴³, την ίδια στιγμή που η αποξένωση από την πολιτική και τα κόμματα λάμβανε υψηλά ποσοστά.

Ο αυξανόμενος κυνισμός, η αποπολιτικοποίηση και ο ατομικισμός παγιώθηκαν ως μια αμοιβαία σχέση ανάμεσα στα κόμματα και τους πολίτες. Κύριες αιτίες αποτέλεσαν η ανεπαρκής διαχείριση των κρατικών ζητημάτων και κατά συνέπεια η αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών λόγω και της βαθύτερης οικονομικής εξάρτησης από την ΕΕ, η περιθωριοποίηση και εξατομίκευση των κοινωνικών αιτημάτων, τα κενά εκπροσώπησης των πάλαι ποτέ κραταιών κομματικών οργανώσεων και των οργανωμένων συμφερόντων και εν τέλει η κυριαρχία ενός ολιγοπωλιακού καρτέλ εξουσίας στο οποίο η διευθύνουσα κρατική ελίτ των δύο κομμάτων είχε τον πλήρη έλεγχο¹⁴⁴. Απέναντι της, η ελληνική κοινωνία δίχως την δυνατότητα ελέγχου και σταθερής εποπτείας των εθνικών και υπερεθνικών αποφάσεων, περιορίστηκε στην ανάθεση τους στο πολυεπίπεδο σύστημα εξουσίας χορηγώντας μια ταλαντευόμενη νομιμοποίηση.

¹⁴³ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.336.

¹⁴⁴ Οι παρατηρήσεις αυτές στα Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.335-336, Κράουτς Κ., ό.π., σελ.32-33, Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., ό.π., σελ.307,308 Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., ό.π., σελ.225, Σπουρδαλάκης Μ., ό.π., σελ.55, Μεταξάς Α. Ι. Δ., ό.π., σελ.45-46.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

4.1. Αρχές δημοκρατικού συστήματος

Η ιστορική συγκρότηση της δημοκρατίας στην θεωρία και την πολιτική πράξη πραγματώθηκε ως το πολίτευμα όπου η ατομική, κοινωνική και πολιτική ελευθερία αποτελούν ένα όλον, προϋποθέτοντας η μία την άλλη. Δεν υφίσταται δηλαδή διαχωρισμός και διαφορετική πρόσληψη της πολιτικής από την ιδιωτική ζωή. Το πολιτικό ζήτημα υφίσταται όχι ως αρμοδιότητα του κράτους την οποία η κοινωνία έχει το δικαίωμα να νομιμοποιεί εκλογικά, αλλά ως ένα ζωτικό και αναπόσπαστο διακύβευμα της κοινωνικής ζωής που εκφράζει την καθολική ελευθερία και αυτονομία για κάθε πολίτη. Με αυτούς τους όρους οι πολίτες είναι οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για την λήψη και εκτέλεση των αποφάσεων με την συμμετοχή των ίδιων (αυτοκυβερνώμενοι πολίτες).

Η κοινωνία των πολιτών (ΚΠ) συγκροτείται σε δήμο κατέχοντας την καθολική αρμοδιότητα λήψης και εκτέλεσης των αποφάσεων και οργανώνοντας τα πολιτικά όργανα της βάσει της ισότιμης συμμετοχής όλων των πολιτών. Έτσι δεν μετατρέπεται η νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία σε μια εργασία που αποκτά επαγγελματικό χαρακτήρα και ιδιοποιείται από μια κλειστή ομάδα πολιτικών με «εξειδικευμένες» ικανότητες διακυβέρνησης ως αποτέλεσμα της μόνιμης παρουσίας τους στο πολιτικό προσκήνιο και της σταθερής ανάληψης ευθυνών. Επιπλέον, τα πολιτικά όργανα βρίσκονται υπό τον διαρκή έλεγχο των πολιτών επειδή ακριβώς συγκροτούνται από τους ίδιους με τακτική εναλλαγή προσώπων κατόπιν κληρώσεως, έχοντας πράγματι

δημόσιο κοινωνικό χαρακτήρα. Τελικά η αυτεξούσια αυτή «πολιτική κοινωνία» συγκροτείται ως «κοινωνία – σύστημα» έναντι του «κράτους – συστήματος»¹⁴⁵.

4.2. Αρχές αντιπροσωπευτικού συστήματος

Στο αντιπροσωπευτικό σύστημα η ΚΠ ενσωματώνεται πολιτειακά ως εντολέας στο κράτος εντολοδόχο. Οι αρχές της αντιπροσώπευσης εμπίπτουν στην ισότιμη εφαρμογή της αρχής του «εκλέγεσθαι» για όλους τους πολίτες είτε ανήκουν σε κάποιο κόμμα είτε όχι, στην θεσμική δυνατότητα νομοθέτησης, ελέγχου και ανακλητότητας των αντιπροσώπων από τους πολίτες, στην εξίσωση των πολιτικών και των πολιτών ενώπιων του νόμου μέσω της δυνατότητας υπαγωγής της πολιτικής πράξης στην δικαιοσύνη καθώς και στον συνοδικό χαρακτήρα των αξιωμάτων. Η αρχή της ομοφωνίας επικρατεί έναντι της αρχής της πλειοψηφίας ενώ η πολιτική εξουσία περιορίζεται χρονικά στην θητεία της σε συνάρτηση με τα παραπάνω.

Τα χαρακτηριστικά αυτά υποδεικνύουν τον κυρίαρχο ρόλο της ΚΠ απέναντι στο κράτος, το οποίο μέσω των αντιπροσώπων αποτελεί το όργανο υλοποίησης των εντολών της κοινωνίας. Η τελευταία με την ιδιότητα της κυρίαρχης συντεταγμένης πολιτειακής εξουσίας διαμορφώνει το απόλυτα δεσμευτικό έναντι του κράτους περιεχόμενο της εντολής, στο οποίο οι δήμοι ως θεσμικά σώματα των πολιτών ασκούν αυστηρό εποπτικό έλεγχο για την πλήρη εφαρμογή του. Ο πολίτης με αυτούς τους όρους γίνεται συν-εταίρος της πολιτικής¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.67,68,115,116,117,141 και ό.π., Πολίτης και πόλις..., σελ.205. Στο Μακρυδημήτρης Α., (2002), *Κράτος και κοινωνία των πολιτών*, Μεταμεσονύχτιες εκδόσεις, Αθήνα, σελ.49,50,51,58 επισημαίνονται τα ίδια χαρακτηριστικά για την λειτουργία της «άμεσης δημοκρατίας», η οποία ιστορικά συγκροτήθηκε στην αρχαία Αθήνα και αντιπαράτίθεται στην σημερινή κατά τον συγγραφέα «έμμεση δημοκρατία». Ενδεικτικά παρατηρείται πως στην πρώτη περίπτωση ο πολίτης είναι νομοθέτης και υπήκοος ταυτόχρονα ενώ η εκλογή αρχών όπως συμβαίνει στην δεύτερη περίπτωση, αποτελεί ολιγαρχική πρακτική που αντιτίθεται στις κληρωτές «αρχές» με στόχο την συμμετοχή όλων των πολιτών στην λήψη των αποφάσεων.

¹⁴⁶ Κοντογιώργης Γ., *Η δημοκρατία ως ελευθερία...*, σελ.74,83,115,162,163 και ό.π., Πολίτης και πόλις..., σελ.94,95.

Η σαφής διάκριση ανάμεσα στα δύο συστήματα της δημοκρατίας και της αντιπροσώπευσης εντοπίζεται εξίσου με βάση την νεωτερική ερμηνεία των δύο εννοιών και την σύμπτυξη τους σε ένα κοινό σύστημα της «δημοκρατικής αντιπροσώπευσης» ή «αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας». Συγκεκριμένα υπάρχει η παραδοχή ότι ιστορικά οι δύο έννοιες είναι ασυμβίβαστες, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις διαφορετικές μεταξύ τους αρχές οργάνωσης, όπως αυτές εκτέθηκαν¹⁴⁷.

4.3. Συγκρότηση του «προ – αντιπροσωπευτικού» συστήματος

4.3.1. Μετάβαση στον συνταγματικό κοινοβουλευτισμό. Διαχωρισμός κράτους – κοινωνίας.

Η διάκριση μεταξύ δημοκρατικού και αντιπροσωπευτικού συστήματος συμπληρώνεται από την συγκρότηση του σύγχρονου «προ-αντιπροσωπευτικού» συστήματος στο οποίο δεν ενυπάρχουν οι προϋποθέσεις των άλλων δύο και ως εκ τούτου δεν επιτυγχάνει την αντιπροσωπευτική λειτουργία. Το τελευταίο έχει τις βάσεις του στην νεωτερική θεμελίωση του έθνους κράτους ως του πολιτικά κυρίαρχου σώματος που εκπλήρωσε την μετάβαση από την δεσποτική στην πρώιμη ανθρωποκεντρική κοινωνία («πρωτο-ανθρωποκεντρική»). Η κατάρρευση των αυτοκρατοριών και η ανάδυση του εθνικού κράτους ως μετουσίωση της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών περιγράφουν την μετάβαση αυτή. Οι δεσποτικές δομές της ιδιοκτησιακής και αυταρχικής οργάνωσης του αυτοκρατορικού ή μοναρχικού καθεστώτος απέκτησαν μεν τις φιλελεύθερες αρχές των δικαιωμάτων και του συνταγματικού κοινοβουλευτισμού κατά την μετάβαση στο ενιαίο κράτος, αλλά παρέμεινε ο ιδιοκτησιακός χαρακτήρας επί της πολιτικής ως πρότυπο οργάνωσης του¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Dahl R., (2001), *Περί δημοκρατίας*, Πατάκη, Αθήνα, σελ.143-145,149-152

¹⁴⁸ Ό.π., *Η δημοκρατία ως ελευθερία...*, σελ.65,113,114,158. Συγκεκριμένα αναλύεται η σταδιακή μετάλλαξη του νεότερου πολιτικού συστήματος. Η αρχή βρίσκεται στην μετάβαση από τον φεουδαλισμό όταν επικράτησε το «σύστημα ισορροπίας ή διάκρισης μεταξύ των εξουσιών της κρατικής δεσποτείας» υπό καθεστώς απόλυτης μοναρχίας. Δεύτερο στάδιο αποτελεί το κοινοβουλευτικό σύστημα όπου η νομοθετική εξουσία θεωρείται ανώτερη της εκτελεστικής και της δικαστικής. Τρίτο στάδιο είναι το κυβερνητικό σύστημα όπου πρακτικά

Το νεωτερικό συνταγματικό κράτος ενθουλακώνει το σύνολο της πολιτικής και θεσμικής εξουσίας σε βαθμό να ταυτίζεται εν γένει η έννοια της πολιτικής με αυτό. Το αποτέλεσμα είναι ο διαχωρισμός της κοινωνίας από την πολιτική. Επομένως η διαφορά που χωρίζει την δεσποτεία από τον πρώιμο ανθρωποκεντρισμό ως προς τα πολιτικά συστήματα που προάσπισαν, έγκειται στην διασφάλιση από τον τελευταίο, μόνο της ατομικής ελευθερίας και αυτήν στον βαθμό που διαιτητεύει ανάμεσα στους διεκδικητές της κυβερνητικής εξουσίας για το ποιος θα την αναλάβει, νομιμοποιώντας την ίδια μέσω της καθολικής ψηφοφορίας.

Ιδίως όσο φιλελευθεροποιούταν περισσότερο η συνταγματική οργάνωση του κράτους, η κοινωνία έγινε ένα αναγκαίο ως προς την χορήγηση συναίνεσης, μέρος ενός «εξουσιαστικού συστήματος κυριαρχίας» με βάση το οποίο η έννοια του «δημοσίου» υπάγεται στην «ιδιοκτησιακά συντεταγμένη εξουσία του κράτους» ενώ οι αποφάσεις υπέρ του «γενικού» ή «εθνικού» συμφέροντος αποτελούσαν προϊόν γνώσης και αρμοδιότητας του κράτους και όχι της κοινωνίας λόγω των «ιδιοτελών» προτεραιοτήτων της τελευταίας¹⁴⁹.

«Ο σκοπός και ο καθορισμός της πολιτικής προσδιορίστηκε με βάση ουδέτερες έννοιες όπως το έθνος, το γενικό ή δημόσιο συμφέρον». Συνεπώς, η πολιτική εξουσία αφού μπορεί να προσδιορίσει κατά το δοκούν τις παραπάνω έννοιες προκειμένου να κατευθύνει αναλόγως τις πολιτικές της, έχει την δυνατότητα να αγνοήσει την βούληση της κοινωνικής πλειοψηφίας αν κρίνει ότι βάσει αυτής θα πληγεί το «δημόσιο συμφέρον». Απέναντι στην βούληση του κράτους δηλαδή των προσώπων που νέμονται την πολιτική εξουσία σε όλες τις βαθμίδες της και ειδικότερα αυτών που αναδεικνύονται μέσα από τους κρατούντες κομματικούς μηχανισμούς στην κυβερνητική εξουσία, όπως εξετάστηκαν πρωτίτερα, οι πολίτες δεν δικαιούνται να παρέμβουν, να ελέγξουν, να εγείρουν ζήτημα πολιτικής ευθύνης και να τους καθαίρεσουν¹⁵⁰.

είναι ισχυρότερη η εκτελεστική εξουσία έναντι των άλλων δύο και το ζήτημα αφορά το ποιος την ασκεί. Τελευταία εξέλιξη αποτελεί το «σύστημα διακυβέρνησης» στο οποίο τίθενται στο προσκήνιο οι ομάδες οργανωμένων συμφερόντων και η «οργανωμένη κοινωνία πολιτών». Ο «πρωτο-ανθρωποκεντρισμός» περιγράφει την νεωτερική εποχή του μη ολοκληρωμένου ανθρωποκεντρισμού ως συνέπεια της «ιδιοκτησιακής εξουσίας του κράτους επί της πολιτικής και της κοινωνίας».

¹⁴⁹ Ό.π., σελ.70,75,86, ό.π., Πολίτης και πόλις..., σελ.91.

¹⁵⁰ Ό.π., σελ.92,93, ό.π., Η δημοκρατία ως ελευθερία..., σελ.70,156,691,693.

4.3.2. Ο ρόλος των κομμάτων

Η αυτονομία δράσης που χαρακτηρίζει την θεσμισμένη πολιτική εξουσία έχει αφετηρία την αυτονομία που διακρίνει την εσωκομματική οργάνωση από την οποία κατά σειρά στελεχώνεται με ανθρώπινο δυναμικό η πολιτική εξουσία. Τα κόμματα στην αρχική τους μορφή αποτελούν κοινωνικούς φορείς προσέγγισης της κρατικής εξουσίας. Η ιδιότητα τους αυτή επιβεβαιώνει την πολιτική κυριαρχία των κρατικών θεσμών και την επιδίωξη των πολιτών να τους προσεγγίσουν επηρεάζοντας τους έστω σε μικρό βαθμό, δεδομένης της σταθερής και δυνάμει αμετάβλητης δομής που έχουν παράλληλα με την απουσία της πλειοψηφίας των πολιτών από τον έλεγχο τους.

Εφόσον δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις ούτε της δημοκρατικής, ούτε της αντιπροσωπευτικής αρχής, δηλαδή η υποστασιοποίηση της πολιτικής κοινωνίας με όρους ισότητας και αυτονομίας ή η θέσμιση της κοινωνίας ως εντολέα της πολιτικής αντίστοιχα, τότε τα κόμματα δεν εκπληρώνουν παρά καθήκοντα διαμεσολάβησης στα πλαίσια ενός «προ-αντιπροσωπευτικού» συστήματος. Καθήκοντα που πληρώνονται επίσης με άλλους όρους από τους φορείς οργανωμένων συμφερόντων αλλά στοχεύουν εξίσου στην «απόκρυψη του ιδιοκτησιακού χαρακτήρα του κράτους επί του πολιτικού συστήματος».

Εκτός της διαμεσολαβητικής λειτουργίας, νομιμοποιούν παράλληλα την κρατική εξουσία αντλώντας την κοινωνική συναίνεση προς την πολιτική ετερονομία των πολιτών, συνθήκη που διακρίνεται ιδίως από την εντεινόμενη κρατικοποίηση των κομμάτων. Η αλληλόδραση μεταξύ κράτους και κομμάτων εξηγείται τόσο από την προσαρμογή των δεύτερων στις προαντιπροσωπευτικές δομές του πρώτου όσο και από την παγίωση του προσωποπαγούς και αυταρχικού χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας με βάση τα αντίστοιχα πρότυπα της κομματικής ιεραρχίας.

Ενδεικτικά όσον αφορά τις δομές που αναφέρθηκαν, παρατηρούμε ότι η αρχή του εκλέγειν και εκλέγεσθαι εφαρμόζεται σαν μια απλή εναλλαγή σχημάτων στην κυβερνητική εξουσία, έχοντας παράλληλα αφομοιωθεί από τον κομματικό ανταγωνισμό και την νομιμοποιητική στάση των εκλογέων απέναντι

του¹⁵¹. Όταν η κρατική δομή είναι αποξενωμένη από την κοινωνία και τα κόμματα αναπαράγουν την αποξένωση αντί να την αμβλύνουν, η εν λόγω αρχή καταλήγει μια τυπική διαδικασία όπου συμμετέχει ένας μικρός αριθμός «προνομιούχων και μη» πολιτών ο οποίος υποβάλλεται εκτός των προαντιπροσωπευτικών δομών του συστήματος, στις ανέλεγκτες εσωκομματικές αποφάσεις και επιλογές και στην άνιση σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους εκλεγμένους κομματικούς βουλευτές και τους ανένταχτους «απλούς» πολίτες.

Η πλειοψηφική αρχή δε, θεωρείται δημοκρατική μέσα στα όρια του υφιστάμενου «κρατικά εξουσιαστικού συστήματος». Σε συνδυασμό με την καθολική ψηφοφορία, η οποία όπως επισημάναμε, βασίζεται στην ατομική επιλογή διαιτησιακού χαρακτήρα ανάμεσα στους «κατεστημένους υποψήφιους διαχειριστές και ενσαρκωτές της καθολικής πολιτικής αρμοδιότητας του κράτους», επιβεβαιώνουν τον επικυρωτικό ρόλο του κοινοβουλίου έναντι των νομοθετικών αποφάσεων της εκάστοτε κυβέρνησης¹⁵².

Συμπεραίνουμε ότι η ψήφος και η άσκηση πίεσης – διαμεσολάβησης αποτελούν πολιτικά δικαιώματα μιας υπηκόου πολιτικά ανελεύθερης κοινωνίας πολιτών, καθότι «η πολιτική ελευθερία δεν συμβαδίζει με την εξουσιαστική αυτονόμηση του πολιτικού γεγονότος είτε η τελευταία επισυμβαίνει νόμιμα, νομιμοποιημένα και ελεγχόμενα είτε όχι». Η διαμεσολάβηση αντιστρατεύεται την αντιπροσώπευση όπως ο πολίτης υπήκοος της ιδιωτικής κοινωνίας («κοινωνία – ιδιώτης») αντιστρατεύεται τόσο

¹⁵¹ Για τον ρόλο των κομμάτων βλ. ό.π., σελ.71,83,114,129,142,630,692,693, ό.π., Πολίτης και πόλις..., σελ.93. «Η απουσία αντιπροσωπευτικής λειτουργίας του συστήματος καλύπτεται από την διαμεσολαβητική λειτουργία της παραταξιακής ιδεολογίας, φιλελεύθερης ή σοσιαλιστικής». Συνηγορώντας στην θέση αυτή, η διαμόρφωση των κομμάτων αποδίδεται «για να καλύψουν λειτουργικά – όχι ουσιαστικά – το χάσμα μεταξύ κράτους και κοινωνίας που υπάρχει στο φιλελεύθερο αστικό κράτος» όπως επίσης ερμηνεύονται ως «παράγοντας σχετικοποίησης της αντιπροσώπευσης λειτουργώντας είτε ως μηχανισμοί πατρωνείας των δημοσίων αξιωμάτων είτε ως κόμματα αρχών με πολιτικά ιδανικά που ολισθαίνουν στην ολιγαρχική και γραφειοκρατική οργάνωση τους». Οι δύο τελευταίες θέσεις στα Κασσιμάτης Γ., ό.π., σελ.59 και Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ.86-88 αντίστοιχα.

¹⁵² ό.π., Η δημοκρατία ως ελευθερία..., σελ.77,85,86,127,689,690 παρατηρώντας πως «τα κόμματα πλειοψηφίας κατέχουν με ενιαίο τρόπο την πολιτική εξουσία, δηλαδή την κυβέρνηση, το κοινοβούλιο και την δημόσια διοίκηση».

τον πολίτη εταίρο της αντιπροσώπευσης όσο και τον δημοκρατικό «πολίτη της πολιτείας ως ένα πλήρες μέλος μιας ολοκληρωμένης πολιτικής κοινωνίας»¹⁵³.

Η σύγχρονη πολιτική επιστήμη προσλαμβάνει ως υπήκοο την νεωτερική ΚΠ και για τον λόγο αυτόν αποδίδει στο κράτος τον όρο «πολιτική κοινωνία». Πρόκειται για σύγχυση της ορολογίας που προδίδει γνωσιολογική αυθαιρεσία απέναντι στην ακρίβεια των όρων και την ιστορική τους καταγραφή, με δεδομένο πως βασίζεται στην νεωτερική πρόσληψη της πολιτικής με όρους εξουσίας και όχι πολιτικής ελευθερίας, σύμφωνα δηλαδή με τα πρότυπα της προαντιπροσωπευτικής οργάνωσης του πολιτικού συστήματος¹⁵⁴.

4.3.3. Περί «κομματοκρατίας» με βάση την ελληνική μεταπολίτευση

Από την ανάλυση που προηγήθηκε σχετικά με το κομματικό σύστημα των διαφορετικών περιόδων της μεταπολίτευσης και τον διττό του ρόλο τόσο ως προς την εκπροσώπηση επιμέρους κοινωνικών στρωμάτων ή της κοινωνικής πλειοψηφίας ως «εθνικού συνόλου» όσο προς την στελέχωση και αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος, διαπιστώνουμε πως στα πλαίσια της μετάβασης από την δικτατορία στον αστικό κοινοβουλευτισμό, τα κόμματα πράγματι ενσωμάτωσαν την κοινωνία στα νέα δεδομένα. Δεδομένης της εκτεταμένης παρουσίας τους σε όλο το κοινωνικό και πολιτικό φάσμα, από τις οργανώσεις κοινωνικών συμφερόντων μέχρι την δημόσια διοίκηση και το κοινοβούλιο, άρθρωσαν ιδεολογικό λόγο, συσπείρωσαν αιτήματα, συγκρότησαν μαζικές οργανώσεις και υλοποίησαν ταξικές πολιτικές.

Η κυριαρχική τους παρουσία ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία και η εντεινόμενη ταύτιση τους με το κράτος ήγειρε το ζήτημα αν το τελευταίο

¹⁵³ Στην δημοκρατική πολιτική κοινωνία η καθολική πολιτική αρμοδιότητα απορροφάται από την ίδια την κοινωνία, η οποία συγκροτείται σε «κοινωνία – σύστημα» σε αντίθεση με το υπάρχον «κράτος – σύστημα». Με τον τρόπο αυτό η κοινωνία και η πολιτική ταυτίζονται, αποδομώντας την «εξουσιαστική άρθρωση της πολιτικής από το κράτος». Επιπλέον η καθολική ελευθερία (ατομική, κοινωνική, πολιτική) και αυτονομία του ατόμου ως συστατικές αξίες της δημοκρατίας, δημιουργούν τον «ολοκληρωμένο πολίτη» και όχι τον απλό ψηφοφόρο. Βλ. Ό.π., σελ.65-68,77,115,116,117,141,145,160,161, ό.π., Πολίτης και πόλις..., σελ.91,94.

¹⁵⁴ ό.π., Η δημοκρατία ως ελευθερία..., σελ.86,116,121,122,142,152,153.

επικυριαρχεί πάνω στα κόμματα με συνέπεια να προσαρμόζονται στις επιταγές του, ή αν τα κόμματα επικυριαρχούν και προσαρμόζουν στα οργανωτικά τους πρότυπα και συμφέροντα τους κρατικούς θεσμούς.

Αναλυτικά η έννοια της «κομματοκρατίας» χαρακτηρίζεται από την κατάργηση της σχετικής αυτονομίας της κυβέρνησης και του κοινοβουλίου και την μετατροπή τους σε «εκτελεστικές προεκτάσεις» των κομμάτων, την εσωτερική κομματοκρατία τόσο εντός του κόμματος όσο και εντός της κοινοβουλευτικής ομάδας που εκδηλώνεται ενδεικτικά κατά την εκλογή με δεσμευμένη λίστα, τον έλεγχο της δημόσιας διοίκησης ιδίως από τα κυβερνητικά κόμματα και την παγίωση των πελατειακών σχέσεων, και εν τέλει από την «κοινωνική υπερτροφία» των κομμάτων μέσω της διείσδυσης τους στους κοινωνικούς φορείς που έχουν άμεση σχέση με το κράτος¹⁵⁵. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίζονται σε όλες τις περιόδους του μεταπολιτευτικού συστήματος, όπως καταδείχθηκε από την συσχέτιση της ελεύθερης με την επιτακτική εντολή και την ανάλυση του ρόλου των κομμάτων στο πολιτικό σύστημα.

Η ίδια η διάρθρωση του πολιτεύματος επιτρέπει την κομματοκρατία παρότι δεν την προβλέπει. Εφόσον τα κόμματα αποτελούν τους φορείς της πολιτικής εξουσίας και ακολούθως το κυβερνών κόμμα αποκτά την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, τότε οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί υπάγονται στον έλεγχο και την άμεση επιρροή του κυβερνώντος κόμματος¹⁵⁶, ενώ η καθολική ισχύς του επιδρά στην λειτουργία και στελέχωση όλων των πολιτικών θεσμών και της δημόσιας διοίκησης, δεδομένων των διασυνδέσεων ανάμεσα στα κομματικά - πολιτικά στελέχη και τους κρατικούς αξιωματούχους.

Η συνθήκη αυτή οφείλεται στην αναίρεση βασικών συνταγματικών αρχών από τα κόμματα, όπως της αυτονομίας του βουλευτή και της ισότητας απέναντι στην αρχή του εκλέγειν και εκλέγεσθαι καθώς επίσης από το γεγονός ότι το σύνταγμα δεν επεμβαίνει για να ρυθμίσει την λειτουργία των κομμάτων απέναντι στην ανεξαρτησία των πολιτικών θεσμών. Η αυταρχική και προσωποκεντρική δομή του ηγέτη ως φορέα της πολιτικής εντολής την οποία ανέπτυξαν τα κυβερνητικά κόμματα δεν είχε κάποιο συνταγματικό αντίβαρο

¹⁵⁵ Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.356,357, Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.115,122

¹⁵⁶ Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.689-691

ώστε να μην διασυνδεθεί η δομή αυτή με την δομή της κυβερνητικής εξουσίας. Το κόμμα και η ιεραρχία του ταυτίστηκαν με τον κυβερνητικό θεσμό ενώ ταυτόχρονα το κόμμα βρισκόταν εκτός της συνταγματικής αρχής¹⁵⁷.

Η μη αντιπροσωπευτική δομή και λειτουργία των κομμάτων είναι προσαρμοσμένη στον προαντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος, όπου η πολιτική εξουσία του κράτους έχει την ιδιότητα τόσο του εντολέα όσο και του εντολοδόχου δηλαδή την πλήρη κυριότητα των πολιτικών αποφάσεων. «Η πολιτική εξουσία δεν υπόκειται εκ μέρους της κοινωνίας ούτε σε έλεγχο, ούτε σε διορθωτική παρέμβαση, ούτε σε ανάκληση». Άρα τα κόμματα που ανέλαβαν την πολιτική εξουσία δεν υποβάλλονταν σε κάτι από αυτά. Υπό αυτήν την έννοια, τα κόμματα συγκροτούνταν από την κοινωνία αλλά μόλις στελέχωναν το κράτος, ταυτίζονταν σε μία ενότητα που έφερε τα προαντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά. Η εκλογική διαδικασία παρέμενε μια διαιτητεύουσα και νομιμοποιητική άσκηση του εκλογικού δικαιώματος προς το φορέα της πολιτικής εξουσίας ενώ τα κόμματα επιτελούσαν «έναν θεμελιώδη ρόλο στην ισορροπία μεταξύ ιδιωτικής κοινωνίας, δυνάμεων διαμεσολάβησης και κράτους - συστήματος», όχι όμως αντιπροσωπευτικό ρόλο¹⁵⁸.

Επομένως, η σχέση τους προς την κοινωνία από την πρώιμη μαζικότητα και εμπιστοσύνη μέχρι την ύστερη αναίρεση τους, ήταν απλώς διαμεσολαβητική και όχι αντιπροσωπευτική καθότι το σύστημα καθεαυτό δεν φέρει τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις ενός αντιπροσωπευτικού ή δημοκρατικού συστήματος.

Το πλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα που διέτρεχε την σχέση της κοινωνίας με το πολιτικό σύστημα ως προς την δυνατότητα της τελευταίας να έχει κάποια στοιχειώδη συμβολή στην διαμόρφωση του, ήταν η νομιμοποίηση που του χορηγούσε μέσω των εκλογών. Συνεπώς η πολιτική συμμετοχή της κοινωνικής πλειοψηφίας εξαντλούταν στο πολιτικό δικαίωμα της ψήφου ανά τετραετία και της δυνατότητας συμμετοχής σε κάποιο κόμμα, δίχως να

¹⁵⁷ ό.π., σελ.691,692 και σχετικά με την μη επέμβαση του συντάγματος βλ. Χρυσόγονος Κ., ό.π., σελ.102,103, Ανθόπουλος Χ. Θ., ό.π., σελ.129. Καταλήγουμε στις διαπιστώσεις αυτές παρά την συνταγματική πρόβλεψη για την «υποχρέωση των κομμάτων να υπηρετούν το δημοκρατικό πολίτευμα» και την όποια προσαρμογή του οργανωτικού και ιδεολογικού τους προσανατολισμού σε αυτό που οι ίδιες οι κομματικές ηγεσίες αντιλαμβάνονται ως «δημοκρατία».

¹⁵⁸ Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.127,691,692,693.

κατοχυρώνεται ούτε από το σύνταγμα ούτε βέβαια από τα κόμματα η αποτελεσματική συμμετοχή των πολιτών ως προς τον καθορισμό των αποφάσεων σε πολιτειακό επίπεδο.

Όσο δε για το δικαίωμα της δημόσιας συνάθροισης και διαδήλωσης αιτημάτων ή της διαμεσολάβησης των οργανωμένων συμφερόντων, δεν αποτελούσε παρά μια άσκηση πίεσης προς την κυβέρνηση και το πολιτικό σύστημα δίχως να τους δεσμεύει καθόλου στην υιοθέτηση και ικανοποίηση των αιτημάτων αυτών. Εξάλλου η συνταγματική κατοχύρωση των παραπάνω ως κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα που επιχειρούν να αμβλύνουν την εξουσία του κράτους¹⁵⁹, υπερθεματίζουν την ιδιωτική θέση της κοινωνίας απέναντι του.

Συμπεραίνουμε ότι συγκεκριμένες συνταγματικές προβλέψεις κατοχυρώνουν τον προαντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος, αλλά τα κόμματα ακόμη και μέσα στο υφιστάμενο σύστημα, δεν υπόκεινται στην ρύθμιση των κείμενων διατάξεων τόσο λόγω της εξουσιαστικής τους ιδιότητας όσο της μη συνταγματικής θέσπισης ορίων στην κομματική «υπερεξουσία».

Από την προσέγγιση αυτή και αναφορικά με το δίπολο μεταξύ κράτους και κομμάτων που θέσαμε αρχικά, συνάγεται επίσης πως τα κόμματα δεν επικυριάρχησαν σε ένα ουδέτερο κράτος όπως τείνουν ορισμένες ερμηνείες να ισχυριστούν. Δεδομένου ότι ο πολιτικός παράγοντας είναι αλληλένδετος με τον οικονομικό, το ελληνικό μεταπολιτευτικό κράτος ενσαρκώθηκε ως προς την νομοθετική και εκτελεστική του λειτουργία από τα κόμματα, όμως το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ ως κόμματα εξουσίας σε όλη την μεταπολιτευτική περίοδο προσάρμοσαν το πολιτικό τους πρόγραμμα στις εκάστοτε ανάγκες του υφιστάμενου καπιταλιστικού συστήματος.

Χαρακτηριστική είναι η προσαρμογή του προγράμματος του ΠΑΣΟΚ κατά την κυβερνητική θητεία του μεταξύ 1996 και 2004 με άξονα την «ανάγκη» διευρυμένης σύγκλισης στις πολιτικές του «εκσυγχρονισμού» που εξέφραζαν την σταδιακή ενσωμάτωση και εφαρμογή των κανόνων της ΕΕ κυρίως ως προς

¹⁵⁹ Για την νεωτερική πολιτική σκέψη η ατομική ελευθερία που συνδυάζεται με κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα ισούται με την καθολική ελευθερία, ενώ η τελευταία στην πραγματική θεωρητική της διάσταση γίνεται αντιληπτή ως ολοκληρωτισμός. Το ίδιο ισχύει για το πολιτικό ανάπτυγμα της καθολικής ελευθερίας που αποδίδεται στην νεωτερικότητα ως «άμεση δημοκρατία». Βλ. σχετικά ό.π., σελ.86,142, Μακρυδημήτρης Α., ό.π., σελ.68.

την οικονομική και νομισματική πολιτική. Τα νέα δεδομένα αποτύπωναν την αλλαγή αναπτυξιακού παραδείγματος για τον εγχώριο καπιταλισμό θέτοντας νέες προτεραιότητες ως «εθνικές ανάγκες», όπως η σταδιακή περικοπή κρατικών δαπανών, η «σταθεροποιητική» νομισματική και δημοσιονομική πολιτική και η χορήγηση μεγαλύτερης ευελιξίας στην ανάπτυξη του ιδιωτικού κεφαλαίου μέσω της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και του ασφαλιστικού συστήματος.

Αυτές οι πολιτικές δρομολογήθηκαν σε επίπεδο κράτους από τα κυβερνητικά κόμματα ήδη από την κυβερνητική θητεία της ΝΔ μεταξύ 1990 και 1993 και έγιναν σταθερή πολιτική σε όλη την μετέπειτα περίοδο. Όπως επισημάνθηκε στο σχετικό κεφάλαιο για την «κρατικοποίηση» των κομμάτων της περιόδου αυτής, οι πολιτικές αυτές συνέβαλαν στην απομαζικοποίηση των κομμάτων, στην απώλεια της εμπιστοσύνης των πολιτών και την εντεινόμενη «καρτελοποίηση» τους. Σε αυτό το πλαίσιο γίνονται σαφείς οι διαστάσεις της κρατικής λειτουργίας μέσα σε μια εγχώρια και διεθνή πολιτικοοικονομική πραγματικότητα που θέτει όρια και καθορίζει εν πολλοίς την κυβερνητική κατεύθυνση των κομμάτων. Το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ έγιναν κρατικά κόμματα, υλοποίησαν παρεμβατικές πολιτικές αλλά πάντα με γνώμονα την διαχείριση του συστήματος και όχι την αλλαγή του.

Επομένως η κυριαρχία των κομμάτων και η αποδυνάμωση της ανεξαρτησίας των πολιτικών θεσμών δεν αφορούσε μονομερώς μια διαδικασία «κομματικοποίησης» του κράτους, αλλά και «κρατικοποίησης» των κομμάτων στα πλαίσια μιας αμφίδρομης επιρροής και προσαρμογής του ενός μέρους προς το άλλο¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Η συμβολή του νεοφιλελευθερισμού στην δεκαετία του '90 ισορρόπησε την εμφαικότερη λειτουργία της «κοματοκρατίας» κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80. Βλ. Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.356,358-360

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ» ΣΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

5.1. Συνθήκες ανάδειξης

Με βάση την φιλελεύθερη θεωρία που έθεσε τις θεμελιακές αξίες και αρχές της συνταγματικής και πολιτικής οργάνωσης των νεότερων δυτικών κρατών, η ατομική, κοινωνική και πολιτική ελευθερία διακρίνονται μεταξύ τους εξομοιώνοντας ακριβώς την συλλογική ελευθερία όχι με την πολιτική ελευθερία της κοινωνίας, δηλαδή την θεσμική συγκρότηση της ως αυτόνομου πολιτικού ρυθμιστή, αλλά με την πολιτική εξουσία του κράτους επί της κοινωνίας¹⁶¹.

Κατά τις πρώιμες επεξεργασίες αυτής της διάκρισης και στην προσπάθεια να κατανοηθούν τα χαρακτηριστικά του νεωτερικού εθνικού κράτους και της ΚΠ, συνέκλιναν οι απόψεις στοχαστών με διαφορετικές ιδεολογικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις ως προς την ιδιότητα της αναδυόμενης ΚΠ με όρους αστικής κοινωνίας. Τόσο στους διαφωτιστές όσο στον Hegel και τον Marx γίνεται σαφής η διάκριση του πολιτικού κράτους από την αστική ΚΠ¹⁶². Υπό αυτό το πρίσμα η ΚΠ εκφράζει την λειτουργία της αγοράς και των οικονομικών σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους πολίτες και οι οποίες ακολουθούν την κυρίαρχη αντίληψη για την ανάγκη ανάπτυξης του καπιταλισμού και των κατάλληλων πολιτικών θεσμών που πρέπει να τον πλαισιώσουν.

Γίνονται μέσα σε αυτό το πλαίσιο εμφανείς κάποιες επιπλέον διακρίσεις που κατοχυρώνονται συνταγματικά όπως τα ατομικά από τα πολιτικά δικαιώματα, εκφράζοντας ακριβώς τη διάκριση ρόλων ανάμεσα στις ιδιότητες του αστού και του πολίτη¹⁶³. Η ιδιότητα του αστού περιγράφει την ιδιωτική

¹⁶¹ Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.68.

¹⁶² Μακρυδημήτρης Α., ό.π., σελ.53-58, Βενιζέλος Ε., (2001), «Οι περιπέτειες της κοινωνίας των πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, τχ.5, σελ.1 (Αναδημοσίευση στο <http://metanastefsi.weebly.com/uploads/7/6/8/3/7683554/kp2.pdf>).

¹⁶³ Μακρυδημήτρης Α., ό.π., σελ.21,22,52,53,68 επισημαίνοντας πως οι σφαίρες του «κοινωνικού πράττειν» πρέπει να διαχωρίζονται ώστε η ΚΠ να πληρεί τις προδιαγραφές που παρατέθηκαν. Βλ. επίσης Βενιζέλος Ε., ό.π., σελ.3.

διάσταση της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου και τις ανταγωνιστικές σχέσεις που αναπτύσσει σε επίπεδο αγοράς μέσα στη κοινωνία. Η ιδιότητα του πολίτη περιγράφει τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα όπως και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις των μελών της κοινωνίας.

Η διάκριση του ατομικού από το πολιτικό κατά αναλογία με την διάκριση της κοινωνίας από το κράτος πραγματώθηκε εκτός των άλλων με γνώμονα την καπιταλιστική ανάπτυξη δηλαδή την επικράτηση συγκεκριμένων οικονομικών συμφερόντων. Οι ταξικοί διαχωρισμοί και οι κοινωνικές ανισότητες που προκύπτουν, χρειάζονταν την ρυθμιστική εξουσία του συγκεντρωτικού εθνικού κράτους προκειμένου να γίνουν διαχειρίσιμα, ειδικά μετά την αναγκαστική υπαγωγή της «εθνικής πλειοψηφίας» σε αυτό¹⁶⁴. Δεν είναι άλλωστε τυχαίος ο προσανατολισμός των αντιπαρατιθέμενων πολιτικών ιδεολογιών και κομματικών οικογενειών του συντηρητισμού, του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού γύρω από το επίδικο ζήτημα της ανάληψης της κρατικής εξουσίας και της κατεύθυνσης των κρατικών πολιτικών σύμφωνα με τα προτάγματα και τις επιδιώξεις που έφερε η κάθε παράταξη.

Διαμορφώθηκε έτσι το υπόβαθρο που ανέδειξε σε κυρίαρχο πρότυπο πολιτικής οργάνωσης τον αστικό κοινοβουλευτισμό στα πλαίσια του οποίου ο «επιχειρησιακός σκοπός της πολιτικής ήταν η ρύθμιση της σχέσης μεταξύ του συστήματος ιδιοκτησίας» και του ατομικά ελεύθερου «νέου ανθρώπου». Υπό αυτούς του όρους η ιδιωτικότητα, ο ατομισμός και εν τέλει η εγκατάλειψη της ταυτότητας του πολίτη ως πολιτικά αυτόνομου προσώπου και αντιστοίχως της ΚΠ ως συντεταγμένου πολιτειακού σώματος με όρους πολιτικής αυτονομίας και ισότητας¹⁶⁵, κυριάρχησαν αξιακά και πολιτικά. Η έννοια του πολίτη και της ΚΠ έγινε πλέον συμβατή με τις δυνατότητες που δίνει η αστική ατομική ελευθερία προς την οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική ανέλιξη σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο, ενώ παράλληλα περιορίστηκε πολιτικά στον ρόλο του υπηκόου απέναντι στο κυρίαρχο κράτος.

¹⁶⁴ Dahl R., ό.π., σελ.229-235 όπου σημειώνεται πως η ανισότητα στην κατανομή πολιτικών πόρων λόγω της υφιστάμενης κοινωνικής ανισότητας προκαλεί άνιση πρόσβαση στο πολιτικό σύστημα. Ο καθοριστικός ρόλος του νεωτερικού κράτους στην ανάπτυξη του καπιταλισμού σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο ένταξης των κοινωνικών τάξεων υπό την ενιαία κρατική εξουσία. Βλ. σχετικά Μουζέλης Ν., χ.χ, «Νεωτερικότητα, ύστερη ανάπτυξη και κοινωνία των πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, τχ.1, σελ.44, Σωτηρόπουλος Δ., ό.π., σελ.127, Voulgaris Y., ό.π., σελ.6.

¹⁶⁵ Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.85, ό.π., Πολίτης και πόλις..., σελ.205.

Οι αντιλήψεις και οι ερμηνείες για το ρόλο του κράτους και της ΚΠ ποικίλλουν. Από τις δύο βασικότερες η πρώτη αναγνωρίζει στο κράτος λόγω της ευθύνης του να ορίζει ποιο είναι το «γενικό συμφέρον», μία «ηθική και νομική ανωτερότητα έναντι της ΚΠ» (Hegel) η οποία είτε απορροφάται από αυτό είτε περιορίζεται στις ιδιωτικές οικονομικές σχέσεις, και η δεύτερη αντιλαμβάνεται την ΚΠ ως αξιακά υπέρτερη του κράτους, δίχως την υπεροχή της οποίας το συνταγματικό κράτος χάνει την ιδιότητα του ως μέσο προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων της. Ανάμεσα στη μεν πιο «σοσιαλιστική παρεμβατική» και στη δε πιο «φιλελεύθερη αποσυγκεντρωτική» αντίληψη για την σχέση αυτή υπάρχει η ενδιάμεση οπτική που παραπέμπει στα προτάγματα της νέας σοσιαλδημοκρατίας και υποστηρίζει πως το κράτος είναι ο εγγυητής των δικαιωμάτων του ανθρώπου όντας ωστόσο δεσμευμένο από το σύνταγμα και τις επιταγές της διατήρησης της «κοινωνικής ευημερίας»¹⁶⁶.

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στις θεωρίες θέτει το ζήτημα σχετικά με τα όρια της αυτονομίας της ΚΠ και τις σχέσεις της με το κράτος. Η ΚΠ γίνεται αντιληπτή από το νεωτερικό πολιτικό σύστημα και την νεωτερική πολιτική επιστήμη με όρους ατομικής αυτονομίας που συνδυάζεται με κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, όχι όμως ελευθερίες. Η εν λόγω ερμηνεία βασίζει την προβληματική της στις νεωτερικές φιλελεύθερες αξίες που ανάγουν την ατομική αυτονομία/ελευθερία στην υπέρτατη και καθολική μορφή ελευθερίας, και θέτουν την αρχή αυτή ως βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας «ισχυρής» και «αυτόνομης» ΚΠ¹⁶⁷.

Ακριβώς λόγω της συγκέντρωσης της πολιτικής εξουσίας στο κράτος και τον περιορισμό της πολιτικής πρωτοβουλίας με όρους δικαιωμάτων στο κοινωνικό επίπεδο, η ΚΠ επικράτησε να εκφράζει κυρίως τις ομάδες οργανωμένων συμφερόντων (συνδικάτα και εργοδοτικές οργανώσεις) ως τους πλέον επίσημους θεσμικούς κοινωνικούς φορείς που θεωρητικά έφεραν μια πολιτικά ανεξάρτητη και ακομμάτιστη ταυτότητα υπό την οποία συσπειρώνονταν διαφορετικά και κατά περιπτώσεις αντικρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα. Πέραν των φορέων αυτών αποδίδεται στην νεωτερική ΚΠ ένα

¹⁶⁶ Μακρυδημήτρης Α., ό.π., σελ.35-39, Γκίντενς Ά., (1998), *Ο τρίτος δρόμος : η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις, Αθήνα, σελ.122 , Βούλγαρης Γ., ό.π., σελ.317,318.

¹⁶⁷ Κοντογιώργης Γ., *Η δημοκρατία ως ελευθερία....*, σελ.142, Μακρυδημήτρης Α., ό.π., σελ.41.

ευρύ πεδίο στο οποίο μπορούν να συμπεριληφθούν εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις καθώς και πιο άτυποι κοινωνικοί φορείς δίχως όμως καμία θεσμική εξουσία με προοπτική επιρροής των πολιτικών αποφάσεων.

Το κράτος απέναντι τους εμφανίζεται ως διαιτητής που λαμβάνει υπόψη τα αιτήματα και προβαίνει μέσω της κυβέρνησης σε πολιτικές αποφάσεις. Απέναντι λοιπόν στην εξουσία του κράτους και των κομμάτων, η ΚΠ θεωρείται πως προκειμένου να έχει μια επιδραστική ισχύ αντιμέτωπη με τον ρόλο που εκ των προτέρων έχει στο υφιστάμενο πολιτικό σύστημα, δηλαδή αυτόν του εξωπολιτειακού ατομικών συμφερόντων παράγοντα που διεκδικεί την άσκηση μιας υποτυπώδους επιρροής στο κεντρικό πολιτικό σύστημα, πρέπει να διατηρήσει την «αυτονομία» της μένοντας ανεπηρέαστη από το κράτος¹⁶⁸.

Συγκεκριμένα η «θετική και πραγματική ελευθερία – αυτονομία» της θεωρείται αποτέλεσμα της επίτευξης μιας ισορροπίας με το κράτος ώστε το τελευταίο να εξασφαλίζει την προστασία των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων ενώ η ΚΠ να εκπληρώνει τις επιμέρους επιδιώξεις της μέσω αυτού¹⁶⁹. Η αυτονομία της δράσης των οργανώσεων της αντιστοιχεί σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή, στην ανάθεση της ευθύνης για την λήψη των πολιτικών αποφάσεων στην πολιτική εξουσία δίχως όμως να υπάρχει καμία συνταγματικά δεσμευτική πρόβλεψη που να εγγυάται την ικανοποίηση των αιτημάτων της. Η «κοινωνική αντιπροσώπευση» της ΚΠ επικαλείται «ως το αποτέλεσμα της σύνθεσης οργανωμένων συμφερόντων και κράτους» αλλά στην πράξη η ΚΠ παρακάμπτεται ως εταίρος της πολιτικής εξουσίας¹⁷⁰. Πολύ δε περισσότερο εφόσον η ΚΠ αποτελεί ένα ταξικά ανομοιογενές και πολιτικά

¹⁶⁸ Μουζέλης Ν., ό.π., σελ.40,41. Ο έλεγχος του κράτους έναντι της ΚΠ σχετίζεται με την κρατικοποίηση των κομμάτων και κατ'επέκταση τον έλεγχο που ασκούν για παράδειγμα τα κόμματα μέσα στα συνδικάτα, με δεδομένη την κυριαρχική τους παρουσία σε όλο το κοινωνικό και πολιτικό φάσμα συστημάτων όπως αυτό της ελληνικής μεταπολίτευσης. Τα κόμματα διασφαλίζουν έτσι τον κρατικό έλεγχο του συστήματος «εκπροσώπησης» και μέσω αυτού των εργατικών διεκδικήσεων. Αυτές κατευθύνονται στην λογική της συναίνεσης προς το καθεστώς νομιμοποιώντας το τελευταίο να υιοθετεί ένα μέρος αυτών ή να προκαλεί την υποχώρησή τους όπως συνέβη κατά την περίοδο της παγκοσμιοποίησης.

¹⁶⁹ Μακρυδημήτρης Α., ό.π., σελ.39-41,62-64,70, Γκίντενς Ά., ό.π., Σωτηρόπουλος Δ., ό.π., σελ.22.

¹⁷⁰ Κοντογιώργης Γ., Πολίτης και Πόλις..., σελ.203,204. Η νεωτερική ΚΠ επομένως εμπίπτει στους όρους της διαμεσολάβησης, όχι της αντιπροσώπευσης, και μάλιστα από την μεριά του κράτους και των κομμάτων. Πρόκειται λοιπόν για «διαμεσολαβημένη κοινωνία» και όχι για «αυτόνομη» ΚΠ ούτε με βάση την νεωτερική ερμηνεία της ούτε βέβαια με όρους αυτόνομης πολιτικής κοινωνίας.

διασπασμένο σύνολο το οποίο δεν έχει κανένα θεσμικό δικαίωμα νομοθέτησης και ελέγχου.

Παρόλη την κατεστημένη διάκριση της από το κράτος και την απώλεια της πολιτικής ιδιότητας της θεωρείται βάσει της ίδιας πρόσληψης της ΚΠ, πως όσο πιο αυτόνομη είναι εκπληρώνοντας την συγκεκριμένη εξισορρόπηση, τόσο πιο ποιοτικά λειτουργεί η «αντιπροσωπευτική» ιδιότητα του συστήματος και βαθαίνει η «δημοκρατία» στο εσωτερικό του.

5.2. Κοινωνική ένταξη στο εθνικό κράτος

Η επίτευξη ή όχι μιας ισχυρής και αυτόνομης ΚΠ έχει συναρτηθεί με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και τις διαφορετικές μορφές ένταξης των μαζών στο νεωτερικό κράτος. Η διάκριση ανάμεσα στις πρώιμα και ύστερα ανεπτυγμένες χώρες έχει επιφέρει την διάκριση ανάμεσα στην ολοκληρωμένη ενσωμάτωση των τάξεων ή την «ατελής συσσωμάτωση» τους. Η διαδικασία αυτή χαρακτηρίζεται από την «κοινωνικοπολιτική» και «πολιτισμική – ιδεολογική ένταξη».

Αναφορικά με την κοινωνικοπολιτική ένταξη έχει υποστηριχθεί πως τα κράτη της ύστερης ανάπτυξης που συγκαταλέγονται στην «ημιπεριφέρεια» του ευρωπαϊκού οικονομικού συστήματος, μεταξύ αυτών και το ελληνικό, δεν ακολούθησαν την «αυτόνομη και οριζόντια ενσωμάτωση» των κρατών του ευρωπαϊκού «καπιταλιστικού κέντρου» κατά την οποία οι οργανώσεις της ΚΠ πέτυχαν την ευρύτερη κατοχύρωση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων από πλευράς κράτους.

Αντίθετα στα κράτη της ημιπεριφέρειας επικράτησε η «ετερόνομη και κάθετη συσσωμάτωση» των κατώτερων τάξεων με αυταρχικό τρόπο μέσω των κομμάτων και των συνδικάτων. Ο αυταρχισμός που οφείλεται στην ετερονομία και την κάθετη ένταξη, περιγράφει πως τα κόμματα και τα συνδικάτα αντί να επιτελέσουν έναν προστατευτικό για την κοινωνία και διεκδικητικό έναντι του κράτους ρόλο, αποτέλεσαν προεκτάσεις του κράτους στην διαδικασία συσσωμάτωσης των κατώτερων τάξεων και ενοποίησης τους με βάση τα «εθνικά» συμφέροντα, αποστερώντας τελικά την ΚΠ από την οργανωμένη και

παρεμβατική λειτουργία της. Μία διαδικασία που επιβλήθηκε από την κρατική εξουσία («αυταρχικός κορπορατισμός») και όχι από την ανεξάρτητη λειτουργία των οργανώσεων της ΚΠ.

Κατά τον συγκεκριμένο «αυταρχικό κορπορατισμό» των χωρών της ύστερης ανάπτυξης, η εν λόγω συσσωμάτωση μεταφραζόταν στο πολιτικό πεδίο μέσω της κυριαρχίας των μεγάλων «τζακιών» και των τοπικών κομματαρχών. Το αποτέλεσμα ήταν να διαμορφωθεί ένας «ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός» όπου κυρίαρχη θέση μπορούσαν να έχουν όσοι είχαν την οικονομική ευμάρεια και ισχυρή πολιτική επιρροή σε μια περιφέρεια ή ένα δήμο ενώ παράλληλα τα εργατικά δικαιώματα και η καθολική ψήφος παρέμεναν περιορισμένα στην εφαρμογή τους. Τα παραπάνω αποτέλεσαν χαρακτηριστικά του νεότερου ελληνικού κράτους¹⁷¹.

5.3. Η «κοινωνία πολιτών» στην ελληνική μεταπολίτευση

Η κάθετη συσσωμάτωση φέρει έντονα τις πελατειακές σχέσεις ως σημείο τομής για την ένταξη των μαζών κυρίως μέσω των κομμάτων και των συνδικάτων. Οι προβληματισμοί για την ποιότητα και τις δυναμικές της ελληνικής ΚΠ εμπερικλείουν τη συζήτηση για τα πελατειακά φαινόμενα της δημόσιας ζωής με τους όρους που αναφέρθηκαν παραπάνω¹⁷², χαρακτηρίζοντας το κράτος υπερτροφικό και την ΚΠ αδύναμη, μια θέση που επισημαίνεται emphatically από σημαντικό μέρος της ελληνικής πολιτικής επιστήμης.

Σε αυτή την σχέση τίθεται το ζήτημα του ισχυρού κομματικού κράτους απέναντι στην ελεγχόμενη ΚΠ μέσω των οργανώσεων συμφερόντων και οι

¹⁷¹ Η συγκεκριμένη προσέγγιση της ενταξιακής διαδικασίας που αφορά και το ελληνικό κράτος στο Μουζέλης Ν., ό.π., σελ.40,41,44,45,47,49, Σωτηρόπουλος Δ., ό.π., σελ.126,127,130, Κοντογιώργης Γ., ό.π., σελ.206.

¹⁷² Ο πελατειασμός εντοπίζεται και αναλύεται σαν ένα διακριτό στοιχείο της μεταπολίτευσης. Συγκεκριμένα η σύζευξη των κομμάτων με το κράτος νομιμοποιείται ηθικά από την κοινωνία λόγω των παραδοσιακών πελατειακών σχέσεων που χαρακτηρίζουν την ελληνική πολιτική ζωή, ενώ η κρατικοποίηση των κομμάτων μέσω της εμπέδωσης αυτών των σχέσεων συμβάλλει στην «μοριοποίηση της πολιτικής συλλογικότητας της κοινωνίας σε μεμονωμένες ατομικότητες» καθιστώντας την «κομματοκρατία» ένα «ταυτολογικό ισοδύναμο του πελατειακού συστήματος». Οι δύο αυτές θέσεις αντίστοιχα σε Voulgaris Y., ό.π., σελ.7 και Κοντογιώργης Γ., Η δημοκρατία ως ελευθερία..., σελ.699-701. Περισσότερα στα Μανιτάκης Α., ό.π., σελ.9, Βερναρδάκης Χ., ό.π., σελ.191, Μουζέλης Ν., ό.π., σελ.44,45,49, Σωτηρόπουλος Δ., ό.π., σελ.126,131, Ανθόπουλος Α., ό.π., σελ.128, Spourdalakis M., ό.π., σελ.170,176.

προοπτικές «αυτονόμησης» και ανάπτυξης της στα πλαίσια του προαντιπροσωπευτικού συστήματος. Παρατηρείται ότι στην διάρκεια της πρώιμης και ενδιάμεσης μεταπολίτευσης κυρίως μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, δεν είχαν αναδειχθεί ακόμα οι συνθήκες για να «ισχυροποιηθεί» η ΚΠ λόγω της μικρής της εμβέλειας και της καθολικής παρουσίας των κομμάτων. Όταν κατά την ύστερη περίοδο τα κόμματα εξουσίας σταδιακά «καρτελοποιήθηκαν» και αυξανόταν η πολιτική αποξένωση, άρχισαν να ανακύπτουν νέες μορφές οργάνωσης και παρέμβασης, όπως σωματεία και ΜΚΟ. Έτσι προκύπτει μια «αντιστρόφως ανάλογη» σχέση μεταξύ κομμάτων και διευρυμένης ΚΠ, στην οποία η υποχώρηση των μεν προκαλεί την ανάδειξη των δε¹⁷³.

Η αδύναμη ΚΠ αποδίδεται, συν τοις άλλοις, στην ανάπτυξη του «λαϊκισμού» με την μορφή της συσπείρωσης των μαζών υπό την προσωποπαγή εξουσία και εμβέλεια ενός ηγέτη. Ο πελατειασμός και ο λαϊκισμός σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεώρηση αποτελούν γνωρίσματα της πολιτισμικής-ιδεολογικής ένταξης ως δύο βασικές ιδεολογίες συσσωμάτωσης, που συναρτώνται με την περιορισμένη και ετερόνομη ανάπτυξη των δικαιωμάτων της ΚΠ συμβάλλοντας στην διαμόρφωση αντίστοιχων σχέσεων μεταξύ κοινωνίας και πολιτικών θεσμών κατά την μεταπολιτευτική περίοδο.

Στην τελευταία αποτελεί γνώρισμα, επίσης, το χάσμα μεταξύ ιδεολογικής ρητορείας και πολιτικής πρακτικής, όπως αποτυπώθηκε με έμφαση στην ύστερη μεταπολίτευση, ενώ παράλληλα η πολιτική αντιπαράθεση εκτυλλισόταν σε διαπροσωπικό επίπεδο ανάμεσα στους «κομματάρχες ηγέτες», δίνοντας έμφαση στο ποιος εξασφαλίζει την βέλτιστη ποιότητα της «δημοκρατίας» και της «εθνικής κυριαρχίας» του κράτους, με γνώμονα τα προσωπικά και κομματικά κριτήρια για την ποιότητα αυτή. Η προσωποποίηση της πολιτικής αντιπαράθεσης και ο φορμαλιστικός λόγος που χρησιμοποιούταν, περιθωριοποίησαν τα πραγματικά προβλήματα και ανάγκες

¹⁷³ Μουζέλης Ν., ό.π., σελ.41,42, Σωτηρόπουλος Δ., ό.π., σελ.119,124,125,127,154,155, Κοντογιώργης Γ., Πολίτης και πόλις..., σελ.202. Η ελληνική ΚΠ μπορεί ωστόσο να χαρακτηριστεί ισχυρή με βάση τα δικά της δεδομένα αλλά με ενισχυμένη την αρνητική πλευρά της που οφείλεται στην χρηματοδότηση από το κράτος και την έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας από μέρους των φορέων της όπως για παράδειγμα στα εργατικά συνδικάτα. Βλ. Βούλγαρης Γ., ό.π., σελ.320,321,323-325.

των πολιτών απομακρύνοντας το πολιτικό προσωπικό από αυτά¹⁷⁴, όπως
εξάλλου επισημάνθηκε στην εξέταση των χαρακτηριστικών του ελληνικού
πολιτικού συστήματος.

¹⁷⁴ Μουζέλης Ν., ό.π., σελ.50, Μεταξάς Α. Ι. Δ., ό.π., σελ.44,45,47.

ΣΥΝΟΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν σε θεωρητικό επίπεδο ορισμένα βασικά γνωρίσματα των πολιτικών κομμάτων όπως παρατηρούνται από την πολιτική και κοινωνιολογική θεωρία. Σημαντική είναι η συσχέτιση τους με την ανάπτυξη του νεωτερικού εθνικού κράτους και του καπιταλισμού οδηγώντας παράλληλα στην επικράτηση των σύγχρονων κοινοβουλευτικών συστημάτων. Αντλήθηκαν στοιχεία αναφορικά με την καθοριστική αυτή συσχέτιση, με βάση την οποία έγινε μια σύντομη επισκόπηση στην έννοια της «κοινωνίας πολιτών» και την νεωτερική πρόσληψη της ως διακριτού παράγοντα στην εξίσωση κράτους και κομμάτων.

Η ιστορική διαμόρφωση των κομμάτων καταδεικνύει την κοινωνική - διαμεσολαβητική και νομιμοποιητική - αναπαραγωγική τους ιδιότητα, δεδομένου ότι αποτελούν σχηματισμούς που εκφράζουν σε πρώτο στάδιο συγκεκριμένα κοινωνικά αιτήματα ενώ προσπαθώντας να προσεγγίσουν την πολιτική εξουσία του κράτους, γίνονται μέρος της. Η διαμεσολάβηση και η νομιμοποίηση ή συναίνεση αποτελούν κομβικές έννοιες όπως φάνηκε στην ανάλυση. Γίνεται λόγος για διαμεσολάβηση και όχι «εκπροσώπηση» ή «αντιπροσώπευση», καθώς εκλείπουν θεμελιώδεις προϋποθέσεις της αντιπροσωπευτικής λειτουργίας, άρα η κοινωνική τους ιδιότητα εξαντλείται απλώς στην διαμεσολαβητική λειτουργία. Εξάλλου τόσο η κομματική διαμεσολάβηση όσο και η αντλούμενη συναίνεση των πολιτών δεν διέπονται από συγκεκριμένες πολιτικές αρχές και ευθύνες που αφορούν την κοινωνία, άρα δεν συγκροτείται αντιπροσωπευτική σχέση και έτσι βρίσκονται διαρκώς υπό αναίρεση.

Το νεωτερικό κοινοβουλευτικό σύστημα έχει αυτοχαρακτηριστεί ως «αντιπροσωπευτική δημοκρατία» δίχως να φέρει τα βασικά χαρακτηριστικά κανενός από τα δύο διακριτά μεταξύ τους συστήματα, ούτε του δημοκρατικού ούτε του αντιπροσωπευτικού. Η πολιτική εξουσία της κομματικής διακυβέρνησης και επέκεινα του κράτους είναι απόλυτα ευδιάκριτες σε αντίθεση με την πολιτική εξουσία της κοινωνίας των πολιτών η οποία είναι ανυπόστατη. Η ΚΠ προδίδει μία ασυγκρότητη και διασπασμένη παρά μία πολιτικά υποστασιοποιημένη συλλογικότητα, η οποία καθόλου τυχαία

χαρακτηρίζεται ισχυρή μόνο όταν είναι «ανεξάρτητη» και σαφώς διακριτή από το πολιτικό κράτος, εκφράζοντας συγκεκριμένες ομάδες και συμφέροντα. Επομένως δεν διακρίνεται από καμία πολιτική ενότητα ούτε από κάποιο κοινό στόχο.

Η διάκριση της από το κράτος βασίζεται στην επικράτηση των φιλελεύθερων αξιών σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο ως προς την λειτουργία του κοινοβουλευτισμού και την επέκταση του καπιταλισμού αντίστοιχα, επιβεβαιώνοντας έτσι τον προ-αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος και την ιδιωτική κατάσταση της κοινωνίας απέναντι στο πολιτικό κράτος.

Η κοινωνία, συνεπώς, εκπίπτει στον ρόλο του διαιτητή ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και τους διεκδικητές της εξουσίας μέσω της εκλογικής διαδικασίας. Το γεγονός πως το πολιτικό δικαίωμα (όχι ελευθερία) του «εκλογικού σώματος» εξαντλείται στην περιοδικότητα της ψήφου και την ακόλουθη χορήγηση ή όχι της συναίνεσης του, καταδεικνύει πως οι πρακτικές αυτές δεν συμβαδίζουν με την αντιπροσωπευτική και την δημοκρατική αρχή.

Με αυτήν την έννοια μπορεί να υποστηριχθεί πως τα κόμματα ως φορείς κοινωνικών διαιρέσεων που ανταποκρίνονται στις επιταγές του κοινοβουλευτικού και καπιταλιστικού συστήματος, διαιωνίζουν τον διασπασμένο χαρακτήρα της κοινωνίας και την πολιτική ανομοιογένεια της, καθιστώντας το κράτος και το πολιτικό σύστημα κυρίαρχα απέναντι στην κοινωνία.

Στο ελληνικό μεταπολιτευτικό σύστημα επιβεβαιώνεται ο προ-αντιπροσωπευτικός χαρακτήρας των κομμάτων και του πολιτικού συστήματος, καθώς η διαμεσολάβηση και η νομιμοποίηση παρατηρήθηκαν και στις τρεις περιόδους με διαφορετική ένταση σε καθεμία, αποτελώντας το κρίσιμο γνώρισμα της σχέσης κοινωνίας και πολιτικού συστήματος. Το πολιτικό σύστημα συγκεντρώθηκε γύρω από δύο κυβερνητικά κόμματα, τα οποία ταυτίστηκαν με το κράτος, και σταδιακά απώλεσαν την διαμεσολαβητική τους λειτουργία. Χαρακτηριστικά τους αποτέλεσαν η καθολική κυβερνητική ισχύς, η προσωποπαγής εξουσία εντός και εκτός κόμματος και η συγκεντρωτική διαχείριση της κρατικής εξουσίας ανάμεσα στις πολιτικές και οικονομικές ελίτ.

Από πλευράς συντάγματος η «λαϊκή κυριαρχία» της επικαλούμενης «δημοκρατικής αρχής» μεταφράστηκε κατά την πολιτική πρακτική της μεταπολίτευσης στην εκλογή αρχών σε ενδοκομματικό και κοινοβουλευτικό επίπεδο, δηλαδή στην νομιμοποίηση των αρχών.

Η πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού έμεινε εκτός πολιτικής δίχως να έχει την θεσμισμένη συμμετοχή στα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Ο μόνος τρόπος υποτυπώδους συμμετοχής περιορίστηκε στην διαμεσολαβητική λειτουργία των κομμάτων, ενώ σε αυτά είχαν κομβικό ρόλο αναχαίτισης της αποτελεσματικής συμμετοχής τόσο η εσωκομματική ιεραρχία όσο και ο δικομματισμός του συστήματος.

Αν συνυπολογίσουμε δε τον περιορισμένο αριθμό των βουλευτών και των μελών των συμβουλίων της τοπικής αυτοδιοίκησης, συμπεραίνουμε πως πρόκειται για ένα συγκεντρωτικό σύστημα εξουσίας που εκπορρέει από το κράτος. Υπό αυτές τις συνθήκες η «λαϊκή κυριαρχία» παρέμεινε μια διακηρυχτική έννοια δίχως πραγματικό περιεχόμενο ενώ παράλληλα διαπιστώνουμε πως η εκλογική νομιμοποίηση και η δημοκρατική αρχή είναι δύο ασυμβίβαστες έννοιες.

Συγκεκριμένα όσον αφορά τις συνταγματικές συνισταμένες της «αντιπροσωπευτικής αρχής», το γεγονός πως η βουλευτική ιδιότητα δεν κατοχυρώνεται ως διεκπεραιωτική και απόλυτα δεσμευτική έναντι της λαϊκής εντολής με δυνατότητα σταθερής εποπτείας και ανάκλησης από πλευράς πολιτών, αλλά αντίθετα περιορίζεται σε μια γενικευτική και απροσδιόριστη υποχρέωση «αντιπροσώπευσης του έθνους», δεν συμβαδίζει με το πολιτικό περιεχόμενο της αντιπροσωπευτικής αρχής. Οι βουλευτές δεν καθίστανται εντολοδόχοι της κοινωνίας, δηλαδή των ψηφοφόρων τους με δεσμευτικά κριτήρια έναντι τους, αλλά εντολοδόχοι του «έθνους» δίχως καμία δέσμευση, επιτρέποντας στην κυρίαρχη πολιτική εξουσία να ερμηνεύσει την πρόβλεψη αυτή κατά το δοκούν.

Επιπλέον η θέσμιση της «ελεύθερης γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση» για τους βουλευτές ενέχει αφενός την «προστασία» της βουλευτικής «ανεξαρτησίας» από την κομματική πειθαρχία, αλλά αφετέρου διαμορφώνει ένα πλαίσιο όπου δυνάμει κατοχυρώνεται η ανεξαρτησία τους από τους εκλογείς. Η συνταγματική αυτή πρόβλεψη αποδεικνύει την

αυτονομία που διακρίνει την κομματική οργάνωση έναντι των εκλογέων, θέτοντας την ανάγκη ανεξαρτησίας του βουλευτή προ του κόμματος και όχι των εκλογέων του αφού η απουσία της αντιπροσωπευτικής σχέσης είναι εμπεδωμένη.

Η συνισταμένη της «κοινοβουλευτικής αρχής» που αφορά την ψήφο εμπιστοσύνης στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία της κυβέρνησης, θεμελιώνεται στην βεβαιότητα της ύπαρξης μιας πλειοψηφίας από την οποία είναι δεδομένο ότι θα προκύψει ψήφος εμπιστοσύνης προς την ίδια. Η κυβέρνηση ψηφίζει για τον εαυτό της. Κατά την νομοθετική διαδικασία ισχύει επίσης αντίστοιχη συνθήκη, όταν επικρατεί η κυβερνητική πλειοψηφία στις νομοθετικές διαδικασίες της βουλής.

Συμπεραίνουμε πως η αρχή της διάκρισης των εξουσιών ιδίως ανάμεσα στην εκτελεστική και νομοθετική λειτουργεί θεσμοτυπικά και όχι ουσιαστικά, καθώς το ελληνικό κοινοβούλιο ως επί το πλείστον λειτούργησε σαν θεσμός επικύρωσης των νομοθετικών αποφάσεων της κυβέρνησης μέσω τυπικών και διεκπεραιωτικών διαδικασιών στην ολομέλεια.

Ο «γνήσιος εκλογικός ανταγωνισμός» και η «ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής βούλησης» αναιρέθηκαν επίσης λόγω της επικράτησης της «ενισχυμένης αναλογικής» ιδιαίτερα μετά την θέσμιση της προσκύρωσης των πρόσθετων εδρών στο πρώτο κόμμα, καθώς επίσης από την ανισότητα που διέπει τον κομματικό ανταγωνισμό εντός και εκτός βουλής.

Καταλήγουμε πως το σύνταγμα κατοχύρωσε μέσω της ύπαρξης αλλά και της έλλειψης συγκεκριμένων διατάξεων, τον προαντιπροσωπευτικό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος θέτοντας παράλληλα το υπόβαθρο για την ανάπτυξη ενός αυστηρά εξουσιαστικού και συγκεντρωτικού καθεστώτος. Ακόμη και μέσα στα πλαίσια του ισχύοντος συντάγματος, παρατηρήθηκαν αποκλίσεις από την λειτουργία των βασικών πολιτικών δρώντων, δηλαδή των κομμάτων.

Η ανεξαρτησία του βουλευτή αναιρέθηκε σε συνάρτηση με την κομματική πειθαρχία, υποχώρησε δηλαδή η «ελεύθερη εντολή» έναντι της «επιτακτικής εντολής» με βασικό κριτήριο την διασφάλιση της συνοχής των κομμάτων εξουσίας. Η πειθαρχία ωστόσο χαρακτηρίζει εν γένει την

εσωκομματική οργάνωση, ανταποκρινόμενη στον χαρακτήρα του κρατικά εξουσιαστικού συστήματος και την προσαρμογή των κομμάτων σε αυτόν.

Η αρχή του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και η «ισότιμη» ισχύς της προς όλους τους πολίτες μεταβλήθηκε σε μια διαδικασία που μονοπωλήθηκε από την παρουσία των κομμάτων και το στελεχιακό δυναμικό τους, ο ηγετικός πυρήνας του οποίου στα σταθερά κοινοβουλευτικά κόμματα υπήρξε σχεδόν αμετάβλητος για σειρά εκλογικών αναμετρήσεων και κοινοβουλευτικών θητειών. Το γεγονός αυτό δείχνει την ανακύκλωση των προσώπων στο εσωτερικό των κομμάτων και ιδιαίτερα των κυβερνητικών στα οποία σχηματίστηκαν άτυπες ελίτ προβεβλημένων και μη πολιτικών στελεχών, συμβάλλοντας στην ανάδειξη των παραπάνω συνταγματικών ζητημάτων και προδίδοντας τον κοινωνικά ανέλεγκτο χαρακτήρα των κομμάτων κατά την απορρόφηση τους από το κράτος.

Η ταύτιση κράτους και κομμάτων πέραν της απομάκρυνσης τους από την κοινωνία, προσέδωσε σε αυτά τον προαντιπροσωπευτικό και εξουσιαστικό χαρακτήρα του κοινοβουλευτικού κράτους, πραγματώνοντας έτσι τον απώτερο στόχο κάθε κομματικού σχηματισμού, αυτόν της ανάληψης της κυβερνητικής εξουσίας. Η ενοποίηση του κυβερνητισμού και του κομματισμού συν τοις άλλοις επηρέασε τους κρατικούς θεσμούς ως προς την «ανεξαρτησία» τους απέναντι στην κοινωνία, αφού απέκτησαν μεν υπόσταση από το δυναμικό των κομμάτων, έγιναν όμως σε πολλές περιπτώσεις εργαλείο υλοποίησης κομματικών και πελατειακών συμφερόντων, γεγονός που οφείλεται στην αυτονομία της εξουσίας τους. Με τον τρόπο αυτό εμπεδώθηκε η ολιγαρχικού χαρακτήρα διαχείριση της εξουσίας από τις ηγεσίες των κομμάτων σε κοινοβουλευτικό και εσωκομματικό επίπεδο.

Η εξέλιξη του μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος βασισμένη σε όλα τα επιμέρους στοιχεία που εξετάστηκαν στην ανάλυση που επιχειρήθηκε, συνηγορούν προς τα συμπεράσματα αυτά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

📖 Ανθόπουλος Χ. Θ., «Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία» στο Κοντιάδης Ξ. Ι. – Ανθόπουλος Χ. Θ., (επιμ.), (2008), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Παπαζήση, Αθήνα.

📖 Βενιζέλος Ε., (2001), «Οι περιπέτειες της κοινωνίας των πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, τχ.5, 1-14 (Αναδημοσίευση).

📖 Βερναρδάκης Χ., (2011), *Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990 - 2010*, Σάκκουλα, Αθήνα.

📖 Βούλγαρης Γ., (2008), *Η Ελλάδα από τη μεταπολίτευση στην παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα.

📖 Γεωργαράκης Ν., «Κόμματα και δημοκρατία στην μεταδικτατορική Ελλάδα. Προϋποθέσεις ενσωμάτωσης και νομιμοποίησης», στο Δεμερτζής Ν., (επιμ.), (1995), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα.

📖 Γκίντενς Ά., (1998), *Ο τρίτος δρόμος : η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις, Αθήνα.

📖 Διαμαντόπουλος Θ., (1993), *Το κομματικό φαινόμενο : μορφές, συστήματα, οικογένειες κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα.

📖 Διαμαντόπουλος Θ., (2001), *Εκλογικά συστήματα : θεωρία και πρακτικές εφαρμογές. Ανάδειξη κοινοβουλίων και προέδρων δημοκρατίας : συγκριτική προσέγγιση*, Πατάκη, Αθήνα.

📖 Καλλιάρas Α., (2013), «Οι ισχύσαντες εκλογικοί νόμοι στην Ελλάδα από το 1990 μέχρι σήμερα», Διπλωματική Εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Νομικός Πολιτισμός», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

📖 Κασιμάτης Γ. Ι., (1980), «Τα πολιτικά κόμματα σαν συνταγματικός θεσμός», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ.8, 52-60.

📖 Κατρούγκαλος Γ. – Μαυρομούστακου Ή., «Το ελληνικό κομματικό σύστημα και οι πρόσφατες αλλαγές στην οργάνωση και λειτουργία της

βουλής», στο Τσάτσος Δ. – Κοντιάδης Ξ. Ι., (επιμ.), (2003), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα.

📖 Κατσούλης Η., «Το παγιωμένο κομματικό σύστημα στην μεταβατική κοινωνία : Εξελίξεις και προοπτικές», στο Λυριντζής Χ. – Νικολακόπουλος Η. (επιμ.), (1990), *Εκλογές και κόμματα στην δεκαετία του '80 : Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα.

📖 Καφετζής Π., «Πολιτική κρίση και πολιτική κουλτούρα. Πολιτική αποξένωση και ανάμιξη στην πολιτική. Μια ασύμβατη σχέση;», στο Δεμερτζής Ν., (επιμ.), (1995), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα.

📖 Κοντιάδης Ξ. Ι., (2009), *Ελλειμματική δημοκρατία : Κράτος και κόμματα στην σύγχρονη Ελλάδα*, Σιδέρης, Αθήνα.

📖 Κοντογιώργης Γ., (2003), *Πολίτης και πόλις : έννοια και τυπολογία της «πολιτειότητας»*, Παπαζήση, Αθήνα.

📖 Κοντογιώργης Γ., (2007), *Η δημοκρατία ως ελευθερία. Δημοκρατία και αντιπροσώπευση*, Πατάκη, Αθήνα.

📖 Κράουτς Κ., (2006), *Μεταδημοκρατία*, Εκκρεμές, Αθήνα.

📖 Μακρυδημήτρης Α., (2002), *Κράτος και κοινωνία των πολιτών*, Μεταμεσονύχτιες εκδόσεις, Αθήνα.

📖 Μάνεσης Α., «Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα : αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση», στο Συλλογικό έργο, (1986), *“Les temps modernes” : Η Ελλάδα σε εξέλιξη*, Εξάντας, Αθήνα.

📖 Μανιτάκης Α., (2009), *Συνταγματική οργάνωση του κράτους με στοιχεία πολιτειολογίας*, Σάκκουλα, Αθήνα.

📖 Μανιτάκης Α., (2015), «Η λαϊκή κυριαρχία ως λαϊκή εντολή και η διδασκαλία του Μάνεση», εισήγηση σε ημερίδα της Βουλής των Ελλήνων, 1-10, (Αναδημοσίευση)

📖 Μενδρινού Μ., (2000), *Η εκλογική πολιτική στο ελληνικό πολιτικό σύστημα : Εσωτερικές και ευρωπαϊκές παράμετροι 1974 - 2000*, Παπαζήση, Αθήνα.

📖 Μεταξάς Α. Ι. Δ., «Μεταθέσεις εξουσίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα», στο Κοντιάδης Ξ. Ι. – Ανθόπουλος Χ. Θ., (επιμ.), (2008), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Παπαζήση, Αθήνα.

- 📖 Μουζέλης Ν., χ.χ. «Νεωτερικότητα, ύστερη ανάπτυξη και κοινωνία των πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, τχ.1, 40-52.
- 📖 Νικολακόπουλος Η., (1985), *Κόμματα και κοινοβουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946 - 1964 : η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- 📖 Ξηρός Θ., «Ο νέος (;) νόμος για τα οικονομικά των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών», στο Τσάτσος Δ. – Κοντιάδης Ξ. Ι., (επιμ.), (2003), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα.
- 📖 Παπαβλασόπουλος Ε. - Ελευθερίου Κ., (2010), «Λανθάνουσες προσεγγίσεις και σύγχρονες τάσεις στη θεωρία των πολιτικών κομμάτων», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ.25, 217-245.
- 📖 Παπαδημητρίου Δ. – Featherstone Κ., (2010), *Τα όρια του εξευρωπαϊσμού : Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Οκτώ, Αθήνα.
- 📖 Παππάς Τ. Σ., (2001), «Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981 – 2001», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.17, 71-102.
- 📖 Σπουρδαλάκης Μ., «Το κομματικό φαινόμενο : εξέλιξη και συγκυρία», στο Τσάτσος Δ. - Κοντιάδης Ξ. Ι., (επιμ.), (2003), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα.
- 📖 Σπουρδαλάκης Μ. – Παπαβλασόπουλος Ε., «Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης : πέρα από τις θεωρίες της κρίσης», στο Κοντιάδης Ξ. Ι. - Ανθόπουλος Χ. Θ., (επιμ.), (2008), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος;*, Παπαζήση, Αθήνα.
- 📖 Σωτηρέλης Γ. – Ξηρός Θ., (2011), *Το Σύνταγμα της Ελλάδας και ο Κανονισμός της Βουλής*, Σάκκουλα, Αθήνα.
- 📖 Σωτηρόπουλος Δ., (2004), *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, Ποταμός, Αθήνα.
- 📖 Φουντεδάκη Π., (2012), «Οι θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος και τα όργανα του κράτους (κατά το Σύνταγμα 1975/1986/2001/2008)», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

- 📖 Χρυσόγονος Κ., «Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα : Όψεις του ελλείμματος δημοκρατικής αντιπροσώπευσης», στο Τσάτσος Δ. – Κοντιάδης Ξ. Ι., (επιμ.), (2003), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Παπαζήση, Αθήνα.
- 📖 Dahl R., (2001), *Περί δημοκρατίας*, Πατάκη, Αθήνα.
- 📖 Hague R. – Harrop M., (2005), *Συγκριτική πολιτική και διακυβέρνηση*, Κριτική, Αθήνα.
- 📖 Offe C., (1991), «Κομματική δημοκρατία και κράτος αρωγός», *Λεβιάθαν*, τχ.11, 105-123.
- 📖 Schmidt M., (2004), *Θεωρίες της δημοκρατίας*, Σαββάλας, Αθήνα.

Ξενογλώσση

- 📖 Crouch C., (2000), “Coping with post-democracy”, *Fabian Pamphlets*, 1-39.
- 📖 Katz R. –Mair P., (1995), “Changing models of party organization and party democracy : The emergence of the cartel party”, *Party Politics*, 1:1, 5-28.
- 📖 Lyrantzis C., (2005), «The changing party system : stable democracy, contested “modernization”», *West European Politics*, 28:2, 242-259.
- 📖 Mair P., (1995), “Political parties, popular legitimacy and public privilege”, *West European Politics*, 18:3, 40-57.
- 📖 Mavrogordatos G. T., (1984), «The greek party system : a case of “limited but polarized pluralism”? », *West European Politics*, 7:4, 156-169.
- 📖 Merkel W., (2013), “Is there a crisis of democracy? Can we answer the question?”, Department “Democracy and democratization”, 1-28.
- 📖 Newton K. I. - Budge I., (1997), *The politics of the new Europe : Atlantic to Urals*, Longman Publishing, New York.
- 📖 Pabst A., (2010), “The crisis of capitalist democracy”, *Telos*, τχ.152, 44-67.
- 📖 Ritzi C., (2014), “Neoliberal hegemony and the post-democratization of the public sphere. An analytical framework to evaluate the democratic quality of political discourse”, *Revista Cientifica de Informacion y Comunicacion*, τχ.11, 167-187.

- Spourdalakis M., “Securing democracy in post-authoritarian Greece. The role of political parties” στο Pridham G. – Lewis P. G., (edit.), (1996), *Stabilising fragile democracies : comparing new party systems in southern and eastern Europe*, Routledge, London.
- Tormey S., (2006), “The contemporary crisis of representative democracy”, School of Social and Political Sciences, University of Sidney, 1-9.
- Vasquez - Arroyo A., (2008), “Liberal democracy and neoliberalism: A critical juxtaposition”, *New Political Science*, τχ.30, 127-159.
- Vernardakis C., (2012), “From mass parties to cartel parties: The evolution of the structure of political parties in Greece through changes in their statutes and systems of financing”, *Working Paper Series on the Legal Regulation of Political Parties*, No.27, 1-21.
- Voulgaris Y., (2012), «How “the brakes jammed”. The sociopolitical roots of the Greek crisis», Centre of Political Research, Panteion University of Athens, 1-21.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- <http://ekloges.ypes.gr/>, Βουλευτικές εκλογές μεταξύ 1996 και 2015
- <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/>, Εκλογικά αποτελέσματα 1977, 1981 και 1985
- <http://metanastefsi.weebly.com/uploads/7/6/8/3/7683554/kp2.pdf>, Βενιζέλος Ε., (2001)
- <http://www.constitutionalism.gr/manitakis-laiki-kuriarhia-manesis/>, Μανιτάκης Α., (2015)